

37037 (fehér) 1990 11745

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNETSZHALLGATÓINAK LAPJA X. évfolyam 1-2. szám

1-63

Szalonképes diktátor

Zalai Anita írása Francóról, a magánemberről
lapunk 41-45. oldalán olvasható

MCMXCVIII
február-március

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNESZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: DÖBÖR ANDRÁS

Főszerkesztő-helyettes: KISS GÁBOR FERENC

Főmunkatársak: JANCÁS CSABA, NAGY TAMÁS

Szerkesztők: FORRÓ LAJOS, JAKSA HELGA

KLÁBEN GYULA, KOTECZKI ISTVÁN, PETHEŐ ATTILA

Munkatársak: IRSEVICS KRISZTIÁN, KOHÁRI NÁNDOR, MÉSZÁROS ÁGNES,
MÉSZÁROS FERENC, PAPP GÁBOR, TÓTH LÁSZLÓ ZSOLT, TUDOMÁNY ATTILA

Fényszedés: TAR LEVENTE

Terjesztés: BODNÁR TAMÁS, MÉSZÁROS CSABA

A technikai szerkesztést a ZÉKÁNY ÉS TÁRSA BT. végezte

**Számunk a JGYTF Hallgatói Önkormányzat,
a Nemzeti Kulturális Alap,
a Szegedi Kulturális Alap,
az EMKE Kft.,
a Gyermekek és Ifjúsági Alapprogram,
az Aktív Tourist,
a Főiskolások a Szegedi Universitasban Alapítvány és
a Bába és Társai Kft. támogatásával készült**

Megjelenik tavasszal: február-március és április-május;

ősszel szeptember-október és november-december hónapokban.

A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A főiskola Történettudományi Tanszékén megrendezett konferenciák
a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefon: 62/456-090

Nyomás: BÁBA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 750 példányban

Lapengedély: B/KUL/523/SS1993.

ISSN 1217-3495

Tartalom

Referátumok

Mészáros Csaba – Mészáros Ferenc: A törökszentmiklósi római katolikus egyház története 4

Döbör András: „*Semmiféle párthoz nem tartozom*” 12

A hivatás és a közélet viszonya dr. Batthyány László életében 12

A síneken

Lányi Ernő: A Magyar Középponti Vasút és mozdonyai 17

Hajdani vármegyénk

Molnár Zsolt: Nógrád 25

Egykori és mai tanáraink

Huszka László: Hivatás – vallás – haza (Petheő Attila) 27

Parthiscum

Kohári Nándor: Egy elfelejtett botrány: az 1903. évi szegedi koszorúügy története 29

Kohári Nándor: Politikai gyilkosság Magyarországon, 1946 33

A Lakos-merénylet Szentesen 33

Az én Balkánom

Forró Lajos: Padaju zvjezde 38

La tierra de flestas

Zalai Anita: Franco – a magánember 41

Höbe Judit: Spanyolország gazdaság- és társadalomszerkezetének átalakulása (1939–1975) I. 45

America – ayer y hoy

Irsevic Krisztián: Észak-Amerikai délnyugati indiánjai 55

A navahók történeleme 55

„Hajrá Hellász!”

Maróti Egon: Dopping az antik sportéletben? 58

Sört kerítünk rá

Kláben Gyula: „*Évszázadokban mért siker*” 61

A Dreher Sörgyárak Rt. története 61

Szemtanú

„... kössétek be sebeimet...” Levél a frontról (Közli: Kiss Gábor Ferenc) 72

Hadak útján...

Kiss Gábor: Nagy Alfréd 73

Tudomány Attila: A „Jolly Rogers” visszatér 78

„Még a régi öregöktű’ hallottam...”

Csikl Júlia: Aprószentekelés 83

Háztáji

TDK-találkozó Egerben (Koteczki István) 89

I. Belvedere labdarúgó-torna (Nagy Tamás) 90

Téka

Forradalom és megtorlás Vas megyében 1956–1960 (Döbör András) 92

Gyurgyák János: Szerzők és szerkesztők kézikönyve (Nagy Tamás) 94

Anekdotalincs

Döbör András: „...mindennemű faszállítás ellenőrizve legyen...” 94

A törökszentmiklósi római katolikus egyház története

Bevezetés

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Törökszentmiklós már az Árpád-korban lakott terület volt. Ebből az időből rendkívül kevés adat áll rendelkezésünkre. Csupán annyi, hogy bizonyos Bala nemzetség birtokában állt, melynek legrégebben említett tagja egy Bala nevű birtokos, akinek Veszprém környékén voltak jelentősebb birtokai, és a Lányi–Knausz-féle *Magyar egyháztörténet* (Esztergom, 1868. I. kötet 384. p.) az 1000. év körül épült veszprémi székesegyház egyik jótévőjeként emlegeti.¹ Biztosra vehető, hogy e nemzetség szerezte meg a mai Törökszentmiklós egykori területének birtokjogát is. E terület magva már Szent István korában mint téli szállásterület-állandósult, mégpedig több gócpontot alkotva a hatalmi térségben. Ezek közül volt az egyik a Balák Tisza menti birtokainak központja, Bala néven. Ezek a balai Balák alapították Szentmiklóst a közeli Tinóka ér (folyó?) partján. A település alapításának pontos idejét nem lehet meghatározni hiteles adatok hiányában. A kereszténység felvétele utáni első századokban igen divatos volt az a szokás, hogy a földbirtokosok szentvéddőszentje tiszteletére emelt templomot birtokán. Így arra lehet következtetni, hogy e területen volt egy a Bala családból származó Miklós nevű földesura 1399 körül, mivel ekkor tűnik fel először a Szentmiklós elnevezés *Zenthmyclos* alakban egy korabeli oklevélben.³ (Egy feltevések szerint ez a földesúr egy bizonyos Balai Kaba Demeter hét fiának volt egyike, „akik a Tiszamentén laktak”.⁴ Erre azonban nincs hiteles adat.)

Az 1332–37 közötti pápai tized fizetésére kötelezett, e területen található tíz plébánia hely között Bala szerepel, nem pedig Balaszentmiklós.⁵ Sokan Balát Szentmiklóssal azonosítják. Ez tévedés, mivel a két település a mai napig megvan, igaz alig néhány kilométer egymástól. Az azonosítás legfőbb oka a Bala név: Szentmiklóst a birtokos családról hamisan *Balaszentmiklósnak* kezdték nevezni.⁶ A Tisza vonalától keletre eső, Tiszaszőlős és Szolnok közötti területet már Anonymus *Kemejnek* nevezi *Gesta Hungarorum*-ában. Az egyházi közigazgatás szerint az egri püspökség legdélibb részéhez, a kemeji főesperesség területéhez tartozott Balaszentmiklós.⁷ A legelső hiteles adat a helyi egyházzal egy 1480-ban írt *Postulatio Nicolai de Lyra ord* című imakönyv, melynek bejegyzése: „*Bartholomeus Presbiter de Balaszentmiklos*”. Tehát ebben az időben volt egy Bertalan nevű plébánosa a helységnek.⁸ Természetesen már jóval korábban is kellett templomnak lennie, a település fentebb említett elnevezése miatt.

A város – egyben a helyi egyház – történetének következő fontos mozzanata a török hódoltság ideje. 1552-ben a népes települést, melynek 32 portáját írták össze,⁹ elfoglalták a törökök. Az 1831. évi *Visitatio Canonica* így emlékezik: „Midőn Ahmed és Ali pasák elfoglalták volna, hogy az ország szívében még fennálló szolnoki és egri várat megtámadják, elfoglalják, és a szerencsétlen népet egészen kiirtsák. Ali pasa mintegy 20 ezernyi sereggel Szolnoknak átellenében Bala-Szent-Miklós alá, s annak tágas terére húzódván, ottan megtelepedett és táborozott, és a város mellett földvárat hányatott, (...) hogy onnét addig is támadt. Ahmed serege megérkezik, Nyári Lőrinc ellen működnék, a szolnoki várat bezárná, az ottani közlekedését elvágna, s a bezárt őrséget rettegésben tartaná.”¹⁰ A várat tehát a városon kívül annak nyugati, Szolnok felőli oldalán építették. A lakosságot azonban nem pusztították ki.

hiszen az ott élők által biztosították a vár élelmezését. Sőt a település templomát is meghagyták, ám a vallás gyakorlása szünetelt.¹¹ Ebben az időben, biztosan nem kideríthető okból a lakosság áttért a református hitre. Ezt látszik bizonyítani Oláh Miklós egri püspök 1552. július 10-én kelt levele, melyben jelenti Ferdinánd királynak, hogy a Tiszántúli térségben a katolikus vallás csaknem teljesen megszűnt.¹² Az azonban eldönthetetlen, hogy a régi katolikus templom került-e használatukba, ahogy ez a helyi református hagyományban él, vagy új templomot építettek maguknak a régi katolikus templom közelében. Mindenesetre 1576-ban már csak egy Lázár nevű református lelkésze volt a városnak. Fontos változás, hogy ettől az időszaktól kezdik – noha nem teljes következetességgel, hiszen a Balaszentmiklós elnevezés még sokáig használatos maradt – a helységet a törökök Szentmiklósának, később *Törökszentmiklós*nak nevezni.

A település melletti földvár először 1595-ben pusztult el: a várat elhagyó törökök Miksa kassai fővezér közeledtének hírére felgyújtották maguk mögött.¹³ Ezután fél évszázadig romokban hevert, a lakosság pedig a környező falvakba menekült. 1657-ben építi újjá a török, s ekkor a lakosság egy része is visszamerészkedik. Ezt a második földvárat II. Rákóczi György serege 1659. június 12-én „jó hajnalban reá ütven egészében felégette.”¹⁴ Ám a török néhány év múlva harmadszor is felépítette várát, „megerősítette és megrakta katonákkal.”¹⁵ A vár végső pusztulása 1685-ben következett be, mikor menekülő török védők égetik az egész településsel és a régi templommal együtt. Ettől kezdve Törökszentmiklós egészen 1720-ig teljesen lakatlan.¹⁶

katolikusok történetének áttekintése az újratelepítés után

1720–1898

„1700. július 26-án Lipót király Balaszentmiklós, Tiszatenyő, Kengyel, Szenttamás, Csépa Külső-Szolnok vármegyei egész pusztákat *Almásy János*nak és feleségének, és elsősorban utódainak adományozta.”¹⁷ Ennek az Almásy Jánosnak a fia, ifjabb, vagy II. Almásy János kette kezébe a családi birtok irányítását apja halála után. 1720-ban kezdte meg a terület újratelepítését. Előbb Roffról, Etyekről, Szeghalomról és (Tisza)Földvárról hívott református telepeseket, akiknek öt évre szabadságot és adómentességet biztosított.¹⁸ Őket a régi Balaszentmiklós romjain, a mai város keleti részén (ma: felvég) telepítette le. Ekkor 34 család (26 család?)¹⁹ érkezett. Ettől kezdve folyamatos lett a betelepülés. 1725-ben megértek az első katolikus telepesek is Hevesről, Csányról és Buráról. Őket a vallási villongások elkerülendő, az egykori földvár helyére telepítette (ma: alvég), széles lakatlan területet gyva köztük és a reformátusok között.

A katolikus lakosság, mely a reformátusok mintegy felét tette ki, Almásy János földesúr kezelségével a török mecset helyén annak romjaiból hamarosan kis kápolnát épített. A katolikusok azonban még annyira kevesen voltak, hogy önálló egyházközséget még nem tudtak alapítani, így a szomszédos tiszapüspöki plébániához tartoztak filiaként 1740-ig.²⁰ Akkor hozták vissza a plébániát, melyhez Túrkeve, Kisújszállás és Dévaványa filiák kapcsolódtak.²¹ Ez is mutatja, hogy a település ekkorra már nem volt jelentéktelen a térségben. Az újratelepülés utáni első plébános Vincze Gáspár ferences szerzetes volt. 1746-ban 430 katolikus élt a városban, s mivel a kápolna, melynek egy oltára volt, szűkösnek bizonyult, lebontták és helyére – még mindig az egykori mecset köveit felhasználva – új templomot építettek, a régi hagyományt felújítva Szent Miklós tiszteletére.²² E templomban már három oltár

volt, órával felszerelt tornya pedig az egykori minaret helyén állt. A templomot 1762-ben megtoldották. Eközben az Almásyak 1761-ben a várostól nyugatra lévő Kálvária-dombon kápolnát is építettek a Fájdalmas Szűzanya tiszteletére, paplakkal együtt.²³ (részletesen lásd alább) A katolikusok száma gyorsan nőtt: 1788-ban 1572 fő.²⁴ A templom ismét nem volt elég tágas a hívek befogadására, ezért 1791-ben új templom építését kérelmezték az akkori földesúrtól, Almásy Páltól, aki azonban túl költségesnek ítélte ezt, s csak a bővítést tervezte. Az átépítési munkálatokhoz évi 2 napi „igásfordulót” követelt azoktól, akik a kengyeli határban legelőt kérelmeztek.²⁵ A hívek azt is kérelmezték, hogy „a mostani templomunk víz partjárul más helyre vitessen által”.²⁶ (Már említettem, hogy a város határában folyt a Tinóka ér; a törökök ennek partjára építették földvárukat védelmi okokból.) Végül Esterházy Károly egri püspök ezt írta Almásynak: „*Ne a mostani templom nagyobbíttasson, hanem jobb helyen új építtessen oly nagysággá, aminőt kíván a híveknek száma. A mostani templom dereka, mely a nagyobbítás után is megmaradna, igen szűk és keskeny, a vízhez igen közel vagyon. (...) Azon költséggel, mely a mostani templom nagyobbítására kívántatik, az új templom is el fog készülni.*”²⁷ A templom építése 1796. november 7-én indult meg, igaz, ugyanazon a helyen: „Amely helyen most van, annál szebb helyet választani nem lehet.”²⁸ – jelentette ki Almásy Pál. Hét évig tartott az építkezés, de a szentélyt már a következő évben alkalmassá tették misézésre. Az építés költségeit a hívek (2242 forint 14 krajcár), valamint az Almásy család jelentős adományaiból (ennek összege ismeretlen) állták. Ehhez jött hozzá a díjtalan kézi és igás napszám.²⁹ Mindennek ellenére – nincs hitelt érdemlő adat, miért – csak 1807 Pünkösddjén szentelték fel a barokk stílusú templomot – szintén nem tudni, mi okból – a Szentlélek tiszteletére. Ettől az időtől kezdve Törökszentmiklóson megszűnt a hagyományos Szent Miklós-kultusz.³⁰ Ennek a templomnak már négy harangja, három oltára (Főoltár a Szentlélek, két mellékoltár Szent Anna ill. Nepomuki Szent János Tiszteletére) volt. Ritkaságszámba ment a 3000 forintos, 16 változatú orgonája.³¹ 1800-ban építették az Almásyak a plébániát is a templom mellé (korábban a templomtól távolabb volt egy egyszerűbb házban).³² Itt kell megemlíteni két kiemelkedő munkásságú plébános nevét. *Pánthy Endre*, későbbi egri nagypüspök, címzetes püspök, 1854 és 1860 között működött Törökszentmiklóson. Az ő nevéhez fűződik a régi templom szomszédságában a saját költségen építtetett zárda a vincés nővérek számára, melyben egészen az államosításig tanítottak leánygyermekeket. (Földi maradványai a templomban nyugszanak.) A másik plébános *Ipolyi Stummer Arnold*, későbbi váradi püspök, 1860-tól 1863-ig volt a városban. Nagyhirű archeológus volt, az első magyar mitológia szerzője. Törökszentmiklós régészeti leleteinek első ismertetője.³³ A katolikusok aránya tovább nőtt a városban: 1891-ben 10301 katolikus, 7456 református (756 izraelita, 200 evangélikus).³⁴ A barokk stílusú egytornyú templom nem bírta befogadni a híveket. Újrakezdődött a vita: bővítés, vagy újat építés? Ismét új templom építése mellett döntött a város az egyházmegyei vezetés jóváhagyásával.

b) 1898-tól

Óriási lelkesedés fogadta az új templom építésének hírért. Hatalmas adományok érkeztek az ügy szolgálatára. Kiemelkedik Pánthy Endre egri nagypüspök (1854 és 1860 között törökszentmiklósi plébános) 25 ezer forintos, Csató József földműves és neje, Orosz Ilona 20 ezer forintos és Samassa József akkori egri érsek 2500 forintos támogatása. Ezeken kívül számtalan adomány érkezett a helyi és a környékbeli hívektől.³⁵ A tervezésre kiírt pályázatra beérkezett munkák közül Wind István egri építészt választották ki, ám vele – magas ára

miatt – nem tudott megegyezni az egyházi vezetés. Így kapta meg a tervezés jogát Aigner Sándor budapesti építész, aki korábban hat évig volt a budai Mátyás-templom építésvezetője. A kéttornyú, háromhajós neogótikus stílusú templom (A főhajó és a kereszthajó szélessége 10 méter, a mellékhajóké 5 méter, a teljes szélesség 21,6 méter, a teljes hosszúság 50 méter, a torony magassága a kereszt csúcsáig 58 méter.³⁶) kivitelezésével Vaskovics Antal ceglédi építőmestert bízták meg 84 626 forint 5 krajcár összeggel.³⁷ A templom alapkövét 1898. április 12-én rakták le és 1900. június 10-én³⁸, Szentháromság vasárnapján szentelték fel. (Az első szentmisét Debreczeni János apátkanonok, az első prédikációt pedig Demkó György egyetemi tanár mondta. Korábban mindketten törökszentmiklósi káplánok voltak.³⁹) Az építkezés teljes költsége 130 ezer forint volt.⁴⁰ A 11 méter magas főoltárt a Szentháromság-dombormű, Szent János és András apostolok, valamint Szent Márton és Szent Ilona szobrai díszítik. (Özv. Fodor Józsefné, Kovács Ilona 3000 forintos adományából⁴¹) A kereszthajóban a Mária oltár a Szűzanya, valamint Szent István és Szent Imre szobraival (Rózsafűzér Társulat 1000 forintos adományából⁴²), vele szemben a Jézus Szíve oltár Szent Sebestyén és Szent Anna szobraival található (Fehér Sebestyén 1000 forintos adományából⁴³). A mellékhajókkal szemben a Szent Miklós oltár (Debreczeni János apátkanonok 800 forintos adományából⁴⁴) és a Szent Anna oltár (Szécsi Mátyásné 800 forintos adományából⁴⁵) található. A templom orgonája 30 változatú, 3000 forintért készítette Lábassy János ekegyáros a fővárosi Rieger testvérek „orgonaépítési műintézetében”.⁴⁶ Érdekesség a Sovinszky József budapesti órás-mester által készített toronyóra. Az óra mutatóinak vezetéke 72 méter hosszú, az ingán lógó korong pedig 20 kilogramm súlyú. Az óralapok átmérője 1,8 méteresek, mutatói 16 kilósak.⁴⁷ Az új templom büszkesége pedig a Seltenhoffer Frigyes gyárában készült 3300 forintos, 1710 kilogramm súlyú Szent András harang volt.⁴⁸ A jelenlegi plébánia emeletes épületét 1928-ban emelték annak helyén, amit még az előző templomhoz építettek az Almásyak.

Sokan azt gondolják, hogy a mai templom körüli kőfal a régi vár maradványa. Ezt azonban csak 1900-ban építették a régi templom tégláiból és a hatalmas építményt óvja a süllyedéstől.⁴⁹

A templom jelenleg – a felszentelés százéves évfordulójára készülve – a város és a hívek adományaiból Laczkó Béla prépost plébános irányításával kívül-belül felújítás alatt áll.

c) A Kálvária-dombra épült kápolna vázlatos története

A főtemplom mellett 1756 és 1761 között ifj. (II.) Almásy János a törökszentmiklósi *Kálvária-dombon* egy kápolnát építtetett a Fájdalmas Szűzanya (Mater Dolorosa) tiszteletére, mégpedig azért, hogy ez a kápolna a domb körül elterülő akkori katolikus temetőnek – melyet az 1810-es évekig használtak, – méltó díszje legyen.⁵⁰ Ezt az első kápolnát az Almásy család, máig nem tisztázott okból 1819-ben lebontatta, majd újraépíttette.⁵¹ A munkálatokhoz a várostól semmiféle támogatást nem kaptak, csupán néhány kőműves nyújtott némi segítséget. A kápolna 1854-ben javításra szorult, melynek teljes költségét Almásy család viselte.⁵² Ezt követően, de még a XIX. század közepén az Almásy család eladta a halmot és a rajta lévő kápolnát a hozzá tartozó szőlővel a szajoli Fejér Lajos földbirtokosnak.⁵³ Az ő engedélyével néha miséztek is a templomban. Ennek örökösei viszont továbbadták a területet egy bizonyos Lelovitsnak (nevének kívül nincs róla adat), akitől Fehér Sebestyén helyi gazda vásárolta meg. A kápolnát 1895-96-ban helyreállíttatta, megnagyobbíttatta és felszerelte. Ekkor ő a telket, melyen a kápolna állt, a katolikus egyházközségnek ajándékozta, s a kápolna

fenntartására 600 forintot biztosított.⁵⁴ Ettől az időtől kezdve rendszeresebbé vált a misézés a kápolnában, a kápolna körül kiveszett szőlők helyén pedig, főképp a katolikusok pusztáról való beköltözése folytán, a XIX. század végére új városrész alakult ki. A katolikus számnak nagyarányú megszorodása miatt, a katolikus egyháznak 1894-ben a közelben új iskolát kellett építenie. Erre a Kálvária-domb déli lejtőjén került sor.⁵⁵

A következő fontos esemény 1939–40-ben történt, amikor özv. Kóródi Mihályné törökszentmiklósi lakos földeket és két házat ajándékozott az itteni egyházközségnek, szerzetesi plébánia felállításának költségeire. A *szerviták* vállalkoztak a szervezendő plébánia adminisztrálására.⁵⁶ E szerzetesrendet 1233. augusztus 15-én alapította hét előkelő nemes ifjú Itáliában. A rend legfőbb apostoli célkitűzése: a lelkipásztori szolgálat, az evangelizálás, életpéldájuk és igehirdetésük által a Fájdalmas Szűz tiszteletének terjesztése. A *szerviták* azonban csak 1947/48-ban vehették birtokukba a Kálvária-dombot, ugyanis csak ekkor jelölték ki a kis kápolnát a felállítandó második plébánia részére istentiszteleti helynek, a mellette levő iskolaépületet pedig rendháznak. Ez utóbbit az érintett célra átalakították, és abba 1948 tavaszán három szervita páter és egy laikus testvér költözött, az egri érsek pedig 1948. május 2-án felállította a *II. – Fájdalmas Szűz-plébániát*, melyet 1950 óta egyházmegyei papok adminisztrálnak.⁵⁷

d) Az 1948. évi törökszentmiklósi Mária-napok

A templom történetében a legnagyobb eseményt az 1948. május 8-án és 9-én megrendezett törökszentmiklósi *Mária-napok* jelentették. A Magyar Katolikus Püspöki Kar az 1947–48-as évet a Boldogasszony évének nyilvánította. A Mária-év gondolata Mindszenty József bíboros hercegprímás, esztergomi érsek, a magyar katolikus egyház akkori fejétől eredt. *Emlékirataim* című munkájában így ír: „A tenger felett, hazatérőben átgondoltam nyugodtabban az ottavai Mária-kongresszuson támadt gondolatomat: egy megrendezendő magyar Boldogasszony-év tervét.”⁵⁸ (A kanadai Mária-kongresszus 1947. június 18–22. között került megrendezésre.) A Mária-év az egész ország területére kiterjedt. A megnyitó ünnepséget 1947. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén, Esztergomban tartották. A Mária-év céljáról ezt olvashatjuk Mindszentynél: „A magyarság a történelem folyamán mint nemzet is találkozott Máriával Szent István országfelajánlása révén. (...) Szent István szövetsége érvényben van ma is. (...) Mi Isten útját látjuk a történelmi eseményekben (...) Most hívunk fel benneteket arra, hogy amint őkünk tették, töretlen bizalommal helyezzük sorsunkat Isten kezébe a Szűzanya által. Ezért lett az 1947–48. év a Boldogasszony éve.”⁵⁹

1948. április 30-án a vatikáni rádió magyar nyelvű adása, majd ezt követően a Vatikán hivatalos lapja, a *L'Osservatore Romano* május 6-án világgá roppentette a hírt: *XII. Pius* pápa Fájdalmas Szűz Mária-szobrot küld a törökszentmiklósi szervita templomnak. Ez a szobor csupán másolata annak a kegyszobornak, melynek eredetije Rómában a Szent András templomban található.⁶⁰ E jeles esemény a plébánia felállításával, a *szerviták* letelepedésével, szervesen kapcsolódott a Mária-év eseménysorozatába.

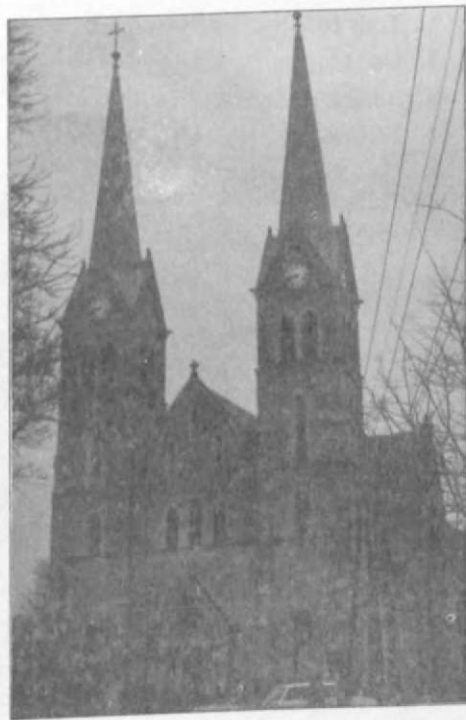
A kunsági Mária-napokat az egri érsek, Czapi Gyula nyitotta meg május 8-án szombaton reggel *Veni Sancte*-vel, melyen Kriston Endre, egri segédpüspök mondott megnyitó beszédet. Mindszenty József bíboros hercegprímás szombaton a késő délutáni órákban érkezett Törökszentmiklóásra. Az egri érsek már Szajol határában fogadta a hercegprímást, majd egy 130 tagú lovasbandérium kíséretében hozták a város határáig. Itt új sereg fogadta az érkezőket, majd a két főpásztor virágdíszes hintóba szállt.⁶¹

Az esti órákban körmenet indult a vasútállomáshoz Pétry József váci püspök vezetésével. Megérkezett a kegyszobor is, melyet Rómától Budapestig repülőgépen, Törökszentmiklósig pedig vonaton szállítottak. Hat férfi a vasútállomás épülete előtt vállára emelte a szobrot és elindult a Kálvária-kápolna felé. Mikor bekanyarodtak a főutcára, gyertyát gyújtottak és úgy kísérték a Szűzanya szobrát. A kápolnánál a tábori oltárhoz helyezték a szobrot. Ekkor Czapik érsek mondott szentbeszédet. Ezt követően Páter Ángyán Fülöp szervita tartományfőnök felkérte az érsek urat, hogy koronázza meg az akkor még koronázatlan szobrot. Az aranyozott koronát a budapesti Mészáros Lajos készítette. Czapik érsek úr kezébe vette az aranyozott, magas ívelésű koronát, s ráhelyezte a kegyszobor homlokára.⁶²

Mindszenty József bíboros hercegprímás vasárnap délelőtt, május 9-én a kispiacnak nevezett Pánthy téren mutatott be ünnepélyes szentmisét. Ekkor mondta el ünnepi beszédét is, melynek igen nagy visszhangja volt politikai körökben. Az ifjúság és a házasság tisztaságáról szolt a hercegprímás, arról a tisztaságról, mely a nemzet megtartó ereje. Majd az egyházi és a vallásos iskolák szabadságáról beszélt. Kérlelhetetlenül szolt a „szabad egyház szabad államban” jelszóról. A szentbeszéd időszerűsége miatt az egész nagyterén folyton beletapsoltak a bíboros szavaiba. Az is jólesett a törökszentmiklósi híveknek, hogy Mindszenty hosszasan foglalkozott ennek a vidéknek történetével.⁶³ Ezután Kriston Endre egri segédpüspök vezetésével körmenet indult a városon keresztül. Délután három órakor a főtemplomban litánia kezdődött, melyet Dr. Kiss Péter kunszentmártoni plébános végzett. Ezt követően végső helyére, a Kálvária-kápolnába vitték a Szűzanya kegyszobrát. A Kálvárián szentbeszéd kerekében vette át a szobrot Páter Ángyán Fülöp szervita tartományfőnök. Ezután a nagytemplom előtti Szent Miklós téren a fegyverneki egyházközség műkedvelői szabadtéri előadás keretében adták elő a *Boldogasszony legénye* című misztériumjátékukat.⁶⁴ Ez volt a kétnapos

esemény zárómozzanata, melyen összesen 22 000 ember vett részt annak ellenére, hogy a politikai vezetés minden erővel igyekezett megzavarni az ünnepségsorozatot: „Volt olyan vonat is, amely nem állt meg menetrend szerint Törökszentmiklóson, hanem a híveket továbbvitte Kisújszállásra, az ottani állami ünnepségekre. Erről a *Tiszavidék* című lap 1948. május 9-i számában így tudósít (tartalmi kivonat): 1948. május 9-én Kisújszálláson Gerő Ernő miniszter felavatta a kisvasutat Dobi, Darvas, Rónai miniszterek jelenlétében. Ez szervezett tömegmegmozdulás volt egész napos programmal: Kisújszállás, Szolnok, Debrecen, Jászberény, Túrkeve, Tiszaföldvár, Törökszentmiklós énekei, zenekari, néptáncosai szórakoztatták a népet. A kisújszállási ipartestületben fővárosi színészek szerepeltek. Ugyanezen a napon Szolnokon megyei tűzoltónapot tartottak.”⁶⁵

Az egyházközség, mely szeptember 12-én ünnepeli Szűz Máriát, idén a város története talán legnagyobb eseményének 50. évfordulójáról készül megemlékezni.

A templom ősidők óta különleges helyet foglal el egy-egy város életében. Mutatója nem csak a város anyagi lehetőségeinek, de a hívek buzgóságának is. Törökszentmiklós az alföldi mezővárosok életét élte, lakói főként mezőgazdaságból éltek, s nem voltak különösebben gazdagok. Az, hogy a városnak két plébániája van, s hogy a Szentháromság-templom a térség legnagyobbja, egy-két nagylelkű adakozót leszámítva, elsősorban a lakosság hitbuzgalmának köszönhető. Annak, hogy a helyi egyház élete szerves részévé vált a város életének, teljességgel összefonódott azzal. És nem utolsósorban oka az is, hogy a kritikus időkben mindig olyan irányítója akadt a híveknek, aki kellő odaadással, céltudatos, példaadó hittel tudott az egyházközség élére állni.

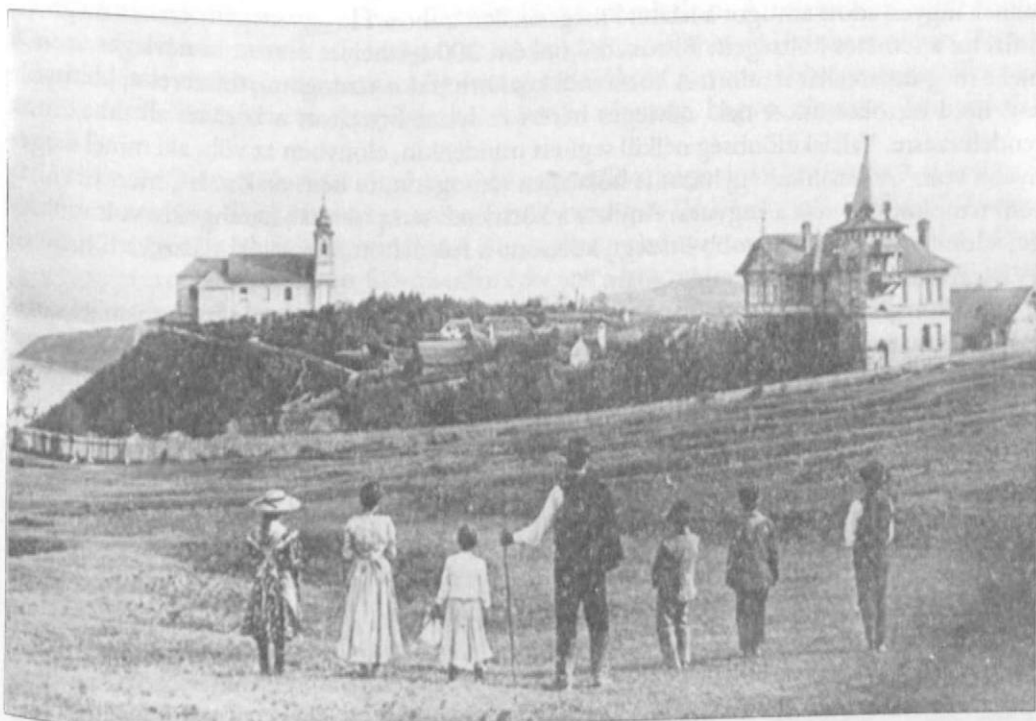
Felhasznált irodalom

- ☐ BOTKA JÁNOS (szerk.): *Adatok Szolnok megye történetéből II.* Szolnok, 1989.
- ☐ EIGNER NÁNDOR: *Emléksorok a törökszentmiklói r.k. új templom 1900. június 10-én történt megáldása alkalmából.* Eger, 1900.
- ☐ MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim.* Budapest, 1989.
- ☐ PARÁDI FÉLIX: *A nagykunsági Mária- napok Törökszentmiklóson.* Törökszentmiklós, 1993.
- ☐ SIMON BÉLA (szerk.): *Szülőföldem, a Jászkunság.* Szolnok, 1992.
- ☐ SOÓS IMRE: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése.* Bp., 1985.
- ☐ *Szín.* 1948. május 15.
- ☐ TÓTH SÁNDOR: *Vázlatok Törökszentmiklós múltjából.* Törökszentmiklós, 1957.
- ☐ *Új Ember.* 1948. május 15.

Jegyzetek

1. Tóth 10. p.	20. Soós 296. p.
2. Uo. 14. p.	21. Tóth 117. p.
3. Adatok II. 742. p.	22. Uo. 117. p.
4. Tóth 25. p.	23. Adatok II. 766. p.
5. Uo. 8. p.	24. Uo. 766. p.
6. Uo. 17. p.	25. Tóth 117. p.
7. Uo. 7. p.	26. Soós 297. p.
8. Uo. 65. p.	27. Uo. 297. p.
9. Szülőföldem 801. p.	28. Uo. 297. p.
10. Tóth 35. p.	29. Tóth 118. p.
11. Uo. 67. p.	30. Uo. 118. p.
12. Uo. 66. p.	31. Eigner 6. p.
13. Adatok II. 748. p.	32. Tóth 118. p.
14. Uo. 748. p.	33. Uo. 122. p.
15. Uo. 748.p.	34. Adatok II. 766. p.
16. Tóth 55-56. p.	35. Eigner 7. p.
17. Uo. 70. p.	36. Uo. 12. p.
18. Uo. 70.p.	37. Uo. 8. p.
19. Uo. 72. p.	38. Adatok II. 766. p.

39. Eigner 10. p.
40. Tóth 118. p.
41. Eigner 14. p.
42. Uo. 14. p.
43. Uo. 14. p.
44. Uo. 14. p.
45. Uo. 14. p.
46. Uo. 16. p.
47. Uo. 17-18. p.
48. Uo. 19. p.
49. Tóth 118. p.
50. Uo. 119. p.
51. Soós 298. p.
52. Tóth 119. p.
53. Soós 298. p.
54. Uo. 298. p.
55. Tóth 124. p.
56. Soós 298. p.
57. Uo. 298. p.
58. Mindszenty 195. p.
59. Uo. 195. p.
60. Parádi 8. p.
61. Szív 1948. V. 15.
62. Uo. 1948. V. 15.
63. Új Ember 1948. V. 15.
64. Uo. 1948. V. 15.
65. Parádi 14. p.

I. KORÁBBI HAGYOMÁNYAINKHOZ HÍVEN LAPSZÁMUNKAT RÉGI FOTÓGRÁFIÁKKAL ILLUSZTRÁLJUK. EZÜTTAL A BOLDOG BÉKEIDŐK MAGYARORSZÁGÁNAK VILÁGÁT IDÉZZÜK FEL. ELSŐ KÉPÜNKÖN A TÍHANYI APÁTSÁG KÖRNYÉKÉT LÁTJUK A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN

Döbör András

„Semmiféle párthoz nem tartozom”

A hivatás és a közélet viszonya dr. Batthyány László életében

A Belvedere Meridionale egyik korábbi számában¹ már találkozhattunk dr. Batthyány Strattmann László herceg nevével, megismerkedhettünk élete és orvosi működése legfontosabb eseményeivel. A jelen cikk témája és szándéka ettől eltér, s azt kívánja vizsgálat tárgyává tenni – kiegészítve ezzel a herceg életrajzát és karaktervázlatát –, hogy a szegény betegek ingyenes gyógyításán és az irányukban megnyilvánuló keresztényi gesztusokon túl milyen konkrét eszközökkel, mely módon támogatta a nem egészségügyileg, hanem szociálisan arra rászorulókat, illetve azt, hogy legfőbb hivatását miként sikerült összeegyeztetni a közéleti tevékenységgel, a politikával.

I. „... et charitate”²

Batthyánnak – szegény betegeinek segítésén kívül – gondja volt Körmend szegényeire is. Plébánosa és fővadásza közölt arról adatokat, hogy minden héten kb. 100 m³ tűzifát adott erdeiből a rászorulóknak, persze csak a nők által elvégzett környezettanulmány után. Ráadásul ő maga, a saját költségén fuvaroztatta be és osztotta szét az egészet. A tűzkárosultaknak ingyen adott anyagot a háztető megcsináltatásához. Ha egy szegény ember meghalt, ő fizette a temetés költségeit. Birtokából önként 200 házhelyet osztott ki névleges áron, s mellé még útparcellát is adott. A körmendi kórházat is támogatta, felszerelte, kb. nyolc kat. hold birtokot adott neki névleges bérért és házat bocsátott a kórházi alkalmazottak rendelkezésre. Valláskülönbség nélkül segített mindenkin, előnyben az volt, aki minél szegényebb volt.³ A katolikus egyházat is bőkezűen támogatta, és nem csak azért, mert tizenhárom templomnak volt a kegyura. Amikor a körmendi templomnak harangokra volt szüksége, adományán kívül nagyobb összegű kölcsönt is folyósított, a borítékon ezzel a fölírással: „Visszafizetendő az örökkévalóságban.”⁴

Ez a könyörületeség nagyon sok pénzébe került. Óvatos becsléssel kb. birtokai jövedelmének kétharmadát vitte el a jótékonykodás, a kórház fenntartása, segédorvosainak és ápolószemélyzetének díjazása. Bántó komikum ezen tények tudtában, hogy áldozatos munkája után még adót is kellett fizetnie (!), ugyanis az állami szervek nem hitték el neki, hogy ingyen gyógyít! És hogy mi után fizetett adót? Természetesen a kórháztól élvezett jövedelme után... Úgy látszik az adóhatóságok cinizmusa sohasem ismert határt...

„Az illetékes hatóság megállapította, hogy mennyi fizetés járna a hercegnek a hercegtől, ha a herceg, mint főbirtokos és kórházfenntartó fizetné a herceget, mint orvosdoktort ... és ez után az imaginárius jövedelem után ki is róta a kereseti adót, amit a herceg rendesen meg is fizetett”⁵

Persze azért sajnálunk nem kell a herceget, hiszen mind atyai öröksége révén, de főképp a hercegi hitbizomány révén hatalmas birtoktestek uraként állt olyan jól anyagilag, hogy – amint erről források is beszámolnak – a gazdasági problémákkal olyannyira nem törődött, hogy el sem olvasta a birtokai pénzügyeiről szóló jelentéseket, illetve a kórházi kiadásokról szóló listákat. És naplója 1926. január 10-ei és 11-ei bejegyzései árulkodnak arról, hogy a sanyarú helyzetbe került arisztokraták gyakran fordultak hozzá anyagi segítségért, amit ő felesége könyörgő, könnyes szemeinek hatására általában nem is tudott megtagadni.⁶ Ezt

persze csak a tárgyilagosság kedvéért említettem, hiszen ő is élhette volna az arisztokrácia – általában – pazarló életét, mit sem törődve a szociális problémákkal, de őt nem vonzották a nagy mulatságok, az okatlan pénzszerzés. Egyszerűen ő és a környezete abba a szerencsés helyzetbe került, hogy nála egy helyen találkozott a nagy vagyon és a szegény sorsú embertársaiért tenni akarás eszménye, a felebaráti szeretet.

II. A herceg és a politika. Címek, rangok és kitüntetések

A nyilvános politikai életben való szerepléstől mereven elzárkózott. Visszaautasította például az Országos Revíziós és Legitimista Párt felajánlotta fővédnökségét, mint írta „... *semmiféle pártból nem tartozom, ilyennek tagja nem voltam és nem vagyok, politikával nem foglalkozom, hanem kizárólag orvosi hivatásomnak élek*”. Visszahúzódo, puritán egyéniség volt, sugárzott belől a derű, a szeretet. Mélyen hitt Istenben, s küldetését a szegény betegek szolgálatában látta. Nem érdekelték a címek és a rangok, bár társadalmi státuszát tekintve nem térhetett ki előlük, hiszen császári és királyi kamarás volt, a főrendiház tagja és örökös Vas megyei főispán. Díszmagyarban csak a főrendiház ünnepélyes ülésein jelent meg, egy öltönyt mindig addig hordott, míg el nem viselte, vagy egy szegény betegnek neki nem ajándékozta.⁷

Azban politikai meggyőződése lehetővé tette, még ha a nyilvános szerepléstől – beállítottságának köszönhetően – húzódozott is. S e meggyőződését igazán nem is titkolta soha. A *Körmend története* című könyvben futólagosan említik hagyományos királyhűségét az 1920. január 25–26-án lezajlott nemzetgyűlési választásokkal kapcsolatban. A választások előtti napon Körmenden is bemutatták a Horthyról szóló propagandafilmet az Uránia moziban. Az esti díszelőadáson azonban nagyon csekély volt az érdeklődés, mivel a többségben katolikus tömegek és a közelet vezető személyiségei, köztük a herceg, hagyományosan királpártiak voltak.⁸

Ezt bizonyítja a *Rábavidék* című korabeli regionális újságnak 1921. április 3-ai és április 10-ei beszámolója Batthyány-Strattmann László herceg és IV. Károly találkozásáról. Történt ugyanis, hogy 1921 húsvétján (március 31.) a király első visszatérési kísérlete előtt Mikes János megyéspüspöktől autón Körmendre érkezett a herceg meglátogatására, s még aznap visszatért Szombathelyre.

Azután április 5-én, a sikertelen puccs után az országból való távozásakor különvonata újra megállt a helyi vasútállomáson, ahol nagy tömeg éltezte és vett tőle búcsút, köztük a herceg és családja.⁹ Ezen eseményt „feldolgozta” könyvében az orvosherceg legrégebbi krónikása, Baradlai is, bár sokkal jobban kiszíneztve rózsaszínre, mint a tárgyilagosság folyóirat. Mint írja, a hazatérő királynak maga Batthyány sietett elébe felajánlva segítségét. Majd pár nap

múlva, mikor a király távozik, a vonatot a körmendi állomáson ott várja a herceg egész családjával. A gyerekek kor szerint sorba állítva, a kis tisztelgő csapat élén a herceg és felesége.

„A szomorú fiatal király leszáll a vonatról, melegen megszorítja hű nemesének és hitvesének kezét. A két férfiú mélyen meghatva egymás szemébe néz, s szinte könnyekkel a szemében mondja Károly király: »Az egyetlen fénysugár ebben a nehéz órában...« Az országból száműzött király vonata lassan tovagördül. Soha többé nem látták egymást... Az özvegy királyné egyik leghűbb tanácsadója aztán Batthyány László lett.»¹⁰

1922 tavaszától azután rendre érkeztek a rangos látogatók Körmentre; az Egységes Párt jelöltje, Tamássy Árpád nyugalmazott tábornok, gróf Bethlen István miniszterelnök, dr. Vass József kultuszminiszter valamint Patacsy Dénes államtitkár. Körmend lakossága azonban – élén a herceggel – ellenzéki maradt, Tamássy alul is maradt a Friedrich-párti (KNEP) jelölttel, gróf Sigray Antallal szemben. Ugyancsak hűvös fogadtatás várta 1922. december 12-én Horthy Miklóst, aki kormányzói országlátogatása során 8 óra 30 perckor érkezett Körmend feldíszített vasútállomására. Nem szóltak éljenzések, tapsok az utcán. A herceg a nyilvánosság előtt nem, csak a kastélyban találkozott a kormányzóval, és sem annak hazafias beszédén, sem a laktanyában tartott villásreggelin nem vett részt. Horthy 10 óra 50 perckor már tovább is utazott Szombathelyre.¹¹

A kormány és egyáltalán az új rendszer megítélésében csak évek múlva történt változás Batthyány László részéről. Megbékült Horthy kormányzóval, és ő is kibékült vele. Ezt bizonyítja, hogy 1927. január 20-án keltezett levelében a kormányzó a főméltóságú herceget személyesen hívta meg az országgyűlés felsőházának ülésére. S 1930. március 1-én délelőtt tíz órakor a hercegi kápolnában is istentiszteletet tartottak a kormányzó hatalomra jutásának tizedik évfordulóján.¹²

A politikához való viszonyáról, illetve arról, hogy hogyan viszonyult hozzá a politika, a legtöbbet egy kis anekdota árul el. A proletárdiktatúra elől Bécsbe, majd Svájcba menekült a herceg – egész családjával. Mikor a helyzet konszolidálódása után hazatértek, a körmendi kastélyban a zongorába tűzve egy levelet találtak egy sor ismeretlen aláírással: *„Miért teccett, elmenni. Maga herceg úr a mi jötevőnk, nem történt volna semmi, sőt!”¹³*

Egyetlen olyan kitüntetés volt, amire – joggal – büszke volt, büszkébb, mint bármelyik címére. 1923. november 10-én ünnepelte a Batthyány-házaspár az ezüstkodalmát. Ez alkalomból a pápa a betegek közt és a katolikus sajtó terén szerzett érdemeiért az Aranysarkantyúrenddel és dicsérő okirattal tüntette ki, melyet az ünnep délutánján a pápai nuncius adott át Körmenten. E kitün-

tetésnek akkor a világon összesen huszonkét birtokosa volt. Schioppa nuncius körmendi látogatása után eként tájékoztatta tapasztalatairól a pápát; „A magyarok azt tartják, hogy szent ember, és én biztosíthatom szentségedet, hogy valóban az is!”¹⁴

III. Batthyány László, a példakép

Halála után nem sokkal megkezdődött a szenttéavatási eljárás, amely mind a mai napig nem zárult le. II. János Pál pápa már 1988-as burgenlandi látogatásakor bejelentette – mintegy hívei megnyugtatóaképpen –, hogy a boldoggáavatási eljárás folyamatban van, és 1992. július 11-én azt nyilatkozta róla, hogy „az Isten és ember szeretetét hőiesen gyakorolta életében.”

Ennek ellenére nem az a lényeg, hogy mikor avatják szentté, illetve hogy szentté avatják-e egyáltalán. Egyszerűen egy ember volt, igazi ember, amilyen nagyon kevés született ebben a „megőrült” huszadik században, és ezért is tűnik furcsának, „csodabogárnak” vagy éppen szentnek. Azonkívül orvos volt, ki nemcsak szakmáját, hanem hivatását is gyakorolja. Szakember, aki politikai nézeteit megtartja magának, de a közélet zajos harcaiból nem veszi ki részét – és ezáltal aktív orvos marad.

Hogy mégis sokan szentként tisztelték már életében, és tisztelik most is, az pedig egyáltalán nem csoda, hiszen életével és munkásságával a kereszténység alaptételeit valószínűleg meg a fasizmus és a kommunizmus „rémkorszakában”. Teljesen a krisztusi erkölcsi normák szerint élt, és minden lépését áthatotta a legfőbb emberi érték, a szeretet.

Felhasznált irodalom

- BARADLAI JÁNOS: *Dr. Batthyány-Strattmann László herceg*. Bp., 1931. [A továbbiakban BARADLAI.]
- BATTHYÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ: Napló, 1926 In *A szegények orvosa: Batthyány-Strattmann László*. Eisenstadt, 1982, 143. p. [A továbbiakban NAPLÓ.]
- DOMONKOS JÁNOS: *Batthyány-Strattmann László herceg. A szegények orvosa*. Szombathely, 1991.
- DÖBÖR ANDRÁS: *Dr. Batthyány-Strattmann László herceg emlékezete*. In *Belvedere Meridionale – A JGYTF történelemhallgatóinak lapja*, 1996/VIII. évfolyam, 3-4. szám, 12-17. p. [A továbbiakban DÖBÖR.]
- FAZEKAS EDÉNÉ: *Adalékok Körmen egészségügyéhez – különös tekintettel Batthyány-Strattmann László életére, munkásságára*. Szombathely, 1988.
- GYÜRKI LÁSZLÓ: *Dr. Batthyány-Strattmann László, a hit nagy tanúja*. Körmen, 1989.
- KARDOS KLÁRA: Bevezető. In *A szegények orvosa: Batthyány-Strattmann László*. Eisenstadt, 1982. [A továbbiakban KARDOS.]

- ☞ KLEMM NÁNDOR: *Csak eszköz vagyok... Dr. Batthyány-Strattmann László élete*. Szombathely, 1987.
- ☞ PUSKELY MÁRIA (szerk.): *Dr. Batthyány-Strattmann László élete képekben, dokumentumokban, történelmi mozaikokkal*. Bp., 1991.
- ☞ PUSKELY MÁRIA: *Nyisd fel szemeidet és láss! Dr. Batthyány-Strattmann László. 1870–1931*. Bécs, 1986.
- ☞ Rábavidék 1921. április 3. 2. p., illetve április 10. 2. p.
- ☞ SUMONYI ZOLTÁN (szerk.): *Batthyány brevárium*. Bp., 1991.
- ☞ SZABÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Körmend története*. Körmend, 1994. [A továbbiakban SZABÓ.]
- ☞ VERMES PÉTER: *Szegények hercege – Dr. Batthyány Strattmann László*. Bp., 1989.
- ☞ ZIMÁNYI VERA (szerk.): *A herceg Batthyány család levéltára. Repertórium*. Bp., 1962.

Jegyzetek

1. Döbör 12–17. p.
2. „Fidelitate et caritate” (hűséggel és könyörületességgel) – Batthyány hercegi címerének 1915-ben megváltoztatott jelmondata.
3. Kardos 36–38. p.
4. Kardos 37. p.
5. Baradlai 39. p.
6. Napló 67–68. p.
7. Döbör 14. p.
8. Szabó 266–268. p.
9. Rábavidék 1921. április 3. 2. p., illetve április 10. 2. p.
10. Baradlai 56. p.
11. Szabó 266–268. p.
12. Szabó 266–268. p.
13. Kardos 27. p.
14. Döbör 15. p.

Lányi Ernő*

A síneken

A magyar magánvasutak és mozdonyaik

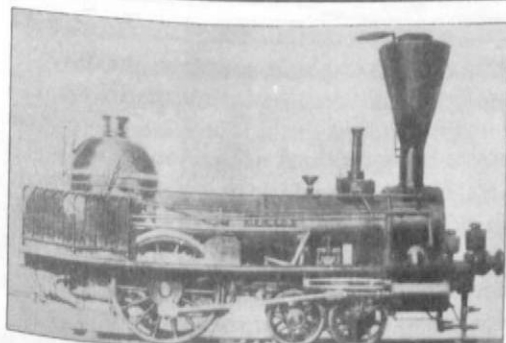
A Magyar Középponti Vasút és mozdonyai

2. rész

1846 őszén a Magyar Középponti Vasút (MKpV) a pest-váci vonalra nyolc újabb, szintén 2A-n2-jellegű mozdonyt vásárolt a Cockerill cégtől. Ezeket a mozdonyokat Littrow 2A-14 jelzettel különbözteti meg. Nagyobb eltérésük az első szállítási mozdonyoktól, hogy gőzhengerek vízszintesen helyezkednek el. Ennél a csoportnál már gazdagabb a hagyaték, mert az MKpV későbbi utóda, az Osztrák Államvasút-társaság (StEG) *Bahn*-forói között ott találjuk a csoport egy példányát, a StEG 69 pályaszámú *Heves* nevű mozdonyát. Az alábbi táblázat a nyolc új mozdony gyártásuk sorrendjében adja meg:

Lányi 1.

Név	1846 MKpV	1850 DKÁV	1865 StEG	Gyártó cég	Gyári szám	Gyártás éve
Vác	5	9	62		162	
Nógrád	6	6	63		163	
Esztergom	8	7	64		164	
Komárom	11	8	65	Cockerill	165	
Hont	12	10	66	Seraing	166	1846
Borsod	14	11	67		167	
Nyitra	13	12	68		168	
Heves	16	13	69		169	

A MAGYAR KÖZÉPPONTI VASÚT HEVES NEVŰ
MOZDONYA (KÉSŐBB StEG 69 PSZ.)

A mozdony első rátekintés alapján emlékeztet a négy első mozdonyra, s jelentősebb különbség csupán a hengerek elhelyezésében látszik. A csatolt adattáblázatból kitűnik, hogy a két típus között jelentősebb méreteltérés nem volt, csupán a szélső tengelytáv adatai mutatnak némi különbséget. Littrow szerint a ferde hengerű mozdonyok 2730 mm (?) szélső tengelytávolságával szemben a 2A-14-eseké (Vác és társai) 3200 mm volt.

Eddig ismert műszaki adataikat az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

* A szerző a magyar vasúttörténeti kutatás egyik legjelentősebb alakja. Aprólékos gondossággal, közel két évtizeden át készítette jelentőségében és terjedelmében egyaránt hatalmas művét, a magyarországi magánvasutak vontatójárműveinek monográfiáját. Sem itthon, sem Nyugaton nem akadt kiadó az úttörő vállalkozás felkarolására. Így lapunknak jutott az a nagy megtiszteltetés, hogy először publikálhatja az első magyar vasutak mozdonytörténetét. A kiadásban vasutanés, és mozdonycsaládonként haladunk. Csak aki ismeri a történetet, tudja felbecsülni, hogy mekkora fába vágunk a fejszénket, de legyen közös reményünk, hogy a sorozat zárását is közösen ünnepelehetjük egykoron. Ha időközben a monografikus kiadás is napvilágot látna, az nem csökkentené, sokkal inkább növelné Lányi Ernő munkájának és lapunknak értékét. Reményeink szerint a következő lapszámtól folytatjuk a korábban megkezdett és jelen témánkhöz is kapcsolódó magánvasút-történetet (*Magánvasutak Magyarországon*). N. T.

	Egység	2A-13	2A-14
Rostélyfelület	m ²	0,9	1,0
Tűzcsövek száma	db	125	121
Tűzcsövek külső átmérője	mm	48	48
Tűzcsövek szabad hossza	mm	3500	3470
Tűzszekrény fűtőfelülete	m ²	-	4,9
Hajtókerék-átmérő	mm	1500	1500
Futókerék-átmérő	mm	790	790
Gőzhengerátmérő	mm	380	380
Gőzhengerlökét	mm	560	560
Az üres mozdony súlya	t	15,3	15,3
A mozdony szolgálati súlya	t	17,2	17,2
Tapadósúly	t	9,7	9,7
Teljes hossz	mm	-	7754
Szélső tengelytáv	mm	3160	2686

Lányi 2.

A MEGADOTT SZÉLSŐ
TENGELYTÁV ÉRTEKEK:
10 LÁB 0 ZOLL, ILLETVE
8 LÁB 6 ZOLL VOLTAK.
(1 WIENER ZOLL =
26,34 MM ES
1 WIENER LÁB =
316,08 MM)

Az egymástól jócskán eltérő 3160 ill. 2686 mm szélső tengelytáv értékek arra, hogy a két család kazánjai is eltértek bizonyos mértékig egymástól.

A két család kazánszerkezete azonos felépítésű volt. A nagyméretű gőzdómot itt is az álló kazán fölött képezték ki. Mindez természetesen csak feltevés, – ha úgy tetszik „hypotézis” – mert e mozdonyokról nem maradtak fenn rajzok.

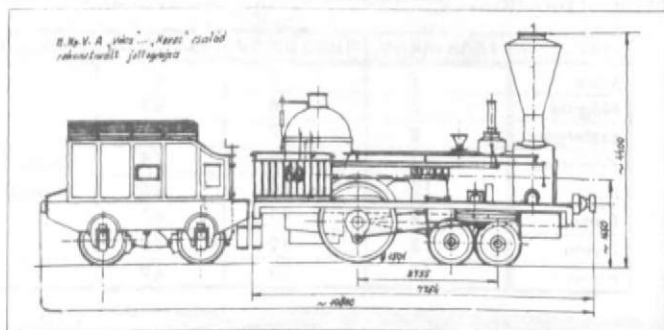
Hilscher, később megjelent munkájában bizonyos fókig módosít néhány műszaki adatot Littrowval szemben. Ugyanitt Hilscher rámutat arra, hogy a műszaki adattáblázatban Littrow fölcserélte a 2A-13 és a 2A-14 jelzetű mozdonyok szélső tengelytávolságainak értékét. Helyesen a Pest családnál 3160, míg a Váczi családnál 2686 mm.

Mégis csupán a két család teljesítménye között mutatkozó, nem számottevő eltérés bizonyításánál nézzük meg az utóbbiak teljesítményére vonatkozólag kinyomozható különbségeket.

A rostély mindössze 0,1 m²-rel nagyobb felületű az első mozdonyokénál, így kazánjuk teljesítménye között nem lehetett számottevő különbség. A megnövelt kazánnyomás alapján viszont a gépezet vonóereje az alábbiak szerint alakul:

$$Z_{\text{gép}} = \frac{380^2 \times 560}{1500} \times 0,65 \times 6,3 = 2355 \text{ kg.}$$

A mozdonyok tapadósúlya azonos, a 2A-13 jelzetű mozdonyokéval, így tapadási vonóerjük is azonos. A megnövekedett gépezeti vonóerő következtében viszont feltételezhető, hogy e mozdonyok még könnyebben megköszörültek indításkor, vagy erősebben emelkedő pályaszakaszokon, mint gyengébb gépezetű elődjeik.

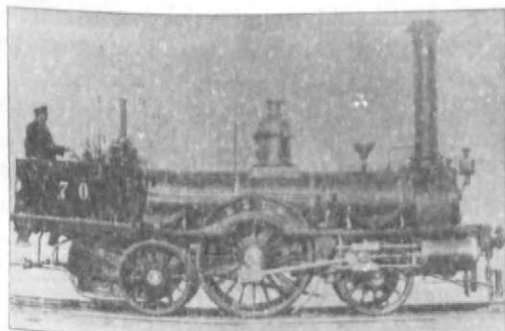
A VÁCZI ... HEVES CSALÁD REKONSTRUÁLT JELLEGRAJZA

A mozdonyvezető állásával egyszintben a mozdonyon körülfutó futóhidat alakítottak ki, melynek elejére erősítették két oldalt, elől a lámpákat.

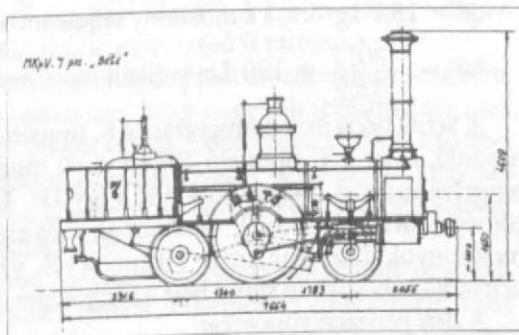
E mozdonyok szerkocsijára vonatkozólag még annyi adatunk sem maradt fenn, mint az első szállítású mozdonyokról. Minden valószínűség szerint megközelítőleg – ha ugyan nem teljesen – megegyeztek az első mozdonyok szerkocsijaival.

* * *

1846-ban a Magyar Középponti Vasút egy 1A1-n2-jellegű mozdonyt szerzett be a *Wien-Gloggnitzer Bahn* (Haswell) bécsi mozdonygyáratól. A mozdony gyári száma 53, StEG gyári típusjele 8 volt. (Littrow 1A-20 jelzet.)

A MAGYAR KÖZÉPPONTI VASÚT BÉTS NEVŰ
MOZDONYA (KÉSŐBB StEG 70 PSZ.)

A BÉTS JELLEGRAJZA

A mozdony 1A1-jellegben való megépítése minden valószínűség szerint azt a célt szolgálta, hogy ezáltal a mozdony oldalirányú mozgásait, szórásait a minimumra csökkentsék. A Magyar Középponti Vasút részére előzőleg szállított 2A-jellegű mozdonyok járása ugyanis minden valószínűség szerint igen nyugtalan lehetett, főleg a forgóváz rövid tengelytávolsága miatt.

A *Béts* nevű mozdonyt – teljesítménye után ítélve nagyobb sebességű vonatok továbbítására szánták, s így már eleve minimálisra akarták csökkenteni az oldalirányú zavaró mozgásokat. Az 1A1-jelleg erre alkalmasnak látszott, hiszen egyetlen szabad hajtókerékpár előtt és mögött jó vezetést biztosítottak az 1106 mm átmérőjű futókerékpárok. A mozdony hajtókerékének átmérőjét a forrásmunkák 1738, ill. 1740 mm értékkel adják meg, mely méret 5 bécsi láb és 5 hüvelyk, azaz pontosan 1738,44 mm értéknek felel meg. Arra vonatkozólag bécsi láb és 5 hüvelyk, azaz pontosan 1738,44 mm értéknek felel meg. Arra vonatkozólag nem maradt fenn adatunk, hogy a *Béts* engedélyezett legnagyobb engedélyezett sebességét milyen mértékben állapították meg, azonban ez a sebesség 60-70 km/h értéknél nem lehetett sokkal gyorsabb. A 60 km/h-s sebességre számítva, a hajtókerékpár fordulatszáma percenként:

$$n = \frac{60 / 560}{173,8 \times 8 \times 3 \times 14 \times 60} = 2355 \text{ kg}$$

Ez a fordulatszám elég alacsony érték, s ehhez képest a hajtókerek átmérőjeit kisségtúlméretezettnek tekinthetjük.

Ha a fényképen ill. a jellegrajzon rátekintünk a mozdony kazánjára, első pillanatban szembeötlő, hogy a kazán fölépítése, ill. kivitelezése megegyezik azzal a kazán formával, melyet a

Derűnél találtunk, s attól csak nagyobb méretével tér el. A mozdony rostélyának felülete Littrow szerint 1,2 m. Ha tüzelőanyagként kb. 6500 kg tartalmú szenet veszünk alapul, a mozdony rostélyán óránként

$$Q = \frac{400 \times 1,2 \times 6500}{660,5-14} \times 0,65 = 3176 \text{ kg, } 6,3 \text{ atmoszférás gőz fejlődött.}$$

A veszteségek levonása után a hengerekben

$$Q' = 3176 - (0,05 \times 3176) = 3017 \text{ kg gőzmennyiség végez munkát.}$$

A 6,3 atmoszférához tartozó leggazdaságosabb gőzfogyasztás dr. Igel szerint:

$q_i' = 15,9 \text{ kg/óra}$, s a mozdony teljesítménye a legkedvezőbb üzemi viszonyok között:

$$N_i' = \frac{3017}{15,9} = 190 \text{ Le}_i \text{ indikált lóerő volt.}$$

A StEG bécsi mozdonygyárának 8. típusjelű mozdonyának kazánja, mint már említettük hasonló, mint a 4. típusjelű *Brunn* nevű mozdonyé. Az állókazán a hátulsó futókerékpár tengelye mögött mélyen lenyúlik, s így kb. 1500 mm hosszú kellően alá nem támasztott tömeget alkot. Az ajtófal, valamint az állókazán mennyezete megegyezik az előbb említett mozdonyok állókazánjainak kiképzésével, vagyis a mennyezet félhengeres, hátul pedig negyedgömb alakban simul bele a függőleges, félhengeres ajtófalba.

A *Béts* gépezeti vonóereje:

$$Z_{\text{gép}} = \frac{370^2 \times 580}{1740} \times 0,85 \times 6,3 = 2441 \text{ kg.}$$

10 t tapadó súlyából számított tapadó vonóereje:

$$Z_{\text{adh}} = 0,16 \times 10,8 = 1728 \text{ kg volt,}$$

ami arra utal, kerékcsúszás veszélye ennél a mozdohnál is erősen jelentkezett, a csekély tapadósúly következtében.

A *Béts* nevű mozdony szerkocsijáról, sajnos, sem rajzunk, sem fényképünk nem maradt fenn.

Az 1848. évi magyar szabadságharc leverése után a MKpV hálózatát és járműveit az osztrák *Délkeleti Államvasút* (Südöstliche Staatsbahn, DKÁV/SÖStB) vette át, ahol a „délkeleti” kitétel természetesen a Monarchia egész területére vonatkozott.

1855 után a SöStB/DKÁV vonalait az osztrák állam eladta az akkor alakult részben privát, másrészt állami érdekeltségű StEG-nek. (StEG = *Österreichische Staatseisenbahn Gesellschaft*), magyarul *Osztrák*, majd később *Osztrák–Magyar Államvasút-társaság* (StEG/ÁVT).

A *Béts* mozdony a MKpV-nál 7. pályaszámot kapott, melyet a DKÁV saját számozási rendszerében 14-re változtatott. A DKÁV beolvasztása, ill. a StEG megalakulása után, az utóbbi II_a kategória 70 pályaszámmal sorolta a mozdonyt állagába. Erről az állapotról maradt fenn az e mozdonyról ismert egyetlen fénykép is. Selejtezésére még 1865 előtt sor került, így a StEG 1873 évtől bevezetett új számozási rendszerébe már nem került be.

Littrow révén tudunk még arról, hogy a mozdonyt 1867-től stabil kazánként alkalmazták. Köztudomású ugyanis, hogy a mozdonyok kazánja, a speciális stabil gépek kazánjaihoz

képest sokkal rövidebb idő alatt viszonylag jóval több gőzt termel, s így hamarabb üzemképessé. Ipartelepek tehát szívesebben inkább vasutak által selejtezett mozdonyokat, ill. ezek kazánjait szereztek be, melyeket azután – természetesen csökkentett gőznyomással – eredményesen használtak.

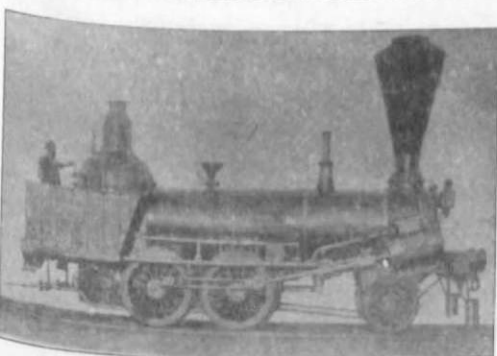
* * *

A *Jelenkor* 1847. szeptember 5-én megjelent számában a *pest-szolnoki* vonal ünnepélyes megnyitásáról közölt részletes beszámolókból értesülhetünk arról, hogy a MKpV új vonalát az *István*, ill. a *Haza* elnevezésű mozdonyokkal nyitották meg, és pedig úgy, hogy a feldíszített *István* húzta a 16 kocsiból álló vonatot, a *Haza* pedig valamivel a vonat előtt haladt külön, mint a *Jelenkor* írja: „...a lehető akadályok kitudása végett”. A két mozdony teljesen egyforma volt, sőt, hozzájuk még egy harmadik: *Nádor* elnevezésű is tartozott.

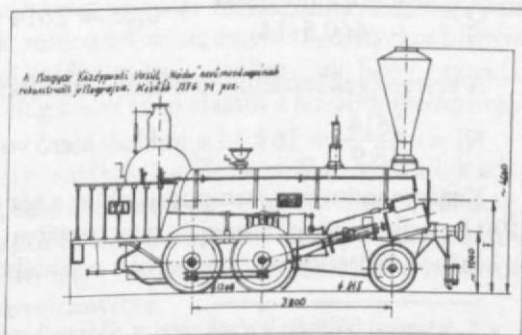
Ezeke a mozdonyok 1B-jellegűek voltak, s a *Norris* philadelphiai mozdonygyár készítette őket 1846-ban. Megtört tehát a jég, a MKpV belátta azt, hogy nagyobb teljesítményt csak nehezebb s főleg nagyobb tapadó súlyú mozdonyoktól várhat, s beszerezte első két kapcsolt tengelyű mozdonyait (Littrow 1B-30). E mozdonyok közül a *Nádor* elnevezésűről fényképünk van (11. ábra), jellegrajz azonban nem maradt fenn. Az ismert főadatok birtokában, valamint fénykép segítségével a jellegrajz rekonstruálható.

Ha ránézünk a *Nádor* fényképére, az első, ami a szemünkbe tűnik, a mozdony szokatlánul nagy szélső tengelytávolsága, mely a második kapcsolt, valamint az előli futókerékpár között van, de még talán ennél is érdekesebb a futó ill. kapcsolt kerékpárok közötti kitöltetlen üres tér. Erre vonatkozólag Hilschernek van egy érdekes megjegyzése az előzőkben már említett cikksorozatában. Szó szerint ezt írja: „Ennek a mozdonynak az eredeti táblázatok szerint előli két-tengelyes forgózsámoly volt, a ránk maradt fénykép szerint viszont előli csak egy futótengely látszik. Ezt a mozdonyt Littrow 1B-jellegűnek említi. Véleménye szerint ez a kivitelezés a *Norris* cég egyik kísérlete volt a tehervonati mozdonyok kialakításához. Viszont a mozdony adataiból arra következtethetünk, hogy az eredetileg 2B-jellegű volt, előli forgóvázzal, s ezt csak később helyettesítették egyszerű futótengellyel.” – Hilschernek ezt a feltevést igazolja az a tény is, hogy a 1B-jellegű mozdonyok gyártása csak a következő évben, tehát 1847-ben kezdődtek meg. (Lásd *Czepléd ... stb.* Littrow 1B-1.)

Ezt az elméletet egyébként egy néhány évvel későbbi keltezésű de „hivatalos adatként” is elfogadható, rendelkezésünkre álló dokumentum is igazolja, ugyanis a *K. K. österr. Staatsbahnen*

A MAGYAR KÖZÉPPONTI VASÚT NÁDOR NEVŰ
MOZDONYA (KÉSŐBB StEG 71 PSZ.)

A NÁDOR REKONSTRUÁLT JELLEGRAJZA

1853 év végén kiadott zárójelentésében is szerepel a két – nem három darab *Norris* mozdony ahol is a tengelyek számát 4-ben adják meg, ami igazolja a 2B- jelleg építésére utaló feltételezésünket. A „három mozdony” nyilván a már akkor is gyakorta előforduló újságírói tévedés, melléfogás vagy túlzás volt. *Haza* nevű mozdony ugyanis eddigi tudomásunk szerint sohasem volt a MKpV tulajdonában.*

Ezek szerint a két mozdony:

Lányi 3.

Név	1846 MKpV	1850 DKÁV	1865 SiEG	Gyártó cég	Gyári szám	Gyártás éve
Nádor	9	15	I. kat. 71 psz.	Norris	343/184	1846
István	10	16	I. kat. 72 psz.	Norris	344/184	1846

Hogy a 2B-ről 1B-re történő átépítést mikor és miért hajtották végre, sejtelmünk sincs. A Nádor és István nevű mozdonyok főbb műszaki adatai:

	Egység	Littrow	Vajkai
Rostélyfelület	m ²	1,0	0,99
Tűzcsövek száma	db	133	133
Tűzcsövek külső átmérője	mm	51	52
Tűzcsövek szabad hossza	mm	3770	3819
Tűzcsövek fűtőfelülete	m ²	80,0	80,58
Tűzszekrény fűtőfelülete	m ²	5,0	-
Összes fűtőfelület	m ²	85,0	85,72
Kazántengely magassága	mm	-	-
Kazánnyomás	atm	6,3	6,5
Kapcsolt kerekek átmérője	mm	1208	1212
Futókerekek átmérője	mm	815	817
Gőzhenger átmérője	mm	380	382
Löket	mm	510	507
Az üres mozdony súlya	t	15,0	16,8
A mozdony szolgálati súlya	t	18	18,9
Tapadó súly	t	12,0	13,2
Teljes hossz	mm	-	-
Szélső tengelytáv	mm	3800	3898

Lányi 4.

Az 1B-30 jelzetű mozdonyok kazánjának küldő formája hasonlít a korábbi Cockerill mozdonyok kazánjához, s azoktól csupán méreteiben tér el.

1,0 m²-es rostélyfelületén óránként

$$Q = \frac{400 \times 1,0 \times 6500}{660,5-14} \times 0,65 = 2614 \text{ kg, } 6,3 \text{ atmoszférás gőz fejlődött.}$$

A veszteségek leszámítása nélkül a mozdony kazánjának teljesítménye

$$N_i = \frac{2614}{15,9} = 164,4 \text{ Lc, indikált löerő volt.}$$

Kazánteljesítmény szempontjából ez a két mozdony bizonyos fokú visszaesés volt a *Béla* 190 Lc teljesítményű kazánjához viszonyítva. Ez természetes is, hiszen köztudomású, hogy a kazánok teljesítménye elsősorban a rostélyfelület nagyságától függ, nem pedig a teljes

* A legújabb feltételezések szerint elképzelhető, hogy fenti két mozdony eredetileg *István* és *Haza* volt. A szabadságharc leverése után ez a név sértette az osztrák füleket, és utóbbi mozdony átkeresztelték a *Nádor* névre.

fűtőfelülettől. A *Béts* nevű, 1A1-jellegű mozdony rostélyfelülete 1,2 m², a *Nádor* típusúaké csupán 1,0 m².

A mozdony kazánjának belső szerkezetére vonatkozólag sem rajz, sem adat nem maradt fenn, s így arra nézve csak következtethetünk. az állókazán felett kialakított nagyméretű gőzdóm azonos a Cockerill-féle mozdonyok állókazánjával. A félgömb alakú gőzdóm tetején – burkolat alatt – rugómerlegessé biztonsági szelepet helyeztek el. Az állókazán, s alatta a hamuláda mélyen lenyúlik a második kapcsolt kerékpár tengelye mögé. Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy a hosszakazánt hány övlemezéből szegecselték össze, de a rajta elhelyezett töltőcsésze, valamint a második biztonsági szelep, továbbá a kazánburkolat osztás alapján feltételezhetjük, hogy három övlemezéből állott.

Ezek szerint a harmadik övlemezén van a töltőcsésze s az első a közvetlen terhelésű biztonsági szelep. A kazán belsejében elhelyezett be- és kiömlőcső elhelyezése azonos lehetett a 2A-13 jelű, általunk rekonstruált szerkezetével azzal a különbséggel, hogy itt nem alkal-maztak kis elosztó gőzdómot. A fűtszekrényre a szokásos *Klein*-féle szikrafogós kéményt helyeztek.

A mozdony ferde elhelyezésű hengereit ugyanúgy a fűtszekrényhez rögzítették, mint az első magyar mozdonyok hengereit. A tolattyúszekrényt azonban nem a kereten belül, hanem a hengerek fölött helyezték el. A mozdonyok gépezeti vonóereje, a rendelkezésünkre álló adatok alapján:

$$Z_{\text{gép}} = \frac{380^2 \times 510}{120,8} \times 0,65 \times 6,3 = 3260 \text{ kg.}$$

Most vizsgáljuk meg, mennyit javult a tapadási vonóerő az eddigi egy hajtótengelyű mozdonyok tapadási vonóerejével szemben: a tapadósúly Littrow szerint 13,0 t, ebből a tapadási vonóerő

$$Z_{\text{adh}} = 0,16 \times 12 = 1920 \text{ kg, viszonylag még mindig igen alacsony érték.}$$

Vajkai szerint a gépezeti vonóerő 2990 kg-ra, a tapadási pedig 2110 kg-értékre adódik. A különbség onnan származik, hogy a gépezeti vonóerő számításában *Vajkai* 382 mm hengerátmérővel és 1212 mm hajtókerék-átmérővel, 60%-os gépezeti hatásfokkal és 6,5 atm kazánnomással számolt. A tapadási vonóerő a *Vajkai* által megadott 13,2 t tapadósúlyból származik.

Hogy a két forrásmunka közül melyik a hiteles, ma már nehéz volna megállapítani, azonban *Vajkai* adatai realitásabbnak látszanak, mint azok az eredmények, melyeket Littrow nyomán számítottunk, s ha elfogadjuk *Vajkai* eredményeit, megállapítjuk, hogy a tapadási vonóerő, és a gépezeti vonóerő viszonya elég kedvezően alakult a korábbi mozdonyokéhoz képest.

A gépezetre, ill. a vezérműre vonatkozólag ismét csak a fényképről meríthetünk adatokat, mert erről sem maradt fenn sem rajz, sem műszaki ismertetés. A fényképről megállapítható, hogy a lapos keresztmetszetű hajtórúd az első kapcsolt kerékpár forgattyúira fejtett ki erőhatást. A két első tengely közötti nagy távolság következtében a hajtórúd elég hosszúnak látszik, a forgattyú-sugárhoz viszonyítva.

Szokatlan a kapcsolórúdk kiképzése, melyek két, egymással párhuzamos kör keresztmetszetű rúdból tevődnek össze. Ez ún. „amerikai megoldás”, melynek gondolata

William Norristól származott, aki ezt saját bécsi mozdonygyárában valósította meg. A kapcsolórúdfejek kengyeles, nyitott kivitelűek. Minden valószínűség szerint, a kapcsolórudat alkotó gömbvasak végére menetet metszettek, s anyák ill. alátétek közé beiktatott keresztirányú darabokból képezték ki a kapcsolórudak kengyeleit. A rudak végén lévő anyákkal együtt a rúd hosszát is bizonyos mértékig szabályozni lehetett, kimérés út, beállítás céljából.

A mozdonynak belső vezérműve volt, s a körhagyo gyűrűket a hajtókerékpár tengelyére szerelték fel. A lengőívekről a mozgást emeltyűk segítségével adták át a kívül elhelyezett síktolattyúkra. Az emeltyűs kormány, ill. a kormányrúd az állókazán oldalától a hosszakazán jobboldalán, kívül haladt előre a gépezetig.

A mozdony főkeretére vonatkozóan semmi bizonyosat nem tudunk. Valószínűleg azonos kialakítású volt a 2A-13 és 2A-14 jelzetű mozdonyok főkeretének kiképzésével. azt azonban nem lehet a fényképről megállapítani, hogy a „főkeretlemezek”, – ha egyáltalán voltak ilyenek – végig vonultak a mozdony teljes hosszában, vagy pedig csak az állókazán, ill. a hosszakazán hátsó egyharmada alatt helyezkedtek el. Ezek alapján az is bizonytalan, hogy az első futókerékpár csapágyvilláját a főkerethez, vagy a füstszekrény aljához rögzítették. Annyi mindenesetre látható a képen, hogy az első kerékpár csapágyazását magába foglaló villás kiképzésű keretnyúlványról elől, ferdén felfelé a mellgerendához, hátrafelé pedig a főkeret nyúlványához, mélyen elvezetett rudazattal merevítették. A hajtó- és futókerékpárok rugózását a csapágyak ill. a tengelyek felett helyezték el., azonban a kikapcsolt kerékpár rugójának elhelyezésére legfeljebb csak következtetni lehet. Valószínű ugyanis, hogy az állókazán miatt a rugót az ágytokok alatt lehetett csak elhelyezni.

A mozdony vezérállása megegyezik a Cockerill-féle mozdonyok vezérállásával. Padozatával egy síkban a mozdony kétoldalán futóhíd húzódik, kb. a hosszakazán első övlemezének elejéig. Ezen a futóhídon helyezték el a hajtókerékpár előtt kétoldalt a homokszekrényeket. A hajtó- és kapcsolt kerekeknek a futóhíd fölé eső cikkét dobyszerűen burkolták. A mozdony elején a füstszekrény-ajtó fölé lámpákat, a mellgerendára az akkori szabványoknak megfelelő vonó- és ütköző készülékeket, valamint pályakotró seprőtartókat szereltek.

A két mozdonyhoz tartozó szerkocsiról még annyit sem tudunk, mint a mozdonyokról, mert azokról sem rajz, sem fénykép nem maradt fenn. Amit róluk tudunk, mindössze néhány fontosabb műszaki adat, melyeket Vajkai Sándor őriz az utókor számára.

Ezek szerint a mozdonyoknak kéttengelyes szerkocsija volt, melynek üres súlya 7,2 t, szolgálati súlya 13,4 t volt. A szerkocsi víztartályában 5,05 m³; szénterében 3,16 m³ szén fért el.

Az *István* nevű mozdonyt 1864-ben eladták az akkor építéshez fogó *Magyar Északi Vasút* (MÉV) részére, ahol anyagvonatokat mozgattak vele.

(folytatása következik)

Heves

Hajdani vármegyéink

Heves vármegye hazánk tisztán-inneni részének egyik vármegyéje volt, mely a Tisza jobb (s kis részben egészen 1950-ig a bal) partján helyezkedett el. Területe kisebb módosulásokkal a mai Heves megyének felel meg. Határai északon a történeti Nógrád és Borsod, keleten Borsod és Hajdú délen Jász-Nagykun-Szolnok, délnyugat felől Pest-Pilis-Solt vármegyék. Területe 1891-es adat szerint 3878,35 km² volt.

Északi része hegyvidék, amely dél felé fokozatosan megy át az Alföld sík vidékébe. A vármegye déli része a Zagyva és a Tarna által feltöltött tökéletes síkság. Fő hegysége a Zagyva és a Tarna völgye között elhelyezkedő Mátra. Az Eger-patak völgyén túl emelkedő Bükk zömében már Borsod vármegye területére esik. Folyóvizei közül jelentősebbek a vármegye nyugati határát képező Zagyva, illetve a Tarna, amely Gömör vármegyében ered, a Mátra és a Bükk közötti dombvidéken végigfolyva összegyűjti a Mátrából lefutó kisebb patakokat (Tarnóca, Benepatak, Gyöngyös, Ágó-ér, Kígyós patak). A vármegye keleti részén az Eger és a Laskó patakok folynak. Heves vármegye nevezetesebb állóvizei nincsenek, annál jelentősebb ásványokban gazdag forrásvizei, úgy mint a parádi vas-timsós forrás, vasas és kénes savanyúvíz (*csevice*), a gyöngyösi vasgálicos timsós víz és az egri hévizek. Ásványkincsei közül a Mátrában előforduló színesérc-készletek említethetők meg, melyek közül legjelentősebbek Recsk és Gyöngyösoroszi határában található rézérctelepek. Szarvaskő mellett a *wehrli* nevű vasérc fordul elő, ezenkívül főleg az építőanyag-ipar alapjául szolgáló kőzetek.

Lakóinak száma 1891-ben 233 785 fő, a népsűrűség 6,3 fő/km² volt. Nemzetiségi összetételét nézve a legmagyarabb vármegyék közé tartozott: 96,6% magyar, 0,7% német, 0,5% szlovák.

A lakosság fő foglalkozása az őstermelés. A földművelés és az állattenyésztés a vármegye alföldi részein a lakosság kizárólagos kereseti forrása volt. Legjelentősebb mezőgazdasági termékei a do-

hánytermesztésről, Heves, Csány és Hatvan vidéke pedig a dinnyetermesztéséről szerzett országos hírnevet. A szőlőművelés a filoxéra pusztítása következtében csökkent, de Eger és környéke mind a mai napig az egyik leghíresebb történelmi borvidékünk.

Az ipar kevésbé jelentős. Nagyobb ipar-telepek az 1890-es években: 1 bútorgyár (Eger), 1 cukorgyár (Hatvan), 6 *búzakeménnyítő gyár* (Eger 1, Gyöngyös 5), 1 mezőgazdasági szeszgyár (Nádújfalu), 3 nagyobb és több mint 40 kisebb gőzmalom. Az üzleti élet élénkítésére szolgált 3 bank s 6 takarékpénztár, továbbá a Heves vármegyei gazdasági önszegélyező hitelszövetkezet.

Közlekedésének főere a MÁV budapest-kassai fővonala, amely a vármegyét hosszában szeli át, valamint az ebből kiinduló szárnyvonalak: a vámosgyörk-gyöngyösi, füzesabony-egri és a füzesabony-debreceni. Ezenkívül még megemlíthető a Mátra-vasút és a vármegye nyugati részét érintő Budapest-Ruttka vonal. Hajózás csak a Tiszán folyt.

Heves vármegye története

A honfoglalás előtt, mint a Kárpát-medence jelentős részében itt is avarok éltek. Az avarok emlékei az ún. csörsz-árkok, melyek

török hódoltságtól mentes várban folytak a Szolnokkal egyesült vármegye közgyűlései, amikor is visszaköltözhetett Egerbe.

A hódoltság utáni visszatelepedés nehéz munkáját zavarta a felülkerekedett bécsi politika, mely az országot a töröktől visszafoglalt osztrák területként akarta bekebelezni. A Habsburg-uralkodóház elnyomó politikája érzékenyen érintette a hevesi nemességet, akik Telekessy István egri püspökkel és főispánnal az élen még 1703-ban csatlakoztak a Rákóczi-szabadságharchoz. Telekessy egészen 1710 októberéig Rákóczi híve volt, mikor is meghódolt Pálffy generális királyi hada előtt. A püspöki székben Telekessy utódai közül Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly említhetők meg. Az 1770-80-as években Eszterházy építtette az egri líceumot, amelyből terveivel ellentétben sohasem lett egyetem, de ma a róla elnevezett tanárképző főiskolának ad otthont.

Az 1830-as, 40-es években Heves haladó szellemű nemessége a reformtörekvések támogatójává vált, szembekerülve az aulikus törekvésű Pyrker érsekkel. Az ellentét több esetben véres közgyűlési összeütközéseket idézett elő.

Nem véletlen tehát, hogy a megyei nemesség többsége örömmel fogadta az 1848-as eseményeket. 1848 áprilisában a megyében is megkezdődött a király által szentesített törvények végrehajtása. Kiépülőben volt a polgári közigazgatás, elfogadták a jobbágyszabadságadást. 1848 nyarán itt is létrejött a Nemzetőrség. 1849 februárjától a megye területe jelentős szerepet játszott a szabadságharc védelmi harcaiban. 1849. február 26-27-én Kápolna mellett történt a magyar honvédsereg súlyos veresége. 1849. március 30-án Egerben zajlott le a tavaszi hadjárat utolsó előkészítő ülése, melyen Kossuth is

részt vett. Április 2-án Hatvannál a magyar honvédség győzelmet aratott a császári csapatok fölött.

A szabadságharc bukása után is jelentős volt a megyei ellenállás (pl. szabadcsapatok szervezése a Mátrában). Az ellenállás az 1850-es évek végén az itáliai események hatására felerősödött, de eredményt nem tudott elérni.

Az 1860-61-es év rövid alkotmányossága alatt a vármegye a Határozati Párthoz csatlakozott.

A függetlenségre törekvő szellem az 1867-es kiegyezés után sem nyugodott. A kiegyezési törvény meghozatala után, mint az ország függetlenségét sértő törvény ellen tiltakozó határozatot hozott a vármegye, aminek az lett a következménye, hogy a központi hatalom királyi biztos kiküldésével egy évre fel függesztette a megyei közigazgatást.

A dualizmus idején megindult a polgári fejlődés, fejlődésnek indult az ipar, a vármegyejt bekapcsolták a vasúti közlekedésbe (lásd. korábban). Egy fontos közigazgatási eseményt lehet még a korszakból megemlíteni: az 1876. évi 33. tc. Heves területéről leválasztotta a korábbi Külső-Szolnok vármegyét, amelyből létrejött az önálló Jász-Nagykun-Szolnok megye.

Az első és a második világháború idején különösen fontos események a vármegye területén nem történtek.

Az 1950-es közigazgatási reform közvetlenül érintette a megye területét. Ekkor csatolták el a tisztántúli területeket (tiszaüzemi járás) Szolnok megyéhez, és a pásztói járást Nógrád megyéhez. Nógrád és Borsod megyéktől pedig néhány falut Heveshez csatoltak. Így alakult ki a mai Heves megye, melynek további története már meghaladja e szerény ismertetés tárgykörét.

Molnár Zsolt

Huszka László

Hivatás – vallás – haza**Egykori és mai tanáraink**

Az elkövetkezőkben beszélgetést közlünk főiskolánk egykori tanárával, Dr. Huszka László Tanár Úrral. Munkásságán és életén keresztül nyomon követhetjük egy 20. századi magyar értelmiségi sorsát. Egy teológus, aki orosz hadifogságból hazatérve történelem tanárként Sztálint dicsőítő be-

szédet volt kénytelen mondani annak születésnapján. Kevesen tudunk a Történettudományi Tanszéken levő 5000 kötetet tartalmazó könyvmúzeumról, melynek megalapítása az Ő nevéhez fűződik. E rövid ízelítő után megkérem a Tanár Urat, ossza meg velünk, honnan indult életpályája.

Huszka László: – 1915. január 4-én születtem Nyíregyházán édesapám harmadik gyermekeként. A nyíregyházi katolikus elemi iskolában végeztem négy osztályt. Édesapám vasutas volt, kihelyezték vidékre, Kállósernyére, ahol a Kállayak főfészke volt – ma is ott található a Kállay család kriptája. 1925-ben elkerültem ide Szegedre, a piarista gimnáziumba. 1933-ban érettségiztem, aztán a piarista atyák hatására papi pályára készültem, a teológiát el is végeztem, de szentelés előtt a püspök engedélyével kiléptem. A teológiát, mint „civil” teológus fejeztem be. A főiskola történelem-magyar-ének szakára pótfelvétellel vettek fel, melyet két év alatt végeztem el, s mint a vasutas internátus növendéke állástalan diplomásként 1938-ban itt kaptam állást.

Belvedere Meridionale: – *Hogyan és miképpen került a történelem tanszékre?*

H. L.: – 1940-ben díjtalan gyakornoki státusban kerültem a tanszékre, ez azt jelentette, hogy „fizetésképpen” egy 50% vasúti kedvezményről szóló igazolványt kaptunk. Így tulajdonképpen én vagyok a történelem tanszék legrégibb élő alkalmazottja. Később, 1965-től nyugdíjazásomig a történelemtanítás módszertanát tanítottam. A főiskolára adjunktusi fokozattal kerültem, 1971-ben

docens lettem és már, mint nyugdíjas kaptam meg a címzetes főiskolai tanári címet.

1941-ben megkaptam a tanári okleveletem, de közben Dr. Eperjessy Kálmán akkori történelem tanszékvezető ajánlásával bekerültem az Apponyi Kollégiumba, ahol a történelem főszakot választottam, disszertációmát településtörténetből írtam *Oláh kenézek, kenézségek és kenézközség települések* címmel.

B. M.: – *Pályája során volt alkalma megismerni néhány történelemtanítási módszert, melyik áll Önhez a legközelebb?*

H. L.: – Minket a Horthy-korszakban a Trianon elleni revízióra neveltek. Hazafias neveltetésben részesültünk, s a revízió szellemében nevelkedve azt a szellemet követtük a 2. világháború előtti időben, hogy ez egy igazságtalanság volt. A történelem oktatásban óriási változást jelentett az 1945 utáni megváltozott rezsim. A szocialista korszakban teljesen a meggyőződése ellen kellett az embernek nyilatkoznia, óvatoskodni, mert én például kétszer is fel voltam függesztve azért, mert a tanítványaim feljelentettek.

B. M.: – *Ön szerint korunk hol foglal helyet a mindenkori magyar történelemben?*

H. L.: – Ha még helyesebb megítélése lesz hazánkban 1956-nak, akkor a magyarságnak sokkal pozitívabb értékelése lesz Nyu-

gat részéről. A Nyugat egyértelműen történelemformáló tetteknek tekinti 1956-ot. Az biztos, hogy többre fogják értékelni a magyarságnak eddigi évszázadokban betöltött tetteit. Egyes idealista illúziókat le kell vetkőznünk, mert sokszor áltatjuk magunkat, legendás hőökként állítjuk tetteinket. Ezt úgy szokták mondani, hogy mi egyes csatákat megnyertünk, de háborúból Mátyás óta csak vesztesen kerültünk ki.

B. M.: – *Manapság mivel foglalkozik a szabadidejében?*

H. L.: – Tagja vagyok az öreg cserkészcsapatnak, azonkívül öt évig a Piarista Diákszövetségnek voltam a vezetője. Állandóan tele vagyok programokkal, meghívásokkal. Muszáj az embernek foglalkoztatnia az agyát, mert különben berozdásod-

dik, a szellemi éhséget táplálni kell. Mostában például a Radnóti Gimnázium fennállásának százéves történetéről megjelent íráskönyv kiadására kértek fel, a Diákszövetségtől és a Cserkészcsapatban tartottam előadást. Tavaly fennállásának 100. évfordulóját ünneplő MÁV Diákotthon részére készült emlékkönyvben 102 kép és 12 interjú az én 1971-évi gyűjteményemből való.

B. M.: – *Mi lehet nekünk mint kezdő történelemtanároknak az ars poeticánk?*

H. L.: – „A haza mindenek előtt!” Nemzetben gondolkodni, azt, amit Antall József mondott – hogy ő 15 millió magyar ember miniszterelnöke – szemünk előtt tartani, hiszen mi is 15 millió magyar ember nevelőjének kell, hogy legyünk.

B. M.: – *Tanár Úr köszönöm a beszélgetést!*

Petheő Attila

II. A POPRÁD FOLYÓ
A MAGAS-TÁTRÁBAN

Kohári Nándor

Parthiscum

Egy elfelejtett botrány:**az 1903. október 6-ai szegedi koszorúügy története**

A századforduló magyar közfelfogásának sajátosságai közül bizonyára nem a legfontosabb az az érdekes kettőség, mely a dolgozat témájául szolgál, mindazonáltal az itt taglalandó tudathasadásos állapotból eredő konfliktus számos, mára már történelmi csemegének számító esemény kiindulópontjává vált. Mi is ez a kettőség? Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc lelkes kultuszával egyazon időpontban élő – a birodalom egységének megóvásától vezérelt, császári Ferenc József-kultusz –, ami egy ideológiai vetülete volt Magyarország Monarchián belüli szerepéről folytatott vitának. Mert habár a szabadságharcot leverő zsarnok képe évtizedek alatt a kedves öreg Ferenc Jósikává szelídült is, a függetlenségi hagyományok ápolása a kor fellángoló nacionalizmus megkerülhetetlenül feszült neki egy nemzetek feletti Habsburg-birodalom eszményének, s vált számos helyi és országos szintű konfliktus forrásává.¹

Munkám célja a századelő Szegedének e folyamatba tartozó egyik legnagyobb botrányának, az 1903. október 6-ai ünnepi megemlékezések során kirobbant utcai összecsapások történetének bemutatása, ami példátlan módon néhány óra leforgása alatt ostromállapot kihirdetéséhez vezetett a városban. A rendkívül heves indulatokat kirobbantó ügy megértéséhez szükséges némi korabeli belpolitikai háttérismertetés. Az 1903 őszen egy komoly parlamenti vitákat kiváltó ügy került terítékre a hadsereg körül. Az elégtelen és szervezetlen újoncozás, valamint a leszerelő katonák nagy száma közötti aránytalanság okán a harcészültség szintentartására hivatkozva nem engedték leszerelni a 3 éves szolgálati idejét letöltött sorállományt. A kormány a szükségszerűség és a rövid átmenetisé-

get emelte ki, míg az ellenzék az ügy törvénytelenységét hangsúlyozta.

Mindeközben – természetesen ettől függetlenül – a lapok lehozták az október 6-án tartandó ünnepségek szervezési híreit a részletes programokat. A gyásznapon mindkét korabeli napilap – a Szegedi Híradó és a Szegedi Napló – vezércikkben méltatta az aradi tizenhármak emlékét, amit az ilyenkor szokásos alkalmi írások és versek követtek. Az egyértelműen ellenzéki, függetlenségi párti Szegedi Napló arról is beszámol, hogy: „... Igaz öröm ragadja el a hideg prózai világban elfásult hevületünket, érezvén, hogy a mi fiainkba oltott szabadságvágy előbugyog még a kősziklából is, ha erőszakosan el akarják zárni útját az érvényesülés előtt.”² A lap tudni véli, hogy a törvénytelenül visszatartott leszerelő magyar katonák K. u. K. 46. gyalogezred bakái is koszorút fognak elhelyezni a Kossuth-szobor talapzatánál. Amikor a lap megjelent még nem sejtették, hogy az újság még aznap este egy váratlan különszámmal fog jelentkezni a rendkívüli egész Szegedet felbolygató események miatt.

Történt, hogy a katonák által titokban október 6-án hajnalban a Kossuth-szoborhoz helyezett koszorút Csallány Géza vezérőrnagy utasítására egy katonai járőr eltávolította, azt a rendőrségre vitte, majd az esetről jegyzőkönyvet készítettek. Ez a kora délelőtti órákban történt, 9 óra körül, még az ünnepségek kezdete előtt. A megemlékezések kezdetekor a koszorúk hiányát látva, valamint a szemtanúk elbeszéléseitől feldühödve, az ünneplő tömeg a Városháza elé vonult, s ott követelte a koszorúk visszaadását. Magába a Városházába Polczner Jenő országgyűlési képviselő³ vezetésével egy a

város tekintélyes polgáraiból álló küldöttség ment.

Rajner József rendőrkapitány távollétében Szűcs József alkapitány engedett a nyomásnak, s elrendelte a koszorú visszahelyezését. A rövid tárgyalásokat követően az előkerült koszorút a Városháza egyik ablakából bemutatták a lent várakozó, egyre nyugtalanabb tömegnek. Ez óriási ovációt váltott ki.

A visszaszerzett koszorúval a tömeg a Széchenyi térről újból a Klauzál térre vonult, ahol nagy lelkesedésében egy létrát kerítve a koszorút a Kossuth-szobor kardjára helyezték. Ekkor a már említett Polczner Jenő lépett a szobor talapzatára, s a korabeli beszámoló szerint, „*Lelkesült hangon a felháborodástól remegve mesélte el a rendőrség szobájában történeteket. Magából kikelve a legrútabb, legszentsegtelenebb kegyeletsértésnek nevezte azt a gaz merényletet, amely a város százezer főnyi lakosságának kvalifikálhatatlan arczúlcsapása.*”²⁴ A szónoklat többszöri viharos éljenzést váltott ki, majd a jelenlévők két részre szakadva, azon két tiszttől lakása elé vonultak, akik közvetlenül felügyelték a koszorú eltávolítását.

Mind Barucza százados, mind pedig Horváth Sándor főhadnagy lakásának ablakait beverték, majd a tömeg Kossuth-nótákat énekelve szétszözlött. A rendzavarás hírére a lakanyából katonákat rendelték ki az érintett lakások, valamint a Petőfi Sándor sugárúton lévő tiszti étkezde védelmére.

Ezalatt a város két köztisztjeletben álló személyisége dr. Kószó István⁵ és dr. Becsey Károly⁶ az egész szegedi polgárság nevében tiltakozó táviratot adott fel a honvédelmi miniszternek az ügy kivizsgálását követelve.

Mindeközben a hadsereg sem maradt tétlen. Délután 2 órakor Csallány térparancsnok utasítására két század honvéd vonult a Klauzál térre visszaszerzendő a koszorút. A szobor körül posztoló rendőrök megpróbálták ellenállni, de eltaszigálták őket, majd rövid habozás után – a magyar sorkatonák kezdetben nem engedelmeskedtek – leszedték a koszorút.

Ennek villámgyorsan híre ment, s a visszavonuló katonákat hirtelen összeverődő egyre nagyobb tömeg követte. Rövid köpdösés után közápor hullott a visszavonuló két századra, és amikor az egyik közlegény fejen találva eszméletlenül elterült a földön, a katonák visszafordultak, s szuronyt szegezve oszlatták fel a tömeget, majd folytatták az útjukat a laktanya felé.⁷ A kődobálók újból gyorsan összeverődtek, így a katonaság megismételte a szuronyrohamot. Ez se hozott túl nagy eredményt, mert alig értek be a kaszányába az épület előtt szép számú helybeli polgár gyűlt össze. Megindult, vagy inkább folytatódott a kődobálás, ezúttal célpontokként a laktanya ablakai szolgáltak, melyeknek csörömpölését üdvrivalgással fogadták.

Erre a katonák újból megjelentek a laktanya kapuja előtt, s felsorakozva élesre töltötték fegyvereiket, majd szétverték az „ostromlókat”. A zsinagógáig visszahúzóódó csoportokat a megérkező lovasrendőrök rohama szórta szét.

Mialatt a laktanya ostroma lezajlott a zavargások hírére a Városházán rendkívüli tanácsulást hívtak össze, amit villámgyorsan megkezdve meghallgatták a rendőrkapitány beszámolóját, majd a friss utcai csetepaté nyomán kiáltványt intéztek a lakossághoz

POLGÁROK!

A mai nap sajnálatos eseményeinek hatása alatt a város tanácsa kötelességének tartotta, hogy sürgősen gondoskodjék a város nyugalmanak helyreállításáról és a város közösségén ejtett súlyos sérelem orvoslásáról.

E célból távirati úton tett kimerítő jelentést a belügyi kormányynál.

Felkérjük tehát a város polgárságát, hogy a város tanácsának ezen intézkedéseiben megnyugodva, a helyzet komolyságához mért önrészes és méltóságteljes higgadt magatartásával támogassa a hatóságot.

Kelt Szegeden, 1903. évi október 6-án

A Városi Tanács⁸

A kiáltványnak nem sok foganatja volt, a kora esti órákban a Kossuth-szobornál ismét izgatott tömeg csoportosult, majd Polczner Jenő függetlenségi párti képviselő lakása elé vonultak. Maga a képviselő a szegedi Kossuth kultusz helyi apostolaként, a szobor felállításának egyik kezdeményezőjeként volt ismert városszerte.

Polczner lakása előtt Becsey Károly próbálta nyugalomra inteni a jelenlévőket. Próbálkozása hiábavalónak bizonyult, mintegy 500 polgár és 300 diák vonult a kaszárnya elé. A jól ismert forgatókönyvnek megfelelően megindult a kódobálás, mire dobpergés közepette szuronyt szegezve két század katoná rontott ki a laktanyából. A csoport a koszorú visszaadását követelte, amire a levegőbe leadott sortűz volt a válasz. Még így is öt sebesült maradt a kövezeten, mire a tüntetők szétfutottak. A kaszárnya főkapujához és sarkaihoz erős őrséget állítottak, az utcákon szakaszokra osztva egy századnyi huszár járőrözött. további két század gyalogos Csallány Géza térparancsnok lakása körül vont gyűrűt.

Eközben – immár többedszerre – nagy tömeg gyűlt össze a Kossuth-szobornál. Itt rövidesen megjelent az egyik sebesült, *Fodor István*, aki bekötött fejével, felkötött karral adta elő a Mars téren történeteket. Erre több rendőr megpróbálta az egyre forróbb hangulatú gyűlésről eltávolítani, s a rendőrségre vinni Fodort, de a tömeg elállta útjukat, és *Fonyó József* joghallgató rövid izgatott beszéde közben kiszabadították Fodort.

Ezalatt egyetemisták gyülekeztek a Bitó vendéglőben, és a következő proklamációt fogalmazták meg:

POLGÁRTARSAK, MAGYAROK!

Október 6-át ünnepeljük! Jöjjetek ma este 8 órákor a Bitó vendéglője elé! Onnan indulunk. Megkoszorúzzuk a dicső honvédek emlékoszlópát. Végül Kossuth apánk szobra elé is elmegyünk. Jöjjetek el mindannyian!

Szegedi egyetemi polgárok.⁹

A felhívás nyomán este 7 órára több ezren gyűltek egybe. Elhelyezték a polgárság koszorúját a Kossuth-szobornál, majd *Pásztor József* joghallgató intette nyugalomra a jelenlévőket. Ennek végeztével este 8 körül zászlókat lobogtatva újból Polczner lakása elé vonultak, megéljenezve a népszerű képviselőt.

Innen egy jóval kisebb csoport a Tisza Lajos körúton rendezett tüntető körmenetet, végül a Kárász utcán visszakanyarodva a Klauzál térre mentek. Este 10 órákor létszámában megerősödve Barucza lakása ellen vonultak, hogy beverjék ablakait. A katonai őrség azonban visszanyomta őket, s a figyelmeztető lövések hatására szétfutottak.

Ezen események hatására a városban még több katonai járőr szóródott szét, több helyen került sor atracitásokra. A teljesen váratlanul bekövetkezett felfordulást nem mindenki bírta idegekkel a katonák közül sem. Egy járőrparancsnok még az előadás után a színházból kitudulók ellen is szuronyrohamot vezényelt, ami egy könnyebb sebesülést és néhány női ájulást eredményezett.

A nap folyamán a katonaság részéről egy tiszt és számos közlegény a rendőrség részéről két közrendőr sebesült meg. A polgári sérültek száma nem ismert, mindazonáltal több tucatra tehető.

Mindeközben nem tettek jót a rémhírek sem. Történetek keletkeztek a kardlapozó, a tömeg sűrűjébe lövöldöző tisztekről, a hajnali koszorút elhelyező katonák fogdába vetéséről. Ez utóbbinak volt is némi alapja, mivel a laktanyán belül néhány napra lecsuktak három koszorúzással gyanúsított katonát. Arra a hírre, hogy Lugosról éjjel 11-kor katonai erősítés érkezik Szegedre mintegy 1000-1500 fős tömeg verődött össze a pályaudvarnál, hogy közáporral fogadhassák az érkezőket. A pályaudvarhoz jelentős rendőri és katonai erőket vezényeltek ki, de itt már elég volt a lovasrendőrök határozott fellépése a csoport szétkergetéséhez.

A mozgalmas nap záróakkordjaként éjjel 11-kor még a Szegedi Napló szerkesztősége előtt volt szimpátiatüntetés, hangosan éltetve az ellenzéki lapot.

Másnapra a forrongás lecsillapodott, kezdetét vette a kivizsgálás, a magyarázatkeresés. Nyilvánvalóan indulat is maradt még elég, pl. az üvegesek egy része felhívást intézett kollégáikhoz, hogy a tisztek lakásán bevert ablakokat ne javítsák ki „hogymindenki szemmel láthassa a hazafiatlanok lakásainak megbélyegzését”. A sajtó természetesen katonai merényletet emlegetett Szeged népe ellen. A Szegedi Napló még 7-én újabb, ezúttal egy lapos rendkívüli kiadásban ismertette Kossuth Ferencnek a Függetlenségi Párt elnökének kiáltványát, amiben támogatásáról biztosította a szegedieket.

Ugyanezen a napon a rendkívüli szegedi közgyűlés feliratot intézett a belügyminiszterhez, melyben törvénytelennek ítélték a katonai közbeavatkozást és példás büntetést követeltek a felelősöknek. Néhány nappal később a szegedi közgyűlés tiltakozásul megtagadta az adók beszedését, de ezt a határozatot az egyébként a közgyűlés által is támogatott új Tisza-kormány megsemmisítette.

A Honvédelmi Minisztérium részéről a nyilvánosság előtt legelőször *Gromov Dezső* államtitkár nyilatkozott. Ő természetesen jogszerűnek találta a katonai eljárást, azonban szerinte a rendőrség követett el hibákat, ugyanis törvényileg tiltott, hogy a hadsereg, vagy annak nevében bárki bárhol koszorúzzon, ezért a rendőröknek kellett volna intézkedni.

Ehelyett épp a koszorút védelmezték törvénytelenül. Hamarosan nyilatkozott Csallány Géza is az MTI munkatársának. Sajnálkozott a történetek miatt, mivel korábban a katonaság és a polgárok együttműködése példaértékű volt. Hangsúlyozta azt a meggyőződését, hogy a koszorút nem katonák készítették, de mert a hadsereg nevében történt, így a katonai szabályzat értelmében kellett eljárni. Valótlanak nevezte a hírt, miszerint parancs lett volna sortűzre, mindössze két lövés dördült, a többi sérülés kézítása eredménye, melyet önvédelemből vívtak katonái.

A koszorúügy élénk visszhangot váltott ki országszerte. Az elkövetkező napokban egymást váltották a különböző városok, testületek delegációi, akik tüntetőleg koszorúztak a szegedi Kossuthszobornál, mint pl. Kecskemét város küldöttsége, szolnoki diákok, budapesti egyetemisták, bécsi magyarok, stb.

Október 8-tól miniszteri biztos kezdte meg az események kivizsgálását, aminek következtében megnevezett bűnbakként novemberi 15-én Csallány Géza térparancsnokot beosztásából felmentették.

Ez a kis történet is jól illusztrálja a korszak nemzeti érzületének túlfűtöttségét. A konfliktust mind a szegediek, mind a nemzetek felettségét deklaráló közös hadsereg túlreagálta, de így is egy érdekes helyi szenzáció maradt csupán.

Ahhoz viszont rendkívül elgondolkodtató, hogyha egy ilyen helyi ügy ekkora indulatokat képes kiváltani, akkor mekkora erők működhetnek egész nemzeteket mozgósító kataklizmák során.

Jegyzetek

1. A legismertebb ezek sorában a budai Hentzi-szobor és a honvéd-emlékmű egyidejű megkoszorúzásának terve, úgymond a megbékélés jegyében. Az ennek nyomán kirobbanó politikai botrány *Szapáry Gyula* miniszterelnök lemondásához vezetett 1892. nov. 17-én.
2. Szegedi Napló 1903. okt. 6. 6. p. Továbbiakban: Sz. N.
3. Polczner Jenő, ügyvéd (1840–1911) A városi tanács tagja, majd a Függetlenségi Párt színeiben országgyűlési képviselő (1896–1906), Szeged korabeli közéletének egyik meghatározó alakja.

4. Sz. N. 1903. okt. 6. rendkívüli különszám 3. p.
5. Koszó István (1867–1921) ügyvéd A városi tanács tagja, függetlenségi párti politikus, később országgyűlési képviselő (1906–1910).
6. Becsey Károly (1861–1932) ügyvéd. A Függetlenségi Népkör, majd ezt követően a Szatymazi Népkör alapítója. a Függetlenségi Párt szegedi elnöke.
7. A Mars tér 12 alatt, a jelenlegi Gábor Dénes Informatikai Főiskola helyén.
8. Sz. N. rendkívüli különszám 1903. okt. 6. 4. p.
9. Sz. N. 1903. okt. 7. 9. p.

Kohári Nándor

Politikai gyilkosság Magyarországon, 1946

A Lakos-merénylet Szentesen

Magyarország német megszállás alól való felszabadulását követően még a gyakran demokratikus jelzővel illetett átmeneti időszak is bővelkedett törvénysértésekben, politikai és személyes indítékú leszámolásokban. Ennek hátterében a leggyakrabban a Magyar Kommunista Párt politikai apparátusa által szorgalmazott, a régi rendszer híveivel szembeni leszámolási szándéka húzódott meg többnyire álcaként a háborús bűnösség fogalmának rugalmas értelmezését használva fel. A politikai bűnözés másik szálát kezdettől fogva a szovjet recept szerint a rendőrséget villámgyorsan előzőlő kommunis-ták helyi önkényeskedése képezte. Tehették, hiszen maguk mögött tudhatták a Szovjet-unió támogatását, ami garanciáját jelentette a büntetlenségnek. Ebben a légkörben a kilengések ellen hatékonyan fellépni már nem lehetett, viszont a még meglévő szólásszabadság közepette jó néhány ügy váltott ki komoly visszhangot, országos felháborodást.¹ Ezek sorában Csongrád megyében

kétségtől a legnevezetesebb a Lakos-gyilkosság volt.

1946. március 7-én éjszaka a szentesi kórház idegosztályának hálótermében négy álarcos férfi hatolt be. Egyikük géppisztolyt fogott a betegekre, míg a többiek Lakos József szentesi rendőrkapitány ágyához siettek. Ő az érkezőket látva egyiküket felismerve megpróbálta a lehetetlent és megszólította: „János, János, ne bánts, én sohasem bántottalak!” Az ágyban fekvőre leadott géppisztoly-sorozat volt a válasz, majd törrel még többször is beledöftek. Lakost a gyomrán és a mellkasán érték a lövések, a szúrások már csak a gyilkosok hidegvérű túlbiztosítását jelentették.²

Ki volt az áldozat, Lakos József, és mi-nek kellett történnie ahhoz, hogy ez a tragédia bekövetkezzék? – Ifjabb Lakos József Szentesen született 1913. szeptember 19-én. Apja idősebb Lakos József állami tanító volt, akit a Tanácsköztársaság ideje alatti magatartásáért másfél év börtönre ítélt.

tek, s megfosztották tartalékos tiszti rangjától.

Legidősebb fia József a Horváth Mihály Reálgimnáziumban érettségizett, majd katonai szolgálatát Szegeden letöltve 1939. február 13-án Szentesen lépett be a rendőrség állományába. A szükséges tanfolyam elvégzését követően nyomozóként tevékenykedett, ez a korabeli, kissé falusias Szentesen főként tyúk- és biciklilopásokat és ezekhez hasonló szintű ügyeket jelentett. 1943-44-ben a család tevékenyen is részt vett a zsidók bújtatásában, 1944. júliusában Lakos József fellépése mentette meg a város határában lezuhant angol pilótát a tömeg lincselésétől.

Apja előéletében, eddigi politikamentes magatartásában és saját háború alatti helytállásában egyaránt bízva az egyetlen rendőr volt Szentesen, aki nem menekült el a szovjet csapatok 1944. október 8-i bevonulásakor. Rendőri mivolta azonban így is gyanús volt, a szovjetek a bevonulást követően lakásáról előállították, és Orosházára, majd Aradra vitték. Miután előéletét lenyomozták, és megbízhatónak tartották, visszavitték Szentesre, ahol a szovjet városparancsnok Szentes város rendőrkapitányává nevezte ki. Ezt az ideiglenes nemzeti kormány 1945. január 8-án jóváhagyta. A baloldali családi gyökerek és makulátlan előélete után egyaránt szép karrier várt volna rá, ha belép a Magyar Kommunista Pártba. Erre az MKP helyi tagjai többször fel is szólították, de a válasz mindig elutasító volt.

Mindeközben még tartott a világháború, a korabeli közállapotokra jellemző, ahogy hirtelen megszorodott a szentesi rendőrség létszáma. A Belügyminisztérium nyolc detektívet rendszeresített Szentesen, ám Lakos egyszer csak tizenkettőt talált a nyomozók szobájában. Az újakat kérdőre vonta, mire azok: – „minket az MKP nevezett ki detektívnek” válasszal rukkoltak elő. A négy új nyomozó között volt az a *Láng Béla*, aki ellen korábban, még mint köztörvényes bűnő-

ző ellen, nyomozott kályhalopási ügyben. Lakos egy másik régi ismerőse, az egykori tyúktolvaj *Dadi Imre*, közben az MKP titkára lett.

A kommunista rendőrök gyorsan munkába is álltak, önkényes házkutatásokkal, rendőri zaklatással hívva fel magukra a figyelmet. 1945. március 9-én és 11-én két ízben utcai ellenőrzés során több lövést adtak le Lakosra, amit ő viszonzott. Később családi körben elmondta, fölismerete merényletét, aki nem volt más, mint az egykor általa letartóztatott *Dadi Imre*. Neki, kommunista volta ekkor már teljes büntetlenséget biztosított. Lakos megteszi, amit háborús hátszágban a szovjet csapatok jelenlétében egy kommunista funkcionárius ellen meg lehet tenni, jelentést küld a Belügyminisztériumba. Jelentését néhány nappal később *Láng Béla* detektívnél látja viszont, aki még meg is fenyegeti. Lakos erre vizsgálóbizottságot kért, ami 1945. április 21-én meg is érkezett *Tömpe András* rendőralezredes és *Nagy István* rendőrszázados személyében. Április 23-án *Tömpe* utoljára próbálkozik Lakosnál, hogy rávegye, lépjen be az MKP-ba.

Az újboli elutasító választ követően *Tömpe* megalázó körülmények között – egyenruháját szinte letépik róla – letartóztatja. Ezen aktusnál már jelen volt *Nagy István* helyi műszerészsegéd, akit az MKP Lakos helyébe rendőrkapitánynak jelölt. Kezdetét vette Lakos meghurcoltatása. Tizenkét napig a szentesi rendőrség cellájában naponta verték gumibottal, miközben paplant tettek a fejére, hogy kiáltásait ne hallják. Előre kitöltött jegyzőkönyvet próbáltak meg vele aláíratni, amiben az MSZDP és az FKGP helyi vezetőinél „felfedezett” fegyverrejtegetést „tárták fel.”

Mivel nem jártak sikerrel, május 4-én a mezőhegyesi internálótáborba szállították. Szeptember 1-jén a szegedi ügyészség az elene felhozott vádak alól felmenti, ennek ellenére továbbra is fogva tartják, sőt letartózt-

tatják apját id. Lakos Józsefet, akit 1945. október 22-étől 1946. február 1-éig tartanak fogva, mint erősen jobboldali, a demokráciára káros egyént.

Az immár családtagokra is kiterjedt üldözésnek két fő okát állapíthatjuk meg. Egyrészt az MKP igénye a rendőrség feletti teljes ellenőrzésre, amihez Lakos nem volt hajlandó asszisztálni, másrészt a kommunisták közé belépő egykori piti bűnözők személyes bosszúja az akkoriban eljáró nyomozóval szemben. Ez utóbbi motívum felerősödését jelezte előre, hogy Dadi Imre 1945. november 4-i választásokat követően nemzetgyűlési képviselő lett.

Mivel – mint azt már említettük – Lakost az ügyészség felmentette 1946. január 19-én a Belügyminisztérium internálási osztályán az internálást megszüntető határozatot hoztak. Ennek ellenére nem akarták szabadon engedni, február 1-jén Mezőhegyesről a szentesi internálótáborba szállítják. Mindez nem maradhatott titokban, főként azután, hogy a parlamentben Futó Dezső kiscgazda képviselő interpellált Lakos ügyében.³

Ennek hatására február 18-án Garai Ferenc alhadnagy, a szentesi internálótábor parancsnoka közölte Lakossal, hogy még aznap este kiengedik. A szabadulás időpontjaként este 9 órát szabta meg, amit Lakos nem volt hajlandó elfogadni, és csak 19-én reggel hagyta el a tábor. Későbbi szóbeszéd szerint már ekkor vártak rá a sötétben, hogy megöljék. Túl sokat tudott egyes, az MKP-ban föllépő és ott helyi szinten kariert csináló személyek múltjáról, közben az ártatlanok meghurcolása még inkább növelte tekintélyét. *Mindenképpen meg kellett halnia.*

Szabadulása után rögtön a kórházba ment, egyrészt az internálótáborban szerzett sérülés gyógyíttatására, másrészt úgy gondolta, hogy ott talán nagyobb biztonságban lesz. Tévedett. Március 7-ről 8-ára virradó éjszaka a már leírt módon meggyilkolták.

Kik voltak a gyilkosok? – Ennek kiderítése azokra a hivatalos személyekre várt volna, akik részben cselekvő résztvevőként, másrészt ezek társaiként mindenképpen érdekelték voltak az ügy eltussolásában. Mire a helyszínelés megkezdődött a korteremben a nyomokat eltüntették, rendet raktak, a vért felmosták.

Március 8-án külön nyomozócsoport érkezett a Belügyminisztériumból *Ékes István* miniszteri tanácsos vezetésével. Hogy feladatukat mennyire vették komolyan azt jelzi, hogy Ékes 9-én nyomozás helyett vadászni ment a szentesi rendőrség két kommunista vezetőjével, *Nagy István* kapitánnyal és *Kiss Gyula* alezredessel, főkapitánnyal.

Az átmeneti időszak demokratikus felszínének biztosítása még megkövetelte a formai követelmények legalább látszólagos betartását.⁴ Ezért március 13-án Szentesre érkezett *Péter Gábor* vezérőrnagy és *Révai József*. Ez utóbbi pártvezető minőségében kezdett a rendcsináláshoz (legalábbis látszatra). Így március 17-én az MKP szentesi szervezete hivatalos nyilatkozatban értesítette a lakosságot, hogy tizenkilenc tagot kizártak soraikból. Név szerint Wasschmann (Tardos) Istvánt, Vér Jánost, Dóczi Lászlót, Izsák Andrást, Dobronyai Jánost, Magyar Jánost, Páhi Sándort, Serkédi Jánost, Magyar Ferencet, Laczkó Istvánt, Dadi Imrét, Mikecz Jánost, Potroveczki Andrást, Láng Bélát, Szűcs Dánielt, Szűcs Imrét, Gulyás Emilt, Adámszékely Bálintot és Nagy Istvánt. Március 24-én rövid hivatalos jelentés látott napvilágot a gyanúsítottak neveivel, akik valamennyien szerepeltek a kizárt kommunisták névsorában is. A rendőrség *Magyar Jánost*, *Dobronyai Jánost*, *Izsák Andrást* és *Dóczi Lászlót* nevezte meg elkövetőként. Más nevek hivatalosan az ügygel kapcsolatosan nem kerültek föl, Dadi Imre a szintén kizárt képviselő, nyomtalanul eltűnt ezekben a napokban. Róla a Szentesi Újság 1946. július 14-i száma adott hírt, Zsákay álnéven a

mezőhegyesi majorokban tartott előadásokat, de fölismerték és elmenekült.

A gyilkosság kapcsán szóba került személyeket felelősségre vonás soha nem érte.⁵ Azt mindenki tudta, hogy az MKP-ból kizártak köre a bűnös, de hogy a hivatalos verzióban kihozott négy fő volt e ténylegesen a bűntény végrehajtója, arról megoszlottak a vélemények. Az ehhez a társasághoz tartozó Mikecz János eleinte bujdosott, majd elfogták, de 1947. tavaszán Szigetváron már az MKP járási titkáráként tűnik föl.⁶ Wasschmann Mikeczcel volt szökésben, elfogták, majd szabadlábra helyezték, miközben igyekeztek halálhírét terjeszteni. A belügyminisztériumi jelentésben megnevezett négy gyanúsított 1947. március 12-én tűnt fel Szentesen, ahol a Magyar Kommunista Párt rendezvényein vettek részt. Természetesen szabadok voltak,

mozgásukat senki sem korlátozta.⁷ A Magyar Alföld 1947. március 14-i és 15-i számaiban a párthírek rovatban tűnik fel Magyar János neve, mint az MKP előadója egy közeli majorban. A műszerészsegédből lett kommunista rendőrtiszt Nagy István átmeneti forgalomból való kivonását követően Kisteleken jelent meg, ahol az MKP helyi szervezetének titkáráként főként az FKGP-vel szembeni agresszivitásával tűnt ki.⁸

A gyilkosok, a felbújtók és végrehajtók egyaránt, tehát megkapták az MKP teljes támogatását, ami egyúttal az ügy eltussolását is jelentette.⁹ Bíróügyi tárgyalásra, ítélethozatalra soha nem került sor. A történelekről évtizedekig beszélni sem lehetett. Napjainkban Lakos Józsefről emléktábla van elhelyezve Szentesen, sírjánál halálának évfordulóján rendszeresen megemlékezést tartanak.¹⁰

Ifjabb Lakos József az álló sor jobb szélén

Jegyzetek

1. Országosan a legnevezetesebb ügy a gyömrői tömeggyilkosság volt. Erről az esetről valamint a kommunista párt és a rendőrség 1945-ös viszonyairól lásd CSONKA EMIL: *A forradalom oknyomozó története 1945–1956*. München, 1981 62–68. p.
2. Az eseményeket id. Lakos József összefoglalása alapján ismertetem. Független Kisgazda – Földmunkás- és Polgári Párt Levéltára, Ó-Állag 86.d./3. öc. 4–14. p. Bővebb áttekintést ad BARTA LÁSZLÓ–VIRÁGOS TAMÁS *A Lakos-gyilkosság* c. könyve. Szentes, 1992. 153. p.
3. 1946 február 13-án
4. A korabeli nem kommunista – főként kisgazda – sajtó nagy teret szentelt a gyilkosság taglalásának. Főként jellemző ez a Szentesi Újság, a Budapesti Kisújság az Igazság és a Magyar Alföld című lapokra.
5. A parlamentben a felelősségre vonást követelő Futó Dezső interpellációjára adott belügyminiszteri választ az országgyűlés leszállította 1946. május 15-én. Dr. Lévy Zoltán
1946. augusztus 7-i és 1946. szeptember 18-i interpellációira a belügyminiszter már nem válaszolt.
6. Szigetvári kisgazda szervezet átiratai 1947. március 4. és 18. FKGP Levéltára Ó-Állag 86. d. 3. öc. 21–22. p.
7. LD id. Lakos József levele.
8. A kisteleki kisgazda alapszervezet vezetőinek levele Joó Ferenchez a kisgazdapárt pártfőügyészéhez. 1947. június 4. FKGP Levéltára Ó-Állag 89.d. 3.öc. 24. p.
9. 1989-ben Szentesen szakértői csoportot állítottak fel az igazság kiderítésére. A gyilkosság elkövetésével vádolható személyek közül többen később szép karriert futottak be. Dobronyai János Kaposvár pártbizottságának első titkára lett a hatvanas években. Dadi Imre Budapesten rendőr őrnagyként hunyt el, állami pompával temették el. Lásd NALÁSZ MIKLÓS: *Lakos József kivégzése a szentesi kórházban*. Magyar Nemzet, 1996. március 20. 9. p.
10. Emlékének őrzését a Lakos József Baráti Társaság tekinti fő feladatának.

III. GRÓF BÁNYFI DEZSŐ KORTESÉI AUTOMOBILON SZEGEDEN AZ 1905-ÖS VÁLASZTÁSOK IDEJÉN

Forró Lajos

Padaju zvjezde...*

Balkane moj – Az én Balkánom 6.

1943 szeptemberében a bolgár, a magyar, a román, a csehszlovák, a jugoszláv, a szovjet, a francia és az olasz kommunista párt képviselői Lengyelországban létrehozták a Kommunista Pártok Tájékoztató Irodáját. A szervezet célja az információcsere biztosítása a tagországok között. A központ Belgrád.

A jugoszláv kormányban a háború után Titón kívül négy személynek volt döntő szava. A híres és hírhedt *Aleksandar Ranković* az állambiztonsági ügyeket, *Edvard Kardelj* a külügyeket, *Milovan Đilas* a propagandát, *Boris Kidrič* pedig a gazdasági tervezést koordinálta. A balkáni államalakulat vezetőinek többségét ebben az időben még a szovjetbarátság jellemezte. Volt ugyan némi ellenségeskedés, ami már a háború alatt, szovjet katonák erőszakoskodásai és fosztogatásai miatt kialakult. Ezzel kapcsolatban nem hivatalosan ugyan, de Tito említést tett Sztálinnak, aki visszautasította vádakát. Szerinte nem baj, ha a katona a nehéz harcok után játszadozik egy kicsit – esetleg a nőkkel. Sztálin azzal is heccelte Titót, hogy a partizánharc komoly frontharcra alkalmatlan. Ez persze komoly szálka volt a partizánvezér szemében.

Jugoszláviának a szovjetek a többi kelet európai országhoz hasonló függő státuszt szánták. Talán emiatt a Szovjetunió komolyan nem támogatta nemzetközi téren a jugoszláv elképzeléseket. Szovjet titkos ügynökök hada lepte el az országot. A későbbi szakítás legfőbb oka, hogy a jugoszlávok ragaszkodtak függetlenséghez. Nem konzultáltak előzetesen mindenben a szovjetekkel. Legyen az bel- vagy akár külügyi kérdés.

A legfontosabb döntéseket mindig önállóan hozták, külső hatalom megkérdezése nélkül.

A válság 1948 tavaszán következett be. Sztálin magához hívatta a jugoszláv vezetőket (Kardelj, Đilas és *Vladimir Bakarić*, a horvát miniszterelnök utazott a Szovjetunióba) és nemtetszését fejezte ki az önálló lépések miatt. A hazatérés előtt aláíratott Kardeljjel egy nyilatkozatot, miszerint ezentúl a mindkét felet érintő politikai döntések előtt Jugoszláviának ki kell kérni a Szovjetunió véleményét.

A delegáció hazatérését követően a kormány belátta: vagy marad az önállóság, vagy a többi kelet-európai országhoz hasonlóan vállalja a csatlósszerepet. Titóék a függetlenség mellett döntöttek...

A szovjetek 1948 februárjában megszakították a kereskedelmi egyezményekkel kapcsolatos tárgyalásokat. Márciusban pedig hazarendelték a szovjet polgári és katonai tanácsadókat. További lépésként a szovjetek május 4-én levélben fordultak Jugoszláviához, melyben elmarasztalták a jugoszláv pártot, az ország politikai szervezetét, kétségbe vonva a partizánok hősiességét. Szerénytelenséggel vádolták a kommunista vezetőket, akiknek fejébe szállt a dicsőség és nem viselkednek a kommunista elveknek megfelelően.

Tito válaszlevelében (április 13-án) a következőket írta:

„Bármennyire is szereti közülnünk mindenki a szocializmus országát, a Szovjetuniót, hazánkat, ahol ugyancsak a szocializmus épül, nem szeretheti kevésbé”. Tito szerint a szocializmushoz több út vezet: „Tanulmányozzuk és példának tekintjük a szovjet rendszert, de hazánkban a szocializmust némiképp más formában építsük.”

Június 28-án a Kominform tagjai kizár-

* Hullanak a csillagok... Bjelo Dugme – Padaju zvjezde.

ták Jugoszláviát a szervezetből. Titót, Rankovićot, Kardelj és Đilast személy szerint is megtámadták. A jugoszláv pártot pedig nyíltan felszólították, hogy szabaduljon meg vezetőitől. Erről természetesen szó sem lehetett. Az ország vezetői – párttagjai korántsem voltak annyira elkötelezett szovjetbarátok, mint kelet-európai társaik. Titóék sem tétlenkedtek: szovjetbarát tisztviselőket börtönöztek be, a Kominform szimpatizánsokat lecsukták vagy kizárták a pártból.

1949-ben fokozódott a Jugoszlávia elleni kampány. Előbb a Szovjetunió, majd az összes kommunista ország felmondta a Jugoszláviával kötött egyezményeket. Egy egységes uszító, propagandahadjárat indult meg az ország ellen. A csatlós országok vezetői egymást túlharsogva találták ki a jelzőket: *Láncozott kutya; A gonosztevő Tito-klikk; A Júdás Tito és cinkosai; Amerikai pórázon tartott, imperialista csontot rágcsáló és az amerikai tőkéért csaholó kutya stb.*

Jugoszlávia teljesen elszigetelődött és súlyos válságba került. A rendkívüli gazdasá-

gi nehézségek mellett az országnak fel kellett készülnie egy esetleges katonai támadásra is.

A jugoszláv-szovjet viszály a nyugati hatalmaknak kedvezett: semlegesített 33 hadosztálynyi jugoszláv hadsereget, valamint Olaszország védelmét megkönnyítette. A nyugati kormányok ezért szívesen látták Titót továbbra is az ország élén, és ezért az ország támogatása mellett döntöttek. 1949-ben az amerikai kormány 20 millió dolláros kölcsönt folyósított a délszláv államnak. Ezt hamarosan továbbiak követték. 1949 közepétől 1955-ig Jugoszlávia a legkülönbözőbb forrásokból összesen 598,5 millió dollár gazdasági és 588,5 millió dollár katonai segélyt kapott. Az így kapott 1,2 milliárdból csak 55 milliót kellett visszafizetni.

Jugoszláviában is – mint a kelet-európai országok többségében – megindult az államosítás. Mivel a német megszállás alatt a jugoszláv üzemek, bányák, bankok nagy részét a megszállók az irányításuk alá vonták, nem volt nehéz ezt az állam kezébe venni, hiszen

TITO, HRUSCsov ÉS MIKOJAN A MEGBÉKÉLÉS UTÁN BUKARESTBEN

a megmaradt tulajdonosok nagy részét azzal lehetett vádolni, hogy kollaborált a megszállókkal.

Az ország kollektivizálási kísérlete azonban már keményebb diónak ígérkezett. A parasztok hevesen ellenálltak, leölték jószágait, elrejtették a terményt. Éppen ezért eleinte csak a nagybirtokosok, a német nemzetiségűek és a megszállókkal együttműködők földjeit vették el. A létrejövő szövetkezeteket azonban nem tudták kellő hatékonysággal működtetni. Ezért 1953-ban kényszerű változások következtek be. Megengedték a parasztoknak, hogy kilépjenek a szövetkezetből és tíz hektárig magukkal vigyék, amit annak idején beadtak. Megindult a köztársaságok közötti gazdasági fejlettségi mutatók kiegyenlítése. Gyárakat, vállalatokat létesítettek az ország elmaradottabb vidékein.

1950-ben a parlament törvényt fogadott el az „Állami vállalatok és munkáskollektívák magasabb gazdasági társulásainak irányításáról”. A „munkás öngazgatás” elvére épülő új rendszer elméletben elvette az államtól a termelési eszközök tulajdonjogát, és társadalmi tulajdonnak nyilvánította azokat. Így az ellenőrzés elméletileg visszakerült a „néphez”.

1950 augusztusától októberig az országban 7136 munkástanácsot választottak, több mint 150 ezer taggal. A gyárakban a dolgo-

zók munkástanácsok révén érvényesíthették akarataikat. Munkástanács választotta az igazgatótanácsot, valamint a szakszervezetekkel és a helyi államirányítási tisztviselőkkel konzultálva igazgatót nevezett ki.

A munkástanácsok hatalma a gyakorlatban nagyon kicsi volt. Az igazi irányítás az igazgatók kezében összpontosult, akik általában a helyi pártszervezettel álltak szoros kapcsolatban. Az igazgatókat ugyan le lehetett váltani – volt is erre példa, – de leggyakrabban a párt döntött ezekben a kérdésekben.

1955-ben a helyi önállóság növelése érdekében átszervezték a közigazgatási rendszert és ennek alapegysége a gyakran több települést magába foglaló község, a kommuna lett. Ennek a rendszernek az elve, hogy a nép vegyen részt az életét meghatározó döntések meghozatalában. Erős maradt a kommunista pártirányítás, de a jugoszláv kormány több rugalmasságot mutatott és nagyobb szabadságot igyekezett biztosítani, mint a többi szocialista rezsim.

A politikai szabadság „hibái” hamar megmutakoztak. Đilas cikksorozatot indított a párt *Borba* című lapjának hasábjain, amelyben bírálta a pártot, illetve a kormányt. A kommunista vezetők életvitelét is célba vette. Kiteregette, hogy a pártvezérek az átlagosnál jobb lakásokban laknak, speciális üzletekben vásárolnak, külön üdülőhelyen nyaralnak. Mindennek a vége az lett, hogy Đilas távozott a pártból. A további bírálatok szellemében művei jelentek meg Európában és Amerikában: *Az Új osztály* (1957) és a *Beszélgetések Sztálinnal* (1962).

Sztálin halála után, a Nyikita Hruscsov vezette SZKP Központi Bizottsága 1954 júniusában javasolta a Jugoszláviával való viszony rendezését. 1955. május 26-án Hruscsov Jugoszláviába látogatott, és június 2-án aláírták a Belgrádi deklarációt, melyben meghatározták a két ország közötti további viszonyokat...

TITO NAGY NAPJA: HIVATALOS BOCSÁNKÉRÉS
BELGRÁDBAN

Zalai Anita

La tierra de fiestas*

Franco – a magánember

„1892. december 4-én, a spanyol partvidék északnyugati csücskében fekvő kisvárosban, El Ferrolban egy tengerésztszít felesége – második gyermekként – fiút hozott a világra. Az anya, *Pilar Bahamonde y Pardo de Andrade* középosztálybeli családból származott, amelynek korábbi generációi a XIX. századi galíciai kisnemességhez tartoztak. A gyermek apja *Nicolás Franco Salgado-Araujo*, akinek családja arról volt ismert a kisvárosban, hogy tagjai már öt generáción át szolgáltak a spanyol haditengerészetnél. A hamarosan megkeresztelt gyermek, *Francisco Paulino Hermenegildo Teófilo* a tüzérek védőszenstjének, Szent Borbálának napján született. Ez elég baljóslatúnak bizonyult, mert hosszú élete során Francisco Franco Bahamondénak valóban sokszor kellett fegyverekkel foglalkoznia.”¹

Ezekkel a gondolatokkal indítja Francóról szóló könyvét *Sheelagh Ellwood*, akinek munkája jelenleg a legfrissebbnek számít a témára vonatkozóan. Maga a tény, hogy 1997-ben is született egy, immár sokadik Franco-életrajz azt bizonyítja, hogy több mint két évtized távlatából is foglalkoztatja a közvéleményt Franco tábornoknak, Spanyolország példátlanul hosszú ideig „uralkodó” diktátorának személyisége.

Az életrajzok, a teljesség igényével, az egész pályafutását mutatják be és ily módon csak több-kevesebb figyelmet szentelnek Francónak – mint magánembernek. Ezért most, a megszokott politikusképtől eltérően, elsősorban a magánembert, a férjet, a családapát és barátot szeretném bemutatni, korántsem a teljesség igényével.

* Új, a spanyol történelemmel foglalkozó rovatunk címének magyar fordítása: *Az ünnepek földje*.

Franco gyermekkori közvetlen környezete – a galíciai El Ferrolban – egy szerényen jómódú, konzervatív, középosztálybeli család volt, de gyermekevének tágabb kontextusát mégis inkább az elszigeteltség és a hiányérzet jellemezte. Ennek legfőbb oka, hogy a vidéki Spanyolország legnagyobb részéhez hasonlóan, Galícia is szegény és elmaradott volt a századforduló idején. Felnőttként úgy emlékezett vissza gyermekkorára, mint „egyszerű és rövid időszakra, melyben semmi különösebben említésre méltó nem történt.”² Három testvére volt, egy bátyja, *Nicolás*, egy öccse, *Ramón* és egy húga, *Pilar*. Édesanyját imádta és csodálta, apjával a viszonya azonban korántsem volt felhőtlen. Az apa sohasem tartotta sokra fia képességeit és ennek – néha botrányos módon – hangot is adott. Már a győztes polgárháború után, don Nicolás „alkalmatlannak” nevezte fiát az ország irányítására és „nevetségesnek” tartotta a Francóról, mint „nagy vezérről” szóló legendát. A másik ilyen neuralgikus pont kettejük kapcsolatában a szabadkőművesség témája volt. A meggyőződéses szabadgondolkodó apa érthetetlennek tartotta Franco szabadkőművesség elleni gyűlöletét és így nyilatkozott erről: „Mit tudhat a fiam a szabadkőműveségről? Tiszteletreméltó, kiváló emberek társasága, akik mind tudásban, mind lelki nyitottságban jóval felette állnak”.³ Tény, hogy Franco egész életében mániákusan gyűlölte a szabadkőműveseket, illetve a kommunistákat. Úgy vélte, hogy minden rossz az ő felforgató tevékenységüknek köszönhető.

A diktátor személyiségének egyik meghatározó eleme, az ambíció még gyermekkorában kialakult. Már a családi környezet katolicizmusa, konzervativizmusa és tekintélyelvűsége is a legfőbb értékeként tartotta

számon az olyan fogalmakat, mint a hierarchia, a rend és az engedelmesség. Éppen ezért az ő értékrendjében is első helyen szerepeltek az olyan fogalmak, mint: haza, vallás, egység és rend. Ezeket annál is inkább fontosnak tartotta, mivel úgy vélte, hogy minden népnek megvannak a maga „rossz szel-lemei” (ezek minden népnél mások). Spanyolország „démonjai”: az anarchista szel-lem, a negatív kritika, a szolidaritás hiánya az emberek között, a szélsőségekre való hajlandóság és a kölcsönös gyűlölködés.

Franco gondolkodásmódjával éles ellentétben öccse, Ramón a spanyol légierő tisztjeként, az édesapjuk példáját követve a szabad-közművesség, majd pedig az anarchisták híve lett. Bátyja intelmei ellenére részt vett az 1931-es Cuatro Vientos repülőtéri sikertelen katonai felkelésben és ez végleg megrontotta a viszonyt kettejük között.

A család mellett a hadsereg játszotta a főszerepet Franco személyiségének végső alakulásában. A katonai pálya, amelyre a családi tradíció és személyes elkötelezettsége is

predesztinálták, a lehető legjobb választás volt a fiatal, ambiciózus Franco számára. „A hadsereg nem törődött fizikai tökéletlenségével, cingár természetével és kis beszédhibájával”⁴, bár társai már kevésbé voltak elnézőek vele szemben. „Alacsony természetére figyelmeztette állandóan a társaitól kapott kicsinyítő beceneve: Franquito, magolási hajlama pedig körlettársai tréfáinak állandó céltáblájává tette, amelyre mosolytalan arccal reagált”⁵. Igyekező természete ellenére azonban tanulmányi eredményei nem voltak kiemelkedőek. A többi kadétól eltérően soha nem vett részt a katonák között megszokott szexuális kalandokban sem, ami valószínűleg kisebbségi komplexusából fakadt.

1910-től, a katonai akadémia befejezése után Marokkóban teljesített szolgálatot. 1917-ben Asztúriába vezényelték, ahol megismerkedett későbbi feleségével. *María del Carmen Polo y Martínez Valdés* egy jó módú asztúriai családból származott. Szigorú katolikus neveltetést kapott, maga Franco is egy templomi séta alkalmával ismerkedett meg vele. „Carmen Polo társadalmi és kulturális arcéle nagyon hasonlított Franco anyjához. Mindazonáltal korántsem volt Pilar asszonyhoz hasonlóan háttérbe húzódó, csendes figura.”⁶ Hosszú jegyesség után, 1923-ban házasodtak össze. Egyetlen gyermekük, *Carmencita*, aki édesapja szemefénye volt, 1926-ban született. Ahogy az életrajzírók írják, nem volt különösebben szép és csinos, de ami meglepő, jóval magasabb volt édesapjánál. *Carmencita* 1950-ben ment férjhez egy arisztokrata származású szívsebészhez, *Cristóbal Martínez Bordiú*hoz, Villaverde márkijához, akitől hét gyermeke született és a nagypa imádatlalt csüngött unokáin.

A győztes polgárháború és hatalomra kerülése után Franco és családja a Madridtól 10 km-re lévő El Pardo kastélyban rendezkedett be és itt éltek egészen a diktátor haláláig. A nyarakat vagy San Sebastiánban, a királyi család egykori nyaralójában, vagy a La

MUNKA KÖZBEN

Coruñához közeli udvarházban töltötték, amelyet Franco Meirás városától kapott ajándékba. A hétfőgeken és nyaranta itt kedvére hódolhatott két szenvedélyének, a horgászatnak és a vadászatnak. Még 80 évesen is űzte ezeket a sportokat és zsákmányaival gyermek módjára dicsekedett. Mindemellett, míg életkora engedte, teniszezett, lovagolt és golfozott. Hobbijai közé tartozott a mozi, a televízió és a futball, sőt időnként még festegetett is (inkább lelkesen, mint tehetségesen).

1940-ben még egy regényt is írt, amiz később megfilmesítettek. A *Faj* (Raza) címet viselő regény egy vidéki, középosztálybeli spanyol család sorsán keresztül követi nyomon a XX. századi Spanyolország történetét az 1898-as kubai katasztrófától a polgárháború végét jelentő 1939-es évig. A képzletbeli *Churruca* család sok szempontból hasonlít Franco családjára. „A Raza idealizált dramatizációja volt annak a képnek, ahogyan Franco saját életét és önmaga történelemben játszott szerepét látta. Hős és mártír, harcos és védő. Az, hogy eredetileg is képszerűen írta meg könyvét, s abból nagyon gyorsan filmet is készítettek, valószínűvé teszi, hogy Franco tudatosan törekedett arra, hogy maga alakítsa ki a néptömegek körében róla elterjedő képet.”⁷ Már a mű megírása is jelzi Franco határtalan egocentrizmusát.

Életrajzírói úgy mutatják be a Francót, mint olyan embert, aki a spanyolokról kialakult sztereotip képnek teljesen ellentmondott: nem dohányzott, szinte alig ivott, nem sziesztázott és nem volt igényes az ételekben sem. Hatvanéves korától az orvosok diétára fogták, miután hajlamos volt az elhízásra. Zárkózott és távolságtartó ember lévén, nagyon kevés barátja volt: néhány vadász- és horgásztársa, régi harcostársai, *Vincente Gil*, aki 1940-től 1974-ig volt a háziorvosa, *Bulart* atya, a gyóntatója és még néhány ember.

Alapvetően bizalmatlan és gyanakvó ember lévén, mindössze két embert „ajándéko-

zott meg” a bizalmával diktatori pályafutása során, akik legfőbb segítőivé váltak és akiket életrajzírói olykor „kegyenceknek” (válidos) neveznek. Az egyikük sógora, *Serrano Súñer* volt, akinek a szavára már 1937-től nagyon sokat adott és a fontosabb döntéseknél mindig kikérte a véleményét. 1940-ig a belügyminiszteri tisztséget is ő töltötte be, 1941-től azonban a helyzet megváltozott és egyre kevésbé élvezte a diktátor bizalmát. Ennek egyik oka Súñer határozott németbarát orientációja volt. Sokat elárul Franco egyéniségéről az a mód, ahogyan tőle „megszabadult”. Hidegen, érzelmek nélkül vetett véget egy 1929 óta tartó családi- és munkakapcsolatnak. Saját hibás lépéseit leplezve Súñert tüntette fel „bűnbakként” a közvélemény előtt.

A másik „kegyenc”, aki fokozatosan nyerte el a Generalisszimusz bizalmát, *José Carrero Blanco* volt. Ennek oka, hogy kettejük nézetei és elképzelései sokkal inkább egybeestek, mint Serrano Súñer esetében. Carrero Blanco még inkább konzervatív, katonai szellemiségű, sajátos monarchista beállítottságú ember lévén, tökéletesen megfelelt Francónak.

SOKAT KÖSZÖNHETETT MUSSOLININAK

Az életrajzírok megegyeznek abban, hogy Carrero Blanco feltétlen hűsége, szilárd nézetei és egyéni ambícióinak hiánya folytán, egyre inkább nélkülözhetetlenné lett Vezére számára, mígnem egyfajta „alteregójává” vált. Gyakorlatilag az ő vállán nyugodott az egész francóista rendszer, sőt az utódlás kérdése is. Annál fájdalmasabban érintette a már súlyos beteg Francót a hír 1973. december 20-án, amely szerint az ETA meggyilkolta leghűségesebb emberét.

Az 1960-as éveket az „Isten alkonyaként” jellemzi Sheelagh Ellwood. Joggal, mert inentől kezdve a halandóság jegyeit lehet észrevenni Francón, úgy az egészségi állapotán, mint politikai rendszerén. Élete utolsó tizenöt évében asszisztálnia kellett egy olyan reformfolyamathoz, amelyet önszántából sohasem indított volna el és amely beláthatatlan következményekkel járt. Ezzel a lépésével egyik életrajzírója, Payne szerint Franco „ismét olyan mértékű politikai és ideológiai rugalmasságról tett tanúbizonyságot, amellyel jóval felülmúlta a század más diktátorait és kezdettől fogva elégedett volt az eredményekkel.”⁸⁸ Ugyanis Spanyolországban, történelme során még sohasem tapasztalt mértékű gazdasági fejlődés bontakozott ki. Ennek azonban súlyos ára volt, mert maga a francóista berendezkedés indult bomlásnak még létrehozója életében. Már Franco halála előtt megszűnt létezni az a fajta társadalom és kultúra, amelyre eredetileg a rendszer épült.

Ahogy 70. életévét betöltötte a diktátor, a fizikai hanyatlás jelei kezdtek mutatkozni rajta. Először 1961-ben diagnosztizálták nála az orvosok a Parkinson-kór tüneteit, melyet az 1918–19-es nagy influenzajárvány szövődményének tartottak. Bár 1974-ig nem hozták nyilvánosságra betegségét, már jóval hamarabb köztudottá vált. Ez a bénító betegség az agy idegsejtjeinek progresszív degenerációjával jár, ezért állapotának súlyosbodásával a tünetek mindinkább szemmel

láthatóak lettek. Egyre bizonytalanabbá vált a járása, kifejezésteleenné a tekintete, gyengült és monotonná vált a beszéde és állandóan reszketett a keze. Ezzel együtt csökkent az aktivitása és az energiája is.

Élete utolsó éveiben megjelenése is sokat változott, közvetlenebb és kedvesebb lett. Egy jóságos, törekény nagypapa benyomását keltette. Ironikus kontraszt volt ez egy új imázs hatalomra jutása időszakának katonás, fasisztoid stílusához képest.

Mindazonáltal Franco „személyi kultusza” ezekben az években érte el a csúcspontját. Különböző kitüntetések, címeket adományoztak neki, sőt 1964-ben egy róla készült filmet is bemutattak. Fizikai, szellemi hanyatlása azonban feltartóztathatatlan volt. Egész életében kiváló egészségnek örvendett, mindössze három kisebb balesete volt: az El Buitz-i sebesülése 1916-ban a marokkói háborúban, egy autóbalesete 1935-ben Salamancában és egy vadászbalesete 1961-ben. Annál nehezebben viselte lelkiileg egyre súlyosbodó betegségét és a vég közeledtét. Hol depresszióba esett, hol pedig – mindvégig jellemző nárciszizmusától sarkallva – nélkülözhetetlennek érezte magát az ország és népe számára. Ekkor történt a merénylet Carrero Blanco ellen, amelynek híre csak fokozta az agg és beteg diktátor magányosságát.

Franco hosszú agóniája már 1974. július 9-én elkezdődött, amikor trombózt kapott, majd július 19-én gyomorvérzése volt, ezért ideiglenesen átadta a hatalmat János Károly trónörökösnek. Azonban a hónap végére annyira felépült, hogy visszavette a hatalmat. Bizonyos tekintetben jellemének eddig nem ismert pozitívumait mutatta meg az az időszak, mivel Franco sokkal türelmesebbnek, fegyelmezettebbnek mutatkozott és még némi humorérzékről is tanúbizonyságot tett. Állapota 1975 őszéig nem sokat változott, majd októberben hirtelen rosszul lett. Két, egymást követő infarktus után tovább romlott az álla-

pota. Szív- és veseelégtelenség miatt többszöri vérátömlesztésre, majd műtéti beavatkozásra volt szüksége. Végül hetekig tartó szövődmények után, 1975. november 20-án halt meg.

Felhasznált irodalom

- DURO, ENRIQUE GONZÁLEZ: *Franco – Una biografía psicológica*, Madrid, Ed. Temas de Hoy, S. A., 1992.
- ELLWOOD, SHEELAGH: *Franco*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1997.
- FUSI, JUAN PABLO: *Franco-Autoritarismo y poder personal*. Madrid, Ed. El País, 1985.
- HARSÁNYI IVÁN: *Franco*. Rubicon, 1994/3, 10–17. p.
- HILLS, GEORGE: *Franco. El Hombre y su Nación*. Madrid, Librería Editorial San Martín, 1969.
- PAYNE, STANLEY G.: *Franco-El perfil de la historia*. Madrid, Espasa Calpe, 1992.
- ZALAI ANITA: *Franco-En el poder*. JATE, 1994. [Szakdolgozat].

Halála előtt írt végrendeletében elbúcsúzott a spanyol néptől, bocsánatot kért mindenkitől és megbocsátott minden ellenségének, bár naivan megjegyezte, úgy hiszi, ellenségei csak azok voltak, akik egyben Spanyolország ellenségei is voltak.

Jegyzetek

1. Ellwood: i. m. 7. p.
2. Ellwood: i. m. 10. p.
3. Payne: i. m. 158. p.
4. Ellwood: i. m. 25. p.
5. Ellwood: id. m. 25. p.
6. Ellwood: i. m. 37. p.
7. Ellwood: i. m. 168. p.
8. Payne: i. m. 189. p.

Hőbe Judit

Spanyolország gazdaság- és társadalomszerkezetének átalakulása (1939–1975) I.

A Spanyolországban végbemenő változások először a hatvanas évek közepén kerültek a nemzetközi – így a magyar – tudományos és publicisztikai érdeklődés előterébe. Ennek oka a „spanyol gazdasági csoda” néven emlegetett rendkívül gyors modernizációs folyamat, illetve a Franco halálát követő békés, demokratikus átmenet. A külföld figyelve az 1980-as évek elején ismét Hispániára irányult, hiszen akkor folytak azok a tárgyalások, amelyek előkészítették Spanyolország és Portugália 1986-os NATO-hoz és Európai Közösségekhez csatlakozá-

sát. Európa keleti felében a rendszerváltás időszakában – az 1980-as évek végén – ismét az érdeklődés középpontjába került a spanyol demokratikus átmenet folyamata, ugyanis Kelet-Közép-Európa is hasonló történelmi probléma megoldása előtt állt, mint Spanyolország Franco halálát követő években: egy totalitárius rendszer összeomlása után békés úton kellett kiépíteni a pluralista demokráciát.

A tekintélyuralmi-diktatórikus berendezkedésből a pluralista-demokratikus politikai rendszerhez vezető magyar és spanyol átme-

netnek számos hasonló vagy formailag azonos vonása van. Ezek Dél-Európa és Kelet-Közép-Európa legújabb kori fejlődésével, felzárkózási nehézségeivel, helyenként gyors modernizációjával összefüggő problémahalmazhoz kapcsolódnak. Az alapszituáció, a célok megegyezőssége és az alkalmazott módszerek látszólagos rokonsága ellenére, a külső és a belső feltételrendszerek mássága miatt, lényeges különbségeket találhatunk a két átalakulási folyamat között.¹ A magyar és a spanyol politikai változások leglényegesebb hasonlósága, hogy mindkét esetben a diktatúra leépítése békés körülmények között zajlott. Ezt a civil társadalom fejlődése tette lehetővé, vagyis az a demokratikus átmenetet előkészítő folyamat, amely során a civil társadalomban megjelentek a liberális demokratikus igények. Ez az előkészítő folyamat Franco halálát megelőző másfél évtizedben játszódott le. Dolgozatomban a francóizmus időszakának azokat gazdasági és társadalmi változásait szeretném bemutatni, amelyek a „modern”, mai Spanyolország kialakulásához vezettek.²

A fasiszta diktatúra kiépítése Spanyolországban

A polgárháború végét, Franco és hívei győzelmét nagy zajjal és pompával megrendezett díszszemlék, fogadások, ünnepségek jelezték. Ezek a csillogó parádék nem tudták feledtetni az ország nyomorúságos helyzetét. 1939. április 5-re hívták össze Burgosba Franco tábornok kormányának háború utáni első ülését, amelynek napirendjén a romokban heverő ország helyreállításának és az állam új intézményrendszerének kiépítése szerepelt.

A gazdasági összeomlás katasztrofális méreteket öltött: hiányzott a tüzelőanyag, a nyersanyag, az élelmiszer. Spanyolország legjobb szakembereit volt kénytelen nélkülözni, hiszen sokan külföldre menekültek, vagy a kegyetlen terror áldozatává váltak. Az „új ál-

lam” körülbelül egy millió embert küldött börtönökbe vagy koncentrációs táborokba, s a háború után még hosszú ideig rendőri felügyelet alatt állt a spanyol munkások és demokratikus értelmiségiek túlnyomó többsége. A rendőri felügyelet mindenüvé kiterjedt. A belügyminisztérium irányítása alatt álltak az országos mértékben megszervezett rendőri szervek: a Biztonsági Főigazgatóság, Guardia Civil, a Belpolitikai Osztály és a Közrendi Főfelügyelőség. Ez a mindent ellenőrzése alatt tartó elnyomó apparátus képezte a francóista diktatúra alapját.

Az állam vezetését kézben tartó erők a háború befejeztével mindent elkövettek, hogy megerősítsék és „örökössé” tegyék hatalmukat. A Franco-kormány 1939. február 9-én elfogadta a „politikai tevékenységért való felelősség törvényét”, amelyben több szervezetet nyilvánítottak törvényen kívülre. Ezzel a törvénnyel kezdetét vette az egypártrendszer kialakításának folyamata. 1940 márciusában újabb törvényt született, amely alapján mindenkit bíróság elé lehetett állítani, aki valamilyen formában a fasiszta diktatúra ellen foglalt állást. 1941 májusában kiadták az állam védelmi törvényt, amely engedélyezte a halálbüntetést azokért a cselekedetekért, amelyeket a büntetőtörvénykönyv felségárulásként tartott számon. E törvények közös célja az volt, hogy a Franco vezetése alatt álló szűk csoport kezében összpontosítsák a politikai és jogi hatalmat.³

Az 1939. augusztus 8-án hozott törvény megerősítette Francót államfői tisztségében, és korlátlan teljhatalmat biztosított számára a jogi normák, valamint a kormány tevékenységének a megszabásában. Nagy jelentőségű volt a spanyol diktátor számára, hogy ő ellenőrizte a Spanyol Falange vezető szerveit is. Ezt maga Franco intézte így, amikor rendeleti úton megváltoztatta a Falange alapszabályzatát – létrehozta a Politikai Junta elnöki és titkári tisztségét –, amelynek eredményeként a Nemzeti Mozgalom vezető posztjaira

Franco feltétlen hívei – *Ramon Serrano Suner*, Franco sógora és *Munoz Grande* – kerültek. Franco a Falangén belül jelentkező ellenetek miatt 1939 szeptemberében feloszlatta a Falange első Országos Tanácsát, majd létszámát 100 főre emelte. Ebbe az új tanácsba a tábornokok és a Francóhoz leginkább hű falangisták kerültek. Ezekkel az intézkedésekkel A Falange Politikai Juntája és az Országos Tanács is a diktátor ellenőrzése alá került.⁴

Azok közül a törvények közül amelyek az államigazgatás átalakítására vonatkoztak, a legfontosabb az 1942. július 17-én kiadott törvény, amely a cortes szerepéről, összetételéről rendelkezett. E törvény értelmében a cortes egyedül tanácskozási joggal rendelkezett – tehát megfosztották törvényhozói funkciójától –, valamint engedelmséggel tartozott a kormánynak és az államfőnek. Tagjainak döntő részét 156 főt a Caudillo nevezte ki, 74 főt a diktátor befolyása alatt álló falangista Nemzeti Mozgalom Tanácsa, 150 főt a falangista szakszervezeti mozgalom kongresszusa delegált. Ez utóbbi tagjait szintén Franco nevezte ki, éppúgy mint a helyi korporációk és szakmai szervezetek vezetőseit, akik szintén elküldhették képviselőiket – együttesen 217 főt – a cortesbe. Később megjelentek a „családok képviselői” is a parlamentben – 103 fő – akiket a család-fővel közvetlenül választott francóista apparátus. A cortes tehát teljes egészében a Caudillo befolyása alatt állt, ezért nem véletlenül kapta a „vattaparlament” gúnynevet a kortársaktól.⁵

A spanyol vezetés a munka megszervezése és a dolgozók ellenőrzése terén döntő szerepet szánt a fasiszta – elsősorban olasz – modell alapján kialakított korporatív rendszernek, azaz a vertikális szakszervezeteknek. A „vertikális szakszervezetek” megszervezéséről szóló dekrétumot 1940 decemberében adták ki, de az egész korporatív rendszert csak 1941 júniusában intézményesítették vég-

legesen. Ez a rendszer a „tőke és munka kibékítésének” talaján állva közös testületben egyesítette a munkáltatókat és munkásokat. A termelő munka ágazatai szerint 26 „korporációt” hoztak létre, azzal a céllal, hogy a munkásszervezeteket a fasiszta állam szerves részévé tegyék, és biztosítsák a diktatúra politikai stabilitását. Különbőféle államilag meghatározott juttatások ellenében ezek a szakszervezetek alárendelték magukat a korporációkon belül a munkáltatóknak. Az ellenőrzést segítette, hogy a korporációs rendszerben való részvétel kötelező volt, és a „munkásmegbízottakat” a Falange képviselői jelölték ki. A vertikális szakszervezetek rendkívül merevnek és bürokratikusnak bizonyultak.⁶

A Falange és a katonai körök – tanulván *Primo de Rivera* rendszerének és a köztársaságiak kormányának hibáiból – mindig törekedtek arra, hogy megegyezésre jussanak a spanyol egyházi hierarchiával és a Vatikánnal. Ennek szellemében Franco kihirdette, hogy a katolicizmus a spanyol állam egyetlen hivatalos vallása. Törvények útján teljes egészében visszaállították az egyházi rendeknek nyújtott állami támogatást, az egyházi ünnepeket és különböző vallási szokásokat. Az egyház visszakapta valamennyi korábbi kiváltságát, valamint kötelező jelleggel bevezették a vallási szertartásokat a laktanyákban és a börtönökben.⁷ 1941-ben megegyezés jött létre a francóista állam és a Vatikán között, amelynek értelmében Róma széles körű jogokat kapott a papi személyek kinevezésében, de ez a megállapodás lehetővé tette azt is, hogy a rendszer megvétozza azoknak a főpapoknak a kinevezését, akiket nem szívesen látott volna a püspöki vagy érseki széken. Megszokottá vált, hogy a generalisszimus a spanyol egyház fejével együtt jelenik meg a nyilvánosság előtt, a Caudillo igaz katolikusnak és istenfélő embernek igyekezett látszani az ország előtt. A katolikus egyház hatalmas befolyással rendelkező sajátos

állami intézménnyé alakult át, a papság mindenhatóvá behatolt, ahol alkalom nyílt a vallásos érület kinevelésére és az emberek megfigyelésére.⁸

Spanyolország gazdasága a második világháború időszakában (1939–1945)

Az új állam gazdaságpolitikáját is áthatalta a fasiszta szellem. A diktatúra már 1939-ben meghirdette a „Spanyolország iparosításáért” jelszót. Az országnak valóban nagy szüksége volt arra, hogy létrehozza saját fejlett nemzeti iparát. Az ország gazdaságpolitikájának kialakításában a diktatúra első éveiben a Falange emberi játszottak döntő szerepet. A falangista közgazdászok arra törekedtek, hogy a főbb exportcikkeket állami támogatással elhelyezzék külföldön, a belső piacra pedig – erősen protekcionista vámrendszerrel – megakadályozzák a külföldi áruk tömeges beáramlását, hogy a kialakuló hazai ipart megvédjék a versenytől.⁹ Ezeknek az alapelveknek megfelelően még 1939-ben kiadott a kormány két törvényt: az egyik önellátó gazdaságpolitika mellett, szigorú kormányellenőrzést és erőltetett iparosítást rendeltek el, a másik „nemzeti ipar védelméről” szóló törvény pedig 25 %-ban korlátozta a spanyol vállalatokba befektethető külföldi tőke arányát. Ezek az intézkedések a diktatúra és az autarkia politika körülményei között csak fokozták a tőkehiányt és fékeztek az ország gazdasági fejlődését.¹⁰

A falangista gazdasági koncepció legfőbb képviselője majdnem két évtizeden át *Juan Antonio Suanzes* volt. Ő az, akinek a javaslatára 1941-ben Franco engedélyezte a Nemzeti Iparintézet (Instituto Nacional de Industria, továbbiakban INI) megalapítását.¹¹ Ötven millió pezeta képezte az intézet induló alaptőkéjét, s ezen kívül még 205 millió pezetát fektettek különböző vállalatokba állami részvények formájában. Az INI nyom-

ban hozzáfogott a gazdasági alapágazatok fejlesztési tervének kidolgozásához, s a tervek megvalósítása során arra fordította a rendelkezésre álló állami pénzeszközöket és magántőkét, hogy nehézipart és hadiipart építsen ki az országban. Az intézet fontos eszköz lett a diktatúra kezében, hiszen segítségével abba az irányba terelhette az ország iparosítását, amelyikbe akarta.¹² A fasiszta rendszer a reálbérek csökkentésével és az infláció gerjesztésével igyekezett az erőltetett iparfejlesztéshez szükséges eszközöket biztosítani. Az ily módon szerzett profit az INI csatornáin át több száz állami ellenőrzés alatt álló vállalatokhoz vándorolt állami befektetések, vasútépítések, közmunkák finanszírozása útján.¹³

Az új állam ügyelt a földbirtokos arisztokrácia és földtulajdonosok érdekeire is. Még 1938-ban létre hozták a Szociális Gazdasági Földreform Országos Szolgálatát (Servicio Nacional de la Reforma Economica Social de la Tierra). Ez a szervezet hajtotta végre azt az 1939. március 25-én hozott törvényt, amely törvénytelennek minősítette a köztársaságiak által 1936. július 18-a után szétosztott földek birtokbavételét, s elrendelte azok visszaadását régi tulajdonosaiknak. Egyidejűleg minden olyan földterület a Szociális Gazdasági Földreform Országos Szolgálatának illetékességi körébe került, amelyet 1932-től 1936 júliusáig kaptak a parasztok. Miután a szolgálat ezeket a földeket is visszaadta eredeti tulajdonosaiknak a szegényparasztok és a napszámosok újra föld nélkül maradtak. A részesbérloket és a bérloket pedig, akiket a köztársaság idején mentesítettek a földbértől, az 1939. július 8-án hozott törvény értelmében ismét földbér fizetésére kötelezték. A francóista diktatúra a fenti intézkedések sorozatával felszámolta a köztársasági földreformot. Szociális Gazdasági Földreform Országos Szolgálatát miután feladatát elvégezte feloszlott, majd helyette megalakult az Országos Telepítési Intézet.¹⁴

A polgárháború után Spanyolország állami berendezkedésének kialakításakor a náci Németországot és a fasiszta Olaszországot tekintette példaértékűnek. 1939-ben, amikor a fasiszta államok még erejük teljében voltak úgy tűnt, hogy megfelelő erős szövetségest talált az új rendszer. A második világháború viharai viszont elsodorták az európai fasiszta diktatúrákat.

Spanyolország részvétele a második világháborúban

A spanyol polgárháború befejezése után öt hónappal Németország lerohanta Lengyelországot. Francónak abban az időben az elsődleges célja hatalmának megszilárdítása volt. Ez a cél és az ország siralmas gazdasági helyzete nem tette lehetővé, hogy a kormány nagy erővel támogassa szövetségeseit.

Franco a második világháború során rendkívül óvatos magatartást tanúsított. Az 1939-ben megkötött német–spanyol barátsági egyezmény háború esetére Spanyolország „rendkívül kedvező semlegességét” ígérte. 1940-ben – Hitler és Franco egyetlen találkozásánál, a francia–spanyol határon fekvő Hendaye városában – Franco Hitler minden ígérete és fenyegetése ellenére megtagadta, hogy az „Operation Félix” fedőnevű hadművelet keretében a német csapatok átvonulhassanak Spanyolország területén.¹⁵

1941-ben Franco az ún. Kék Hadosztályt küldte a Szovjetunió ellen, amely mindössze 45 000 főt számlált, parancsnoka *Munoz Grande* volt. 1943-ban Franco visszahívta a Kék Hadosztályt a keleti frontról, amelynek maradványai – teljes létszáma ekkor már csak 2500 fő – még 1945 februárjáig harcoltak különböző frontokon. A háború után, 1958-ban Franco a Kék Hadosztály keleti frontra irányítását úgy indokolta, hogy Spanyolország ezzel a lépéssel azt a „véradósságot” (*deuda de sangre*) törlesztette, amely a spanyol fasizmust a polgárháborúban nyújtott fegyveres támogatás óta a nácizmushoz kö-

tötte.¹⁶

1942 után, amikor a fasiszta koalíció veresége nyilvánvalóvá vált, Spanyolország kénytelen volt fennmaradása érdekében külpolitikai orientációján változtatni. Spanyolország geopolitikai helyzete rendkívüli mozgásszabadságot biztosított Francónak. Ez tette lehetővé, hogy a kormány már 1942 őszén felvehette a kapcsolatot az angolokkal és az amerikaiakkal. Spanyolország nem jelentett különösebb veszélyt az antifasiszta hatalmakra nézve, ezért tárgyalásaik célja csak az volt, hogy távol tartsák Francót a háborús konfliktustól. Rommel észak-afrikai veresége után az afrikai partraszállásra készülő angol-szász csapatok számára fontos volt a Marokkóban állomásozó 15 000 főnyi spanyol hadsereg semleges magatartása. Rooseveltnél két levélben biztosította Francót, hogy az USA nem tesz olyan lépéseket, amely spanyol érdekeket sértene. Ezek után Spanyolország kész volt megegyezésre lépni Angliával és az Egyesült Államokkal. 1945. május 8-án, amikor aláírták Németországgal a feltétel nélküli kapitulációról szóló okmányokat a spanyol kormány azonnal megszakította a diplomáciai kapcsolatait volt szövetségeseivel.¹⁷

Az 1939–45 közötti években született meg a spanyol fasiszta diktatúra, amelyben a legfelső katonai, törvényhozó, végrehajtó hatalom a Caudillo, Franco kezében összpontosult. *Abel Plenn*, aki a madridi amerikai követség munkatársa volt, 1944-ben a kialakult rendszert a következőképpen jellemezte: „A francóista állam piramis alakú építmény volt, amely a Falange, a hadsereg, az arisztokrácia, és az egyház négy oldalú alapján nyugodott. A félelem volt az a kötőanyag, amely összefogta az egész épületet.”¹⁸ A második világháború folyamán kialakult politikai rendszer rendkívül merevnek bizonyult, igen lassan változott mindig csak annyit, amennyit a nemzetközi megítélés és a belső feszültségek igényeltek.¹⁹

Spanyolország nemzetközi elszigetelődése

A második világháború kimenetele a lehető legrosszabb volt Franco fasiszta rendszere számára, fennállásának hetedik évében történelmének egyik legsúlyosabb időszakába lépett a diktatúra.

Francó az események hatására arra törekedett, hogy a nyugati demokráciákkal az antikommunizmus alapján jusson egyetértésre. Ez a váltás nem okozott problémát Francónak; hiszen gyakorlatias észjárású diktátor volt, aki soha nem kötődött „ideológiai-ákhhoz”. Mindig készen állt arra, hogy saját maga és a rendszere érdekében hátat fordítson bármilyen politikai irányzatnak, amelyet korábban követett. Francó új külpolitikai irányvonala kezdetben nem sok sikerrel kecsegtetett.²⁰

A háború után megnőtt a Franco-rezsimre nehezedő nemzetközi nyomás, a világ közvéleménye egyre határozottabban követelt különböző megtorló intézkedéseket a spanyol diktatúra ellen. Az USA, Franciaország és Nagy-Britannia kormánya figyelembe vette az egész világon elterjedt erős antifasiszta hangulatot, és kijelentette, hogy Franco rendszere nem számíthat baráti kapcsolatokra azokkal a nemzetekkel, amelyek a náciizmus ellen harcoltak. Ezt követően a világ országai egymás után szakították meg gazdasági és diplomáciai kapcsolataikat Spanyolországgal.²¹

Francó diktatúrája egyre inkább elszigetelődött, ezt tükrözte az is, hogy az ENSZ 1946-ban elutasította az ország tagfelvételi kérelmét. Ugyan ebben az évben született meg az a háromhatalmi – amerikai, angol, francia – nyilatkozat, amely kimondta: Spanyolországot el kell szigetelni, hogy „kikényszerítsék Franco békés visszavonulását, a Falange betiltását és egy olyan ideiglenes kormány megalakítását, amely alkalmat adna a spanyol népnek, hogy szabadon válassza

meg kormányformáját és vezetőit.” Ez a nyilatkozat azzal, hogy kimondta Francót békés visszavonulásra akarják kényszeríteni, egyértelművé tette, hogy a győztes hatalmak nem támogatnak semmilyen Francóval szembeni fegyveres akciót. A Caudillo biztos lehetett abban, hogy ellenfelei külföldről nem kapnak támogatást, s ezzel biztosítottak látták rendszere további fennmaradását.²²

A diktatúra nemzetközi elszigetelődése, azért jelentett problémát, mert az ország súlyos gazdasági helyzetén a kormány csak jelentős külföldi támogatással tudott volna segíteni.

Spanyolország gazdasága a II. világháborút követő években

Spanyolországnak a második világháborút követő években komoly gazdasági problémákkal kellett szembe néznie. Az ipari termelés összműterméke csak 14%-kal múlta felül ebben az időben az 1929–31-es évek átlagszintjét. Egyedül a szén- és a koksziparban volt tapasztalható jelentősebb fejlődés, valamint a fémek nem tartalmazó ásványkincsek feltárásában. Az érc kitermelés, a színesfémfeldolgozás, a vaskohászat, valamint a vegyipar és a cementipar termelése nem érte el az 1929–1931-es szintet. Nagy hiány mutatkozott szerszámgépekben és jó minőségű berendezésekben. Az ipar főleg azokkal a régi gépekkel dolgozott, amelyeket többnyire az első világháború éveiben, illetve Primo de Rivera diktatúrája idején kerültek az országba. Súlyosbította a helyzetet a szakképzett munkaerő hiánya: több tízezen emigráltak, vagy estek a megtorlás áldozatául. Őket általában olyan emberekkel helyettesítették akik nem rendelkeztek megfelelő termelési gyakorlattal. A szakmunkáshiányt a diktatúra a szakiskolák felállításával igyekezett megoldani.²³

Erősen érződött az országban a fejlesztéshez elengedhetetlenül szükséges tőke hiá-

nya. A háború után, különösen a negyvenes évek végéig, jelentéktelenek voltak a külföldiek befektetései. Egyedül az Egyesült Államok fordított figyelmet a háború utáni Spanyolországra, de az amerikai befektetők sem voltak hajlandók a rendszer bizonytalan helyzete miatt nagyobb összegeket kockáztatni. Az 1929-es évhez viszonyítva több mint felével csökkent az export és az import, s ennek következtében minden évben megközelítőleg 215 millió aranypezetára rúgott a kereskedelmi deficit. 1947-ben már 52 milliárd pezeta volt az ország külföldi adósságállománya. A hiányt pezeta kibocsátással próbálták ellensúlyozni, de ez az intézkedés csak az inflációt növelte, a problémákat nem oldotta meg. Az idegenforgalom sem eredményezett számottevő bevételeket ezekben az években. 1946-ban csak 84 000 külföldi kereste fel Spanyolországot.²⁴

A második világháborút követő években a spanyol gazdaságot a hiány jellemezte, az élelmiszereket jegyre adták, emiatt burjánzott a korrupció, a feketepiac, állandó volt az üzletek előtti sorban állás. Energiahiány miatt még az ország legfejlettebb területein is csak napi három-négy óra hosszat volt áram. A vidéki területekről a nyomor elől 1945 és 1950 között mintegy 3 millió paraszt vándorolt a nagyvárosokba, hogy munkát keressen. 1950-ben a hivatalos statisztika szerint az aktív lakosság 35%-a volt munkanélküli (a külföldi megfigyelők ezt az arányt 48-50%-osnak tartották).²⁵

A francóista diktatúra továbbra is ragaszkodott az autarkia eszméjéhez, az állam továbbra is kitartóan támogatta a nehéz- és a hadiipart, valamint az ún. országos jelentőségű vállalatokat. A korábbiakhoz hasonlóan a kormány a háború után is nagy összegeket áldozott olyan vállalatok fejlesztésére, amelyek hazai nyersanyagot dolgoztak fel. Az ország mezőgazdasága továbbra sem fejlődött, egyértelmű volt, hogy a diktatúra az iparfejlesztést részesíti előnyben. Az

1945-ös év különösen súlyos volt a spanyol mezőgazdaság számára.

Hőbe

Évek	A termelés nagysága %-ban
1931	100
1945	72
1946	101
1947	95
1950	86

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS ALAKULÁSA
1931-1950 KÖZÖTT²⁶

1945-ben a mezőgazdaság termelési volumene az 1931-35 közötti évek szintjének csak 72%-át érte el. 1946-ban a kedvező időjárásnak köszönhetően jó volt a termés. A rákövetkező években azonban tartósan az 1931-35-ös évek szintje alatt maradt Spanyolország mezőgazdasági terményeinek össz mennyisége.

A francóista diktatúra az 1945-től 1951-ig terjedő időszak nehézségeit és az ország újjáépítésének elhúzóódását azzal próbálta magyarázni, hogy a diktatúra nemzetközi téren elszigetelődött, s míg Európa segélyeket kapott a Marshall-terv keretében, addig Spanyolországnak egy fillér sem jutott. A kedvezőtlen körülmények ellenére – a hivatalos vélemény szerint – Spanyolország már ezekben az években is jelentős sikereket ért el a gazdaság fejlesztése területén.²⁷

A „hidegháború” megmenti a francóizmust

A hidegháború kezdetével csökkent Spanyolország nemzetközi elszigeteltsége. Dél-Európa, s így Spanyolország is, az 1950-es évekre stratégiai okokból – a Közel-Kelethez, a világ egyik legnagyobb konfliktus góciához és a fontos kőolajszállító útvonalakhoz való közelsége miatt – egyre fontosabb lett. A térség feletti katonai és politikai befolyásért a NATO és a szocialista országok, gazdasági befolyásért a szocialista tömb, az USA és Közös Piac országai küzdöttek.²⁸ Spanyolország ki is használta a megváltozott körül-

ményeket, Franco minden lehetőséget megragadott, hogy országát megfelelő szövetségesnek tüntesse fel. A nemzetközi közvélemény hangulatának megváltozását jelzi az is, hogy 1948 májusában Franciaország és Anglia kereskedelmi egyezményt írt alá Spanyolországgal. Az 1940-es évek végétől sűrűsödnek az amerikai-spanyol tárgyalások is, amelyekről Franco jelentős gazdasági támogatást remélt gondokkal küzdő országa számára. A tárgyalássorozatot az 1953-ban megkötött madridi paktum néven ismertté vált támaszpont egyezmény zárta le.²⁹

A támaszpont egyezmény három részből állt. Az első dokumentum amerikai katonai támaszpontok létrehozását vette tervbe spanyol fennhatóság alatt. Cserébe az USA kötelezte magát, hogy mindennemű katonai segítséget megad Spanyolországnak védelmi képessége fokozására. A második szerződés a diktatúra kötelezettségeit határozta meg „védelmi erejének fejlesztése és megőrzése, valamint a szabad világ” védelméhez való hozzájárulása területén. A harmadik rész a támaszpontok kiépítésével kapcsolatos különböző katonai és gazdasági szempontokkal foglalkozott.³⁰ A madridi paktum eredményeként 1954-ben Spanyolország 226 millió dollár katonai és gazdasági segélyben részesült, s a következő négy éves időszakra a katonai segélyt évi 350 millió dollárban állapították meg, s az épülő bázisokra még 400-420 millió dollárt költött a washingtoni kormányzat.³¹

A hidegháború, a francóista Spanyolország fokozatos kilépése a nemzetközi színtérre és közeledése az Egyesült Államokhoz elősegítette az ország gazdasági életének megélénkülését. Az a segítség, amelyet kölcsönök és mezőgazdasági terményfelesleg szállítása formájában nyújtott a külföld a francóista diktatúrának – már a spanyol-amerikai paktum aláírása előtt is – hozzájárult a spanyol gazdasági élet válságának leküzdéséhez. A negyvenes-ötvenes évek fordulóján észrevehetően megnőtt az ipari termelés az

országban, az 1948-tól 1953-ig terjedő időszakban évi átlagban több mint 10%-os gyarapodást jelentett. A háború utáni Spanyolországban 1950-ben, majd 1951-ben zárult először pozitív mérleggel a külkereskedelmi forgalom: 51 millió, illetve 218 millió aranypezeta haszonnal. A jelentős többlet egyik fő oka az idegenforgalom fejlődése. Míg 1946-ban a külföldi turisták száma alig haladta meg a 83 ezer főt, 1952-ben már mintegy 777 ezer külföldi kereste fel Spanyolországot, akik közül több mint 100 ezer fő amerikai volt.

A mezőgazdaság szempontjából 1951-es év fordulópontot jelentett, ugyanis ekkor érte el először a termelés nagysága a 30-as évek elejének szintjét. A mezőgazdasági termények importja – főleg az USA-ból és 1948 óta a Peronnal kötött szerződésnek köszönhetően – és a javuló termés mennyiség tette lehetővé, hogy Spanyolországban megszüntessék az alapvető élelmiszerekre vonatkozó jegyrendszert.³²

Az 1952. évet a Franco rendszer hivatalos kiadványai az erőteljes gazdasági fejlődés kezdeteként tartják számon, amelyet a rendszer közgazdaszai szerint az biztosított, hogy Spanyolországnak sikerült a nemzetközi elszigeteltségéből kilépni. Az ipari tőke és a bankrendszer már 1948-tól követelte a hagyományos gazdaságpolitika feladását, s új módszerek bevezetését. A gazdasági környezet átalakulása – a második világháború után a nyugat-európai országok hagyományos vámrendszereiket leépítették, amely integrált piacok kialakulásához vezetett – szintén változtatásra ösztönözte volna a gazdaságpolitika irányítóit. A nemzetközi piacokon végbement folyamatokat és a vezető pénzügyi körök követeléseit Franco nem vette figyelembe, s továbbra is a protekcionista gazdaságpolitikát erőltette. A fejlődés ellenére az 1950-es évek közepétől egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az autarkia a gazdasági életben tovább nem tartható fenn. 1958-59-ben sú-

lyos pénzügyi válság köszönt Spanyolországra. Az 1959-es év első felében a spanyol gazdaság csődje annyira nyilvánvalóvá vált, hogy a tőke külföldre menekítése óriási méreteket öltött. A kormány intézkedései, amelyek főleg a hitelek befagyasztására és a közmunkák csökkentésére irányultak, csak fokozták a pánikot a vállalkozók körében.³³

Spanyolország ezt a súlyos pénzügyi válságot saját erőből képtelen volt felszámolni, ezért Franco a nemzetközi pénzügyi fórumokhoz fordult segítségért. A nyugati hatal-

mak hajlandónak mutatkoztak részt venni a spanyol gazdaság szanálásában, ha a diktatúra megfizeti ennek árát, vagyis leépíti az ország védvámrendszerét, és csatlakozik az európai integráció valamelyik csoportjához. Franco számára világos volt, hogy ez a gazdasági nyitás nagy változások kiindulópontja lesz, de a belső elégedetlenség miatt kénytelen volt a külföld követeléseit teljesíteni még akkor is, ha ez a lépés azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az ország belső piacait kiszolgáltatja a nemzetközi tőkének.

Felhasznált irodalom

- ANDERLE ÁDÁM: *A spanyol átmenet (a Franco rendszer után)*. História, 1993, (15. évf.), 7. szám. 26–28. p.
- ANDERLE ÁDÁM: *Spanyolország története*. Bp., 1992. 159. p.
- BEREND T. IVÁN: *Két békés forradalom*. Társadalmi Szemle, 1990 (XLV. évf.), 7. sz. 56–61. p.
- GARCÍA, JOSÉ: *Spanyolország a XX. században*. Bp., 1973. 431. p.
- GÖMÖRI ENDRE: *Francótól Felipéig. A „nagy átkelés”*. Bp., 1986. 280. p.
- HARSÁNYI IVÁN: *A spanyol kommunisták harca a Franco-rendszer ellen*. Párttörténeti Közlemények, 1963/4. sz. 109–147. p.
- HARSÁNYI IVÁN: *Gazdaság, politika és nemzetközi erőter a spanyol demokratikus átmenet történelmi előestéjén*. Múltunk, 1993/ (38. évf.) 4. sz. 3–34. p.
- KÁDÁR BÉLA: *Dél-Európa nemzetközi helyzetének változása*. Külpolitika, 1976/3. szám 20–39. p.

- LOPEZ, JULIO RODRIGUEZ: *El período de la transición política desde la perspectiva del análisis económico*. In Tezanos, José Félix–Cotarelo, Ramon–Blas, Andres de: *La transición democrática Española*. Madrid, é. n. 117–147. p.
- MOLNÁR TAMÁS: *A polgári demokratikus pártrendszer kiépülése és működése Spanyolországban, 1975–1987*. Magyar Politikatudományi Társaság 1989-es Évkönyve. 40–56. p.
- PEREZ-DIAZ, VICTOR: *A demokratikus Spanyolország születése*. Társadalmi Szemle, 1990/ (XLV. évf.) 7. sz. 62–79. p.
- SZILÁGYI ISTVÁN: *A spanyol átmenet*. Valóság, 1990/ (33. évf.), 7. sz. 26–37. p.
- TEZANOS, JOSÉ FÉLIX: *Modernización y cambio social en España*. In *La transición democrática Española*. Madrid, é. n. 63–115. p.
- TODERO FRIGYES: *Spanyolország 1939–1975*. Bp., 1976. 142 p.
- TUSSELL, JAVIER: *A spanyol átmenet történelmi sajátosságai*. Társadalmi Szemle, 1990/ (45. évf.) 7. sz. 80–89. p.
- Világ országai*. Bp., 1992. 464 p.

Jegyzetek

1. Szilágyi: i. m. 26–27. p.
2. Perez-Diaz: i. m. 63. p.
3. Garcia: i. m. 250–251. p.
4. Garcia: i. m. 251. p.
5. Anderle: i. m. 138. p.
6. Gömöri: i. m. 56–57. p.
7. Garcia: i. m. 253. p.
8. Todero: i. m. 73. p.
9. Harsányi: i. m. 121. p.
10. Garcia: i. m. 255–256. p.

11. Gömöri: i. m. 56. p.
12. Garcia: i. m. 256. p.
13. Harsányi: i. m. 121. p.
14. Garcia: i. m. 256-257. p.
15. Gömöri: i. m. 45. p.
16. Gömöri: i. m. 46. p.
17. Gömöri: i. m. 46-47. p.
18. Garcia: i. m. 248-249. p.
19. Anderle: i. m. 139. p.
20. Gömöri: i. m. 44. p.
21. Garcia: i. m. 292-293. p.
22. Gömöri: i. m. 22. p.
23. Garcia: i. m. 277-278. p.
24. Garcia: i. m. 279. p.
25. Gömöri: i. m. 57. p.
26. A táblázat adatai Garcia: i. m. 279-280. p. adatai alapján.
27. Garcia: i. m. 329. p.
28. Kádár: i. m. 20. p.
29. Gömöri: i. m. 54. p.
30. Garcia: i. m. 313. p.
31. Gömöri: i. m. 54. p.
32. Garcia: i. m. 314-315. p.
33. Harsányi: i. m. 129. p.

IV. ÜNNEPSÉG A NEMZETI MÚZEUM ELŐTT 1906. MÁRCIUS 15-ÉN
A SZÓNOK: HOLLÓ LAJOS FÜGGETLENSÉGI PÁRTI KÉPVISELŐ

Irsevic Krisztián

America – ayer y hoy*

Észak-Amerika délnyugati indiánjai

A navahók történeleme

Számomra is, mint ahogyan a legtöbb felnőtt és gyerek számára Winnetou jelentette az indián fogalmát. Ezen csodálatos és titokzatos nép iránti érdeklődésemnek eleget téve azonban rá kellett jönnöm arra, hogy *James Fenimore Cooper* és *Karl May* regényei durván torzítóak, s nem mások mint vadnyugati revük, melyek csupán a kapcsolódás szolgálatában állnak, de az indiánok behatóbb tanulmányozására nem adnak mélyebb támpontot. Így egy következtetésre jutottam: utánuk kell nézmem!

Mivel az őslakosok számtalan törzsre és altörzsre oszthatók, mindegyik ismertetését szinte lehetetlenné téve így, a területi felosztás a legmeghatározóbb, ezért Észak-Amerika délnyugati indiánjaival, közelebbről pedig a navahó törzssel foglalkozom majd részletesebben.

Adódik viszont némi nehézség, „az indián ugyanis sohasem volt tanulmányozásra és rendszerezésre igazán alkalmas téma” s nem más, mint a nyugati civilizáció lelkiismeretének sőtét foltja. Az életükről alkotott kép mindig olyan volt, amelyet a hódító többség alakított ki rólok.

Történelmi visszatekintés

A geológusok megegyeznek abban, hogy i. e. 73 000 és 45 000, valamint 25 000 és 14 000 között a Bering-szoros helyén szárazföld volt, az első betelepülők Szibériából ezen át érkeztek Észak-Amerikába, majd az idő múlásával egyre délebbre hatoltak, benépesítve ezzel egész Amerikát.

A kutatás az európai hódítók megérkezése előtti amerikai népeket három különböző cso-

portba sorolja: 1. paleo-indiánok (őskőkori nagyvad vadászok), 2. atapaszka népek (navahók és apacsok), 3. eszkimó-aleutok. A számok egyes tudósok szerint a bevándorlási hullámot is jelzik.

A jégkorszakokban a nagyvad vadászat dominált, majd a mamut eltűnésével az emberek a „bölényevésre” tértek át, s ezt i. e. 500 körül az íj és a nyíl elterjedése még csak fokozta. A különböző területeken élő népek, népcsoportok életformája, szokásaik és életkörülményeik ekkor differenciálódtak.

A szempontunkból fontos „Arizonában, a délnyugaton úgy 2000 évvel ezelőtt a hohokam nép kezdte meg az éves esőzéshez igazodó növénytermesztést. Teraszokat, csatornákat alakítottak ki. I. u. 900 körül az anaszazik (a hopi, zunyi és a többi puebló indiáni ősei) Új-Mexikóban már sokszobás építményekben élő földművesek voltak”. Ők a már említett navahó indiánok elődei, így fontos foglalkoznunk velük.

Anaszazi – az eltűnt nép

Földrajzilag Észak-Amerika délnyugati területét nagyjából az amerikai Arizona és Új-Mexikó, valamint a mexikói Szanara és Chihuahua sivatagok egy része alkotja. Ide tartozik még Colorado, Texas, Utah és Sinaloa egy-egy kis része is. Ez a terület volt az anaszazik, s később még számtalan indián törzs élettere.

A nevüket leszármazottaiktól, a navahóktól kapták: anaszazi ősi népet jelent. Sziklahegyek fennsíkjain, barlangokban és kanyonokban alakult ki kultúrájuk, évszázadokkal az előtt, hogy a fehér ember Amerika földjére lépett. Írásos emlék nincsen róluk, de a föld sokat elárul.

* *Amerika – régen és ma* – ez új, az amerikai történelemmel foglalkozó rovatunk címének magyar fordítása.

Történetük az időszámításunk elején kezdődik, bár egyes vikingek szerint „i. sz. 900 körül kezdődött az anaszazi falu fejlődése, és megjelentek a városi plázák.” „Az első periódust a kosárfonók korszakának hívja a régészet, az elnevezést a bámulatos kosárfonó technikájukról kapták. Lakóhelyük akkor még barlangokban és földbe vájt vermekben volt.”

A nagy változás i. sz. 700 táján következett be: négyszögletes lakóházakat kezdtek építeni – kőből. Innen (a puebló spanyol szó, falut jelent). Ebben az időben indult meg az igazi fejlődés. Már nem csak kosarat fontak, díszes cserépedényeket is formáltak. Növényeket termesztettek: kukoricát, tököt, majd babot. A vadászatokon a dárda mellett megjelent az íj és a nyíl. Jellemző, hogy az „indianok tartanak a háznál egyfajta apró, kishővessű kutyát, s van belőle minden színű... van köztük szőrös is, meg csupasz is, de mind roppant csendes, ugyanis sohasem ugatnak, vagy vonítanak, s nem is morognak, s még ha agyon verik is őket, akkor sem üvöltenek, vagy nyüszítenek...” E mellett jelen volt a pulyka is, melynek tollaiból takaró készült. De legjellegzetesebb az építő módszerük: négyszögletes, lapostetejű dobozházakat építettek egymásra több emelet magasságra. Szertartásaikhoz kör alakú, föld alatti helyiséget alakítottak ki, ez volt a kiva.

A legnagyobb települések valóságos városokat alkottak. Az új-mexikói Chaco Canyon tizenkét településén, melyet rendes úthálózat kötött össze, 7000 ember élt. A központnak, Puebló Bonitónak ezernél több lakosa volt. Coloradóban a Mesa Verde szikláin 250 ember élt emeleteken.

S ez a kultúra virágzásának teljében egyszer csak megszakadt. 1300-ban már csak kihalt épületek, néptelen települések álltak – s ami a legtitokzatosabb – érintetlenül, teljes épségben. A pusztulásnak két oka is lehet a feltevések szerint: szárazság, vagy barbár hódítók, esetleg mindkettő. A lényeg, hogy eltűntek, s ma joggal tekintjük őket a puebló s egyben a navahó indiánok egyik őseinek, hiszen léteze-

sük mind népcsoportilag, mind területileg összefüggésbe hozható az általam fontosnak vélt csoporttal.

A navahók

Lélekszámukat és az általuk lakott terület nagyságát tekintve az egyik legnagyobb észak-amerikai indián törzs. Nem voltak őslakói a délnyugatnak, Kanada északi vidékéről származnak. A hosszú utat az apacsokkal együtt tették meg, valószínűleg 1000–1500 között. Sem vándorlásuk idejét, sem útvonalát nem ismerjük pontosan. Ők magukat dinének a „Népnek” nevezik. Manapság a navahókat mint juhtenyésztőket emlegetjük, de ez csak azóta van így, hogy földműveléssel kezdtek foglalkozni. Ez azonban nem mindig volt így, ők is rendszeresen betörték a spanyol és puebló településekre juhokért és lovakért. Hamar kialakult a legeltetésen, földművelésen és portyázáson alapuló gazdasági rendjük, tehát félnomád életet éltek.

Először a spanyolokkal és a mexikóiakkal, később az angol-amerikaiakkal hadakoztak, hogy megvédjék földjüket, vagyonukat és családjukat.

1849-ben az Egyesült Államok Kormánya ugyan elfoglalta a navahók földjét, de féltek tőlük, mint harcias, portyázó néptől. Nem szerveződtek törzssé, minden közösség és rokoni csoport független volt. Portyázásaikat megpróbálták megállítani, de a rabszolga kereskedők érdekében állt az indiánok mozgása (nagyobb zsákmány emberből), s így azok folytatódtak.

1863-ban Carleton tábornok parancsot adott Christopher Carson ezredesnek, hogy kerítsék be a navahókat és kényszerítsék őket az Új-Mexikó keleti-középső részén fekvő új katonai rezervátumba. Ha az indiánok ellenállnak, erőszakot kellett alkalmazniuk. A meglehetősen szétszórta, kis helyi csoportokban élő navahók többsége soha nem szerzett tudomást az ultimátumról, és Carleton nem is tett kísérletet az áttelepítésükre. E helyett megbízta Carstont, hogy zúzza szét az őslakosok gazdasági bázi-

sát. Felégették az indiánok kukoricaföldjeit, gyümölcsöseit, kunyhóit, víztárolóit és elpusztították állatállományukat. A navahóknak nem volt hová menekülniük, élelmük is alig volt – ezért 1864-ben megadták magukat. Több mint 8000 ember került fogságba, és elkezdődött a „hosszú menetelés”, a navahók történelmének legkeservesebb fejezete.

A rabságba esettek több mint egytizede meghalt a Fort Summerbe vezető úton – nem volt szekér, s az embereknek 480 km-t kellett gyalogolniuk. Ha valaki panaszkodott, hogy fáradt, vagy beteg, lelőtték, a szülő nőket is kivégezték. Nem mindegyiküket küldték a menetelésre, sokakat eladtak rabszolgának, míg mások elmenekültek.

Az erődben sem várt rájuk jobb sors: a szállítás nem volt megfelelő, takarót sem kaptak, járványok pusztítottak. „Az aszály és a rossz termőföld pusztulásra ítélte a koncentrációs tábor”, s ráadásul össze voltak zárva a meszkaléro apacsokkal, akikkel hamar összefűzésük támadt. „A Nép emlékezetében a Hosszú Menetelés és a Fort Summer-beli raboskodás történelmük legsötétebb korszaka volt”.

Öt év fogság után visszatérhettek hazájukba. Hamar helyreállt az élet, megindult a legeltetés és földművelés. Abbahagyták a portyázást, helyette háziipari tárgyakat készítettek, vagy bér munkát vállaltak. Híresek ezüst ékszereik és szőtéseik. A törzs egyre jobban gyarapodott és szaporodott és mára ők az egyik legnépesebb csoport Észak-Amerikában. Sajnos a juhok és a lovak ezután annyira elszaporodtak, hogy a legelőket teljesen kiszipolyozták. A föld már nem tudta eltartani az állatállományt, a Szövetségi Kormány ezért elrendelte egy részének megsemmisítését, ami viszont újabb súlyos csapást jelentett számukra.

A navahó szertartások nem a naptárhoz kötődnek. Időpontjukat a szükség diktálja: segítségükkel állítják helyre valakinek az egészségét, vagy a fennmaradás érdekében biztosít-

ják az égiek áldását. Világegyetemükben kétféle ember van: a Földi Nép (az emberi lények) és a Szent Nép (természet feletti lények). Hitük szerint a világmindenség bizonyos törvényszerűségek szerint működik, melyet minden földi és szent embernek be kell tartania. Ha ezeket elfogadják, akkor harmonikus és szép lesz a világ, ha nem, betegség és pusztulás köszönt rájuk. Ekkor szertartásokat rendeznek, s arra kéri a Szent Népet, hogy állítsák helyre a világmindenség kényes egyensúlyát. A mágia során homokfestményeket készítenek és imákat recitálnak. „Dél nyugat viszonylatában...a Quetzalcoatl vagy Tollas-kígyó kultúráról beszélünk.”

Vezetőik a jövőre is gondoltak: jelentős összegeket fordítottak iskolák építésére, fejlesztésére. Nyersanyagokból származó bevételeik a fejlődés lehetőségeit ígéri. „A navahó nemzet” kifejezés egyre kevésbé tűnik üres szóhasználatnak.

Ahogy azt már a bevezető részben említettem, az indiánok igen nehéz téma. Áttekintést nyújtani egész történetükről a teljesség igényével – szinte lehetetlen. A dolgokat még az is nehezíti, hogy rengeteg csoportjuk van, bár összefüggést és folyamatosságot mutatnak egymással.

Munkám is egy aprócska csepp a tengerben, sok kérdést megválaszolatlanul hagy, de meggyőződésem szerint a vállalt feladatnak eleget tesz és megfelelően felvillantja az adott kor még jelenkorunkra is kiterjedő problémáinak eredendőit.

Felhasznált irodalom

- BENYE JÁNOS (szerk.): *Így látták – Indián és spanyol krónikák*. Bp., 1992.
- BRAY, W. M. – SWANSON, E. H. – FORRINGTON, I. S.: *Az újvilág*. In A múlt születése. Bp., 1989.
- KORNISS PÉTER: *Vörös felhő földjén - Észak-Amerikai indiánok között*. Bp., 1982.
- MEGGYERI ZSÓFIA (szerk.): *Indiánok és ősi kultúrák Észak-Amerikában*. Bp., 1993.

Maróti Egon

„Hajrá Hellász!”

Dopping az antik sportéletben?

Ernst Baltrusch a *Gymnasium* című folyóirat egyik legutóbbi számában¹ *Politik, Kommerz, Doping: Zum Sport in der Antike* címen dolgozatot közölt, amelyben a sport újjáéledő antik hagyományát egy egészen más, kevésbé eszményítő oldalról kívánta tárgyalni.²

Bevezetőben, mielőtt a címben megjelölt tárgyra térnék, szabadjon néhány megjegyzést megfogalmazni a kérdéses írás mikéntjéről.

1. Baltrusch láthatóan új, illetve újnak vélt megállapítások megfogalmazására törekszik, s fejtegetéseiben az elfogult (?) tudományos közmegegyezés leleplezésére törekszik. Ezek során azonban egyrészt a tárgyhoz nem tartozó dolgok előadásával szolgál, másrészt nem egyszer félreértett források alapján, az újabb tudományos eredmények ismeretének hiányában hadakozik.

Alapvető hibája, hogy az antik görög sportversenyek tárgyalásába bevonja a római gladiátorviadalokat is, és kifogásai, negatív – nem egyszer valóban jogos – megjegyzései lényegében ez utóbbiakra vonatkoznak. Így módon egy kalap alá veszi az előkelő görögök vetélkedéseit (510) és a gladiátorok küzdelmeit, bár tudni látszik, hogy ezek jobbára hadifoglyok voltak, tehát jogilag rabszolgák, esetleg élet-halál harcra ítélt bűnözők. Szerinte azonban a gladiátorok „Kampfsportler”-ek voltak (518), a gladiátorviadal pedig szabályos „Kampfsportart” (510). Baltrusch ír arról is, hogy részeg fanatikus rajongók között tömegverekedések törtek ki – mármint gladiátorviadalokon, illetőleg későcsászárkori lóversenyeken. Ilyen

adatokról azonban görög sportversenyek esetében ő sem tud. Elismeri, hogy nincsen adat ezeken észlelt alkoholos befolyásoltságról a nézők körében, de nem tartja kizártnak, utalva egy delphoi felíratra, amelyből azonban ennek éppen az ellenkezője derül ki, mint amit Baltrusch sugall (516). A delphoi stadion régi tálfalában fennmaradt, az elején romlott felíratot a századfordulón (mármint a 19–20. század fordulója körül) tévesen olvasták, hibásan értelmezték, s úgy képzelték el, hogy a fal közelében volt egy bizonyos *Eudromos hérósz temenosa*, amelybe a tilalom szerint nem lett volna szabad bort bevenni. Ma már azonban, legalábbis Fontenrose (1988), illetve Miller (1991) közlései óta tudjuk, hogy egészen másról, tulajdonképpen a dolog ellenkezőjéről van szó. A tilalom arra vonatkozott és azokat büntették, akik a kultikus rendeltetésű, az Apollónnak való áldozatbemutatás céljából tárolt borból loptak, kivittek volna belőle. Mai tapasztalatok alapján valóban a bornak a stadionba való bevitelért várnának, – de hát a tény az tény.³

S még egy apróság (?), minden esetre jellemző adalék. Baltrusch megállapítja, hogy Tiberiust nem érdekelte a sport (511). Ha ez igaz lenne, akkor nehéz volna megmagyarázni, miért küldte el a későbbi uralkodó négyesfogatát az olympiai versenyekre, s lett annak sikerével olympiai győztes.⁴

Cetera de genere hoc!

2. De végtére is miben állt a görög athléták állítólagos doppingolása? Nos, az izmok erősítését és a testsúly gyara-

pítását célzó „manipulált” táplálkozásból („Nahrungsmanipulation”), azaz a cél tudatos és bőséges étkezésből. Gondolom, az általánosítás a nehéztatlétákra vonatkozik, nem pl. a távfutókra. Érdekes módon azonban itt nem a finnyás antik szerzők, művészek által támadott és karikázott „nagyevőkről” beszél, hanem a gladiátorok bab- és árpakásájáról (*gladiatorum sagina*, 519). Ennek a tápértéke olyan lehetett, amilyen. Minden esetre olcsóbb volt, mint az atléták koronként változó diétája, ami hol főleg sajtból, fűgéből, s persze húsból állt. De akadna-e akár ma is olyan zord purifikátor, aki doppingolásnak minősítené azt, ha egy mázsás nehézsúlyú birkózó, ökölvívó vagy éppen súlyemelő sokat eszik?! S lehet szó a sportolók testi erejének kiuzsorázásáról⁵ olyan versenyzők esetében, mint pl. az ökölvívó szicíliai Teisandros, aki a 6. sz. első felében 4-4 olympiai és pythoi győzelmet aratott; vagy a rhodosi Leonidas, aki a Kr. e. 2. sz. középső évtizedeiben négy Olympián 3-3, tehát összesen 12 koszorút szerzett. Igaz, ő valószínűleg nem volt olyan „falánk”. Amiképpen az élisi Gorgos sem, aki négy olympiai győzelmet aratott pentathlonban, s szerzett még 1-1 koszorút diaulosban és fegyveres futásban is. S az említettek esetében mintegy 2-2 évtizedes csúcsformáról beszélhetünk. S itt nem lehet szó időszakos rákészlésről, formaidőzítésről, hisz ez utóbbiak az Olympia mellett más közbeeső versenyeken is részt vettek.

S szándékosan hagytam a végére a krotóni Milónt két okból is. Milón hat (egyések szerint hét) Olympián győzött birkózásban, s emellett az olympiai ciklus, a periodos más versenyein is, így a pythoi, az isthmosi és a nemeai játéko-

kon is, tehát legalább ötszörös periodosgyőztes volt. S tekintve, hogy első olympiai sikerét még a fiatalokúak (*paides*) kategóriájában érte el, diadalmas pályafutása vagy három évtizedet ölelt fel. S ne felejtjük el, hogy az antik küzdőszámokban nem voltak súlycsoportok! Nyilvánvaló, hogy Milón sikerei magyarázhatók: hatalmas termete, kivételes testi ereje részben genetikai tényezőkkel, részben életmódjával, azaz rendszeres edzőmunkájával, megfelelő táplálkozással. Ebben állt sikereinek a magyarázata. Az ókori ember azonban a kivételes teljesítményeknek a maga módján adta indoklását; olykor isteni, hērōsi eredettel. Így pl. az ökölvívásban és pankrationban 1300 győzelmet aratott thasosi Theogensét Hēraklēs fiának tartotta a közhiedelem; másokat éppen Hermēs isten fiának tartottak.

Volt azonban Milón esetében más indoklás is, akit, persze jóval halála után, olyan gyanú érte, amit ma doppingvadásznak mondanánk. Nevezetesen azt olvashatjuk néhány antik szerzőnél, hogy legyőzhetetlen testi erejének titka valami babszem nagyságú kristályfélének a fogyasztása volt, amit pl. a kakasok gyomrában is találtak. Az ismereteim szerint máig azonosítatlan valami neve *alektoria* volt – a spekuláció alapja a harcias állatként ismert kakas görög alektór neve.⁷ A baromfiak persze hogy mindenfélét felkapnak a földről, csak hogy ha ilyesmit egészben találtak a kakas gyomrában, tehát nem emésztette meg, nem szívódott fel a szervezetében, akkor hatása sem lehetett a kakas harcias természetére, erejére. De mi köze volt ehhez Milónnak?! Ugyan találtak ilyesmit az ő gyomrában is? Minderről persze Baltrusch mit sem tud...

Jegyzetek

1. BALTRUSCH, ERNST: *Politik, Kommerz, Doping: Zum Sport in der Antike*. Gymnasium, 104. Heft 6. November 1997, 509-52. p.
2. „Die folgenden Ausführungen wollen... die...Wiederbelebung antiker Traditionene im Sport einmal von einer ganz anderen, weniger idealisierenden Seite betrachten.”
3. Vö. MARÓTI EGON: *Delphoi és a Pythia sport-versenyei*. 1995. 32. 1. és 104-109. jz. a felirat vonatkozó részével és a lényeges szakirodalom feltüntetésével.
4. MORETTI, V. L.: *Olimpionikai. I vincitori negli antichi agoni olimpici*. Roma, 1957, 738. sz., valószínűleg a 194. Olympián, Kr. e. 4-ben.
5. „Raubau mit ihrer körperlichn Gesundheit” (519).
6. Ennek mibenlétéhez lásd MARÓTI EGON: *Periodonikés. Megjegyzések a pánhellén versenyek periódos-győztes fogalmához*. In *Antik Tánuelmányok*. 32. (1985-86), 1-17. p.
7. *Alectorias vocant in ventriculis gallinaceorum inventas crystallina specie, magnitudine fabae, quibus Milonem Crotoniensem usum in certaminibus invictum fuisse videri volunt.* (Plinius: *Nat. Hist.* 37, 114. p.) Hasonlóan ír Solinus is (176-77): *Milonem quoque egisse omnia, supra quam homo valet. Victor ille omnium certaminum quae obivit, alectoria usus traditur; qui lapis specis crystallina, fabae modo, in gallinaceorum venitribus inventitur; aptus ut dicunt proeliantibus.* – Lásd még Isidorus: *Orig.* 16, 13,8. Damigeros: *De lapidibus* 19.

V. A BUDAIVÁRI KIRÁLYI PALOTA 1905 KÖRÜL

Kláben Gyula

„Évszázadokban mért siker”

A Dreher Sörgyárak Rt. története¹**Sört kerítünk rá**

„Csak a négy lábú iszik vizet”
(Egy söröskorsó felirata)

A köztudat a történelmi magyart klasszikus borivónak ismeri, és úgy tudja, hogy a sört a XVII. század végén a városi németesség vitte be az országba, s fogyasztása így első sorban a városi polgárságnál terjedt el. Így született a közhelyszerű megállapítás, hogy a sör német, a bor pedig magyar ital. Ez azonban nem állja meg a helyét. A X. századi honfoglaló magyarok ősi itala ugyanúgy a sör volt, mint ahogy a germánoké és általában azoké a népeké, amelyek országában nem termelt meg a szőlő, vagy az állandó helyváltoztatás miatt nem volt idejük a szőlőtermesztésre.

Közismert tény, hogy már a legrégebb népek is ismerték a sörfőzést, így a keletről vándorló magyar nép is magával hozhatta. Ennek tudatában sokan úgy vélték, hogy a ser a pusztázó magyar itala, a bor a letelepedetteké. De ez sem fedti a valóságot. A kézművesség-történet adatai szerint már a XI-XII. századi korai középkorban a népi magyar serfőzésnek olyan magas kultúrája volt, mint bárhol másutt Európában, de a sörfőzés mesterei nem a kolostorok szerzetesei voltak, hanem parasztsellérek.² A tatárdúlás előtti magyar paraszt egyformán „szúrte” és itta a sört. A szájhagyomány szerint bort ivott a mulatni vágyó, sört a pihenő vágyó. Az első serfőzdek a Duna mentén épültek, mivel a vizet a folyóból nyerték.

A kőbányai sörváros

Ha Magyarországon az emberek Kőbányáról (az ország fővárosának, Budapestnek

X. kerülete) hallanak, mindjárt a sörgyárra, s természetesen a sörre gondolnak, és fordítva, a sörről Kőbánya jut eszükbe. Érdekes, hogy ez a két fogalom összenőtt. Kőbánya egy Pest melletti település volt egészen 1872-ig, amikor a Duna melletti három város – Pest, Buda, Óbuda – egyesítésével létrejött a főváros Budapest néven, és ahhoz X. kerületként hozzá nem csatolták.³

A települést azonban – amelynek eredeti neve Kőér volt – már 1244-ben Pest városának adományozta IV. Béla királyunk, hogy a várost kőfallal vegyék körül a támadások ellen.⁴ Ekkor kezdték el a bányászatot, és nemcsak a városvédő kőfalat építették fel a kibányászott kövekből, hanem Pest számos palotáját, hiszen a bányászat egészen a múlt század második feléig tartott. A bányászatról kapta a Kőbánya nevet, és mivel maga a bányászat a föld alatt, 18-20 méter mélységben folyt, hatalmas tárnák keletkeztek. Ezeknek a 8-10 méter magas, boltozatos folyosóknak a hossza megközelíti a 30 kilométert.

A XIX. század közepéig a sörfőzést, más mesterségekhez hasonlóan, céhrendszer keretében végezték. Magyarországon igen sok sörfőző céh működött Pesten, Budán és a vidéki városokban, mivel inkább a városi lakosság volt a sörfogyasztó. A század második felére a céhrendszer túlhaladottá vált, és gátja lett az ipari fejlődésnek. Ennek ellenére egészen az 1872. évi VIII. tc. életbe lépéséig fennállt.⁵ A sörfőzésben az 1843. évi Pesti Serrendtartás indította el a szabad versenyre alapozott ipari gyakorlatot. Kimondta: „minden pesti polgár servám lefizetése ellenében szabadon főzhet sert”.⁶ Ez a serrendtartás még képesítéshez sem kötötte a serfőzést, szabad versenyt hirdetett. Pest

városa ezzel visszaadta az ősi magyar polgári seresszabadságot, és lehetőséget adott az ipar kibontakozására.

1844-ben azonban a pesti születésű Schmidt Péter serfőzőmester – aki Münchenben Gabriel Sendlmayertől megtanulta az alsóerjesztés fortélyait – a kőbányai sziklapincékben rendezett be „sertárosházat” vagyis tároló- (*lager*) pincét az egyébként Pesten működő serfőzdeje számára, amely egészen 1867-ig működött az Üllői úton.⁷ Így ő volt az, aki a serfőzést Kőbányára irányította. Magyarországon ő főzte az első lager söröket. Így kapcsolódott akkor a magyar serfőzés az osztrákhöz és a bajorhoz. Dreher 1841-ben, Sendlmayer 1842-ben, Schmidt 1844-ben kezdte *lagerelni*, vagyis hideg pincében tárolni alsó erjesztésű sörét. Sörének akkora sikere lett, hogy ezután Kőbányán egymás után épültek a serfőzdek a pincék fölé. 1854-ben az első, 1855-ben a második. Ezek voltak az ország első olyan sörfőzdéi, amelyek már gyárnak nevezhetők. Később

még további négy épült. Mindegyik saját malátagyárat is épített, mivel az országban bőségesen termelt kiváló minőségű sörárpa.

A serfőzéshez nagy mennyiségű és jó minőségű ivóvízre volt szükség, ezért a serfőzdeket a század közepéig mindenütt víz mellé telepítették. Pesten és Budán természetesen a Dunához. 1840 után azonban: „*Táskás Sándor megépíti az első szivó pumpás kutat, ahonnan ökör és ló hajította géppel kavicsra, homokra, faszénre, mint szűrőanyagra szivattyúzzák a vizet, s így pótolják a Duna vizét kútvízzel*”.⁸ Nyilván a hatalmas pincerendszernek és a mélyfúrású kutakból nyerhető kitűnő víznek tulajdonítható, hogy a néhány évtized leforgása alatt felépült hat sörfőzdet egymás szomszédságában építették. Mivel a gyári épületek mellett nagy szabad területtel rendelkeztek, több mint 100 hektárnyi területet foglaltak el, sok munkást foglalkoztattak, így Kőbányából egy egész „sörváros” lett.

Az első serfőzde 1854-ben kezdte meg működését Barber és Kluseman Serfőzdeje néven a Jászberényi úton. A családi vállalkozásként indult serfőzde 1867-ben részvénytársasággá alakult *Első Magyar Részvényserfőzde* néven.⁹ Ez ma a Kőbányai Sörgyár Rt. legnagyobb, s központinak mondható gyára (ma a II. sz. telep).

A második serfőzde 1855-ben indult a gyár szomszédságában a Halom utca 42-ben, *Kőbányai Serház* néven. A híres osztrák sörszakember *Dreher Antal*, – aki a schwechati lager bierral (ászsokör) elnyerte a „sörkirály” címet – szemet vetett a Kőbányai Serfőzdekre, melyek szintén ázsoksört készítettek, így konkurenciát jelentettek számára. Ezért előbb telket vásárolt Kőbányán, majd 1862-ben megvette az akkor már gőzenergiával működő Kőbányai Serházat, mely ettől kezdve *Dreher Antal Serfőzdeje* néven működött tovább. Családi tulajdonban maradt egészen 1948-ig, az államosításig. Ekkor ez a gyár is kikerült a család kezéből, s ezzel a Dreher család 152 év után búcsút mondott a sörszak-

DREHER ANTAL

mának, ugyanis a következő évben meghalt Dreher Jenő, a kőbányai gyár elnök-vezérigazgatója, a család utolsó férfitagja.¹⁰

Az akkor 40 ezer hl/év kapacitású serfőzdét a schwechati sörkirály fia, ifj. *Dreher Antal* fejlesztette Magyarország legnagyobb serfőzdéjévé, mely az 1910-es években 1 millió hl-es kapacitással már meghaladta az anyacég, a schwechati sörfőzde kereteit és termelési kapacitását is.

A harmadik serfőzdét 1894-ben helyezte üzembe egy újabb serfőző társaság *Kőbányai Polgári Serfőzde* néven. A Maglód u. 17. sz. alatt (ma a IV. sz. telep) működő serfőzde kiváló sörével hamar betört a sörpiacra, s az 1896. évi millenniumi kiállításon elnyerte a legmagasabb kitüntetést, a Díszoklevelet a kiváló minőségért, melyet maga Ferenc József írt alá!¹¹

1894-ben magalakult Kőbányán a negyedik sörgyár, a *Kőbányai Király Serfőzde*. Ezt a vállalatot a magyar nagyipari tőke alapította sör- és malátagyártásra. Az építkezési költségek azonban felemésztették az alaptőkét, amit azután ki kellett egészíteni. A serfőzde 1898-ban ugyan megkezdte működését, de nem bírta a versenyt, és fel kellett számolni. A gyárat a Deutsch család vette meg 1900-ban, és a négy budapesti nagy sörgyárak (*Dreher Antal Serfőzdéje*, *Első Magyar Részvényserfőzde Rt.*, *Kőbányai Polgári Serfőzde* és *Haggenmacher Henrik Sörgyára*) biztosítékot nyújtottak arra, hogy a gyárban nem fognak sört főzni, kizárólag malátagyártással foglalkoznak majd. (Ez ma a Kőbányai Sörgyár III. sz. telepe)

Magyarországon ekkor még több mint 100 serfőzde működött, de nem mindegyiknek volt malátagyára. A kisebbek vásárolt malátával dolgoztak, és csak a nagyobb sörgyárak rendezkedtek be malátagyártásra is, sörük jó és egyenletes minőségének biztosítására. Mivel az ország területi adottságai kedvezőek voltak a sörárpatermesztésre, a

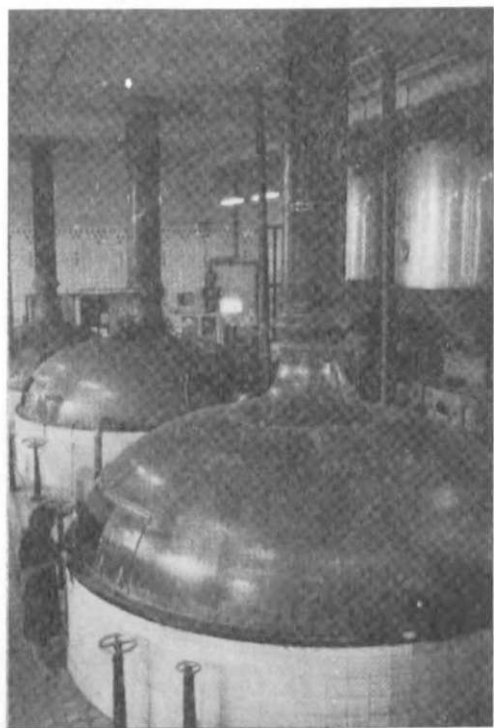
tőkések egy csoportja malátagyártást is végzett, mert a malátát jó áron lehetett értékesíteni a hazai és a nemzetközi piacon. Így alakult meg a *Deutsch-féle Malátagyár* is, amely sziklapincéiben a kőbányai sörgyárakhoz hasonlóan, kiváló minőségű malátát tudott előállítani.

Az ötödik serfőzde 1911-ben indult a Maglód u. 25-ben.¹² A budafoki Haggenmacher család építette, így már két serfőzdéjük működött a fővárosban, illetve közvetlen szomszédságában. (Budafok akkor még nem tartozott a fővároshoz). A *Haggenmacher Sörgyárak Rt.* kőbányai sörgyára nem volt nagy kapacitású sörgyár (évi 300 ezer hl), de rendkívül korszerű. Sajnos, az I. világháború a söripart rendkívül megrongálta, a piac teljesen beszűkült, ezért a gyárat 1923-ban leszerelték és Nagyváradra szállították. Helyén fonoda létesült Haggenmacher Textilművek néven, melyből az államosítás után a kőbányai textilgyár lett, és levált a sörgyárról.

A KŐBÁNYAI SZIKLAPINCÉK EGYIK TÁRNÁJA

Kőbányán 1912-ben újabb gyárat alapítottak. A Hazai Bank Rt. a Deutsch Ignác és fia céggel együtt megalapította a *Fővárosi Serfőző Rt.*-t, amely már a hatodik serfőzde volt. A gyárat a legmodernebb berendezésekkel szerelték fel, és 1914-ben már termelni is kezdett. A küllemre is rendkívül impozáns, korszerű sör- és malátagyár az I. világháború utáni nagy visszaesés következtében csak rövid ideig működött teljes kapacitással, 1935-ben pedig részvényeinek nagy többségét megvásárolta az 1933-ban egyesüléssel létrejött *Dreher-Haggenmacher Első Magyar Részvényserfőzde Rt.* (Ez ma a sörgyár V. sz. telepe).¹³ Ezzel kialakult a kőbányai „sörváros”, mely hat gyárat és két gazdasági telepet (a mai VI-os és VIII-as) foglalt magába.

A KŐBÁNYAI SÖRGYÁR FŐZŐHÁZÁNAK RÉZÜSTJEI MÉG
A DREHER-IDŐKBŐL VALÓK

Hanyatlás a két világháború között

A trianoni békeszerződés következtében Magyarországon kevés iparág került olyan helyzetbe, mint a söripar. A fővárosi nagy sörgyárak az ország termelőképességének 75%-át képviselték. A többi gyárral együtt a trianoni Magyarországon maradt a sörgyártás kapacitásának 85%-a. Az ország lakossága 18,3 millióról 7,6 millió főre csökkent. Az Osztrák–Magyar Monarchia közös vámterülete megszűnt, és a bortermelés kivitele egyenlőre lehetetlenné vált. A nagy borkínálat lenyomta a bor árát, ami a sör iránti kereslet jelentős csökkenését hozta. A söripar termelésének és fejlődésének alakulását mindig erősen befolyásolta az adott időszak gazdasági helyzete. Szűkös helyzetben ugyanis a lakosság sörigénye csökkent, fellendülés idején pedig emelkedett, így a termelés is az igényeknek megfelelően hullámzott. Ez a jelenség megmutatkozott a háború utáni években, évtizedekben is.

A Trianon utáni területen a háború előtt 19 sörgyár volt, amiből a húszas években 13 folytatta tovább addig tevékenységét, köztük 5 budapesti gyár volt. A gazdasági helyzet fokozatos javulásával együtt emelkedett a sör iránti igény, s ennek következtében a sörtermelés is. A legnagyobb szintet a II. világháború kitöréséig 1926–27-ben érte el, csaknem 700 ezer hektoliterrel, a fejenkénti sörfogyasztás mintegy 8 liter volt.¹⁴ Ekkor már ismét nagyobb arányban a magasabb Balling-fok tartalmú söröket termelték, melyeknek 88%-át Budapesten gyártották.

A sör iránti kereslet visszaesése miatt a nagy gyárak meglévő kapacitásuknak csak kis részét tudták kihasználni, így fejlesztésre, korszerűsítésre nem került sor. Nehéz helyzetükön érdekközösségbe lépéssel próbáltak segíteni. Így lépett érdekközösségbe a három nagy budapesti gyár: a Dreher Antal Serfőzde Rt., az Első Magyar Részvényserfőzde Rt.

és a Haggenmacher Kőbányai és Budafoki Sörgyárak Rt. Termelésüket koncentrálták, és azt a Részvényserfőzdében közösen végezték. Számos leányvállalatot (többek között csokoládé-, konyak-, likőr- és textilgyárat) létesítettek. A Kőbányai Polgári Serfőző Rt. 1922-ben magába olvasztotta a Szent István Tápszerművek Rt.-ot és így a háborúban már megindított pótkávégégyártáson kívül csokoládé-, cukorka- és szappangyárat is működtetett. 1930-ban a három vállalat által korábban létesített konszern – 1933-tól Dreher–Haggenmacher Első Magyar Részvényserfőzde Rt. – továbbá a Kőbányai Polgári Serfőzde és Szent István Tápszerművek Rt., kartellbe tömörült. A kartellszerződéssel a résztvevők a sörgyárak közötti versenyt akarták normális mederbe terelni úgy, hogy egyrészt az alapanyagok – az árpa, a komló – beszerzése, másrészt a sörreladási lehetőségek tekintetében ne veszélyeztessék egymás létét. A szerződés szerint a vállalatoknak részletes jelentési és beszámolási kötelezettségük volt. Megállapították a termelési kontingeneket, rögzítették a budapesti és a vidéki üzemek sörfőzésének arányát, szabályozták a sörök Balling-fokát, az árak kialakításának módszerét és a termeléshez valamint az értékesítéshez kapcsolódó egyéb tevékenységeket. A gyárak közötti koordinációt a Fővárosi Sörfőzők Egyesülete végezte.

Fellendülés a „felszabadulás” után

A II. világháború utáni helyzet

A „felszabadulás” időszakában a magyar söripart – az ország jelenlegi területén – a következő vállalatok képviselték: a Dreher–Haggenmacher Első Magyar Részvényserfőzde Rt. (jelenleg a sörgyár I. és II. telepe), a Polgári Serfőzde és Szent István Tápszerművek Rt. (jelenleg a sörgyár IV. telepe), az Export Magyar Malátagyár Rt. – korábban Deutsch-féle Malátagyár – (jelenleg a sörgyár

III. telepe), továbbá a pécsi Pannónia Sörgyár Rt. és a Sopron–Kőszeg Polgári Serfőzdek Rt. Nem működő vállalatként fennállt a Fővárosi Sörfőző Rt. (jelenleg a sörgyár V. telepe), amelynek termelését 1935-től megszüntették, és a *Király Serfőzde Rt.* Nagykanizsán.¹⁵

A harcok a sörgyárakat sem kímélték, különösen a kőbányai gyárakat érte nagy veszteség. A kőbányai sziklapincék jó szolgálatot tettek Kőbánya lakosságának a bombatámadások idején, mert biztos menedéket nyújtottak. A gyári épületek, berendezések azonban a harcok és bombatámadások következtében nagy károkat szenvedtek. Nem egészen két héttel Kőbánya „felszabadulása” után, 1945. január 15-én, a lakosság víz- és villamosenergia-szükségletének biztosítása érdekében üzembe állították a legnagyobb gyár (a Részvény) erőtelepét, s nem sokkal a Polgáriét is.¹⁶

Ezekben az években a kőbányai gyárak a sörtermelés mellett igen fontos szerepet játszottak az élelmiszer-ellátásban is. Beindultak a keksz-, a csokoládé-, a kakaó- és a cukorka-üzemek, a konyak-, a rum- és a likörgyártás, az olaj-, a szappan-, a kávészergyár és a textil-üzem is. Alapvető cél volt, hogy a termelőmunka beindításával minél több munkaalkalmat teremtsenek és javítsák a lakosság ellátását. A „felszabaduláskor” a vidéki sörgyárak (Pécs, Sopron) is leromlottak, elhanyagolt állapotban voltak. Az első hónapok itt is a gyárak javításával, újjáépítésével teltek el, s a kőbányai gyárak segítettek a megindulásukat. A gazdasági helyzet javult, lassan megindult a söripar fejlődése. Az ország sörtermelése 1947-ben már elérte a 400 ezer hektolitert, amelynek 27%-át a Polgári, 58%-át a Részvény Sörgyár adta, vagyis a kőbányai gyárak biztosították az ország sörforgalmának 85%-át.

Az államosítás után

1948 márciusában a sörgyárak állami tulajdonba kerültek. A söripar termelésének szervezését és irányítását 1948-tól az illetékes minisztérium keretében működő Sör-

Maláta- és Édesipari, később Söripari Igazgatóság végezte és minisztériumi középírányító szervként látta el az iparág irányítását és felügyeletét. 1949 májusában újabb változás történt, feloszlatták a részvénytársaságokat. Három önálló sörgyár alakult az országban. Kőbányán a meglevő négy vállalat – Dreher–Haggenmacher Első Magyar Részvényserfőző Rt., a Kőbányai Polgári Serfőzde és Szent István Tápszerművek Rt., a Fővárosi Serfőző Rt. és az Export Magyar Malátagyár – összevonásával megalakult a *Kőbányai Sörgyárak Nemzeti Vállalat*; Sopronban a Soproni Sör- és Malátagyár Nemzeti Vállalat; Pécsen a Pannónia Sörgyár Nemzeti Vállalat. A Kőbányai Sörgyár Nemzeti Vállalat keretébe tartozott a nagykanizsai Király Serfőzde is.

A Söripari Központ azonnal megszüntette a sörgyárak sokarcúságát, leválasztotta a söripar jellegétől eltérő gyógyszer-, cukorka-, kávészer-, szappan-, konyak-, textil-, szállodaiipari tevékenységeket. A leválasztott üzemek 1949. július 1-től általában önálló vállalatként működtek.¹⁷ Így mint új vállalat dolgozott tovább a Kőbányai Gyógyszergyár, a Kőbányai Cukorgyár, a Budapesti Kecs- és Ostyagyár, a Növényolaj- és Szappangyár és a Kőbányai Textilművek. A megszüntetett Szent István Tápszerművek helyén létesült később az ORION Rádió és Villamosági Vállalat.

A három önálló vállalat között – ellátás szempontjából – körzetekre osztották az ország területét. A legnagyobb rész ellátása természetesen a kőbányai vállalatokra jutott. A szakosítással egy időben távlatilag úgy vélték, hogy az ország három gyára – esetleg az összevont kőbányai egységében – elegendő lesz a lakosság sörigényének kielégítésére. Akkor hosszú távon évi 600 ezer hektoliter mennyiségben határozták meg a szükségleteket. A sörigény azonban a tervezettnél lényegesen jobban emelkedett, így ez a döntés helytelennek bizonyult. A szakosítással járó

átalakulás némi visszaesést okozott a sörttermelésben, de ez csak átmeneti jellegű volt. A Kőbányai Sörgyárak Nemzeti Vállalat 1950-ben új nevet kapott (Kőbányai Sör- és Malátagyár), hiszen ebben az évben leválasztották róla a nagykanizsai sörfőzdet. A Kőbányai Sör- és Malátagyár az ország legnagyobb söripari vállalatává vált, s 414 ezer hektoliteres sörttermelésével az összes sörttermelés 88%-át adta.

1959. január 1-jével a söripar szerkezetében lényeges változás történt. Az eddig négy önálló vállalatból, a Söripari Igazgatóságból és a Kutató Intézet söripari részlegének leválasztásával *Magyar Országos Söripari Vállalat* (MOSV) néven országos vállalat alakult kőbányai központtal. Az országos vállalatba szervezett vállalatok jogi önállósága megszűnt. Az MOSV egyik legfontosabb tevékenysége a söripar 15 éves távlati fejlesztési tervének kidolgozása, majd megvalósítása volt. A magyar söripar a MOSV megalakulása előtti évben, 1958-ban, több mint 3 millió hl sört termelt, amelynek mintegy 76%-át Kőbányán gyártották.

A mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter 1970. december 31-jével megszüntette a MOSV-t, és 1971. január 1-jével megalapította a *Söripari Vállalatok Trösztjét*, és ennek keretében négy tröszt irányítás alatt álló vállalatot hozott létre.¹⁸ Ezek: a Kőbányai Sörgyár, a Nagykanizsai Sörgyár, a Pannónia Sörgyár (Pécs) és a Soproni Sörgyár. A vállalatok tehát – köztük a legnagyobb Kőbányai Sörgyár is – részleges önállóságot kaptak. A Söripari Vállalatok Trösztje irányítása alatt a magyar söripar töretlenül fejlődött. Ebben az időszakban a sörgyártás közel 60%-kal, a malátagyártás 25%-kal emelkedett, új technológiai eljárásokat vezettek be, javult a sörök minősége, ami a nemzetközi világversenyeken is szép eredményeket hozott.

A gazdasági életben a körülményekhez való gyors, rugalmas alkalmazkodás szüksé-

gessége megkívánta a söripari vállalatok teljes önállóságát, ezért a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium 1981. december 31-jével megszüntette a Söripari Vállalatok Trösztjét és öt önálló vállalatot alapított.¹⁹ A Kőbányai Sörgyár, a *Borsodi Sörgyár* (1973-ban indult), a Nagykanizsai Sörgyár, a pécsi Pannónia Sörgyár és a Soproni Sörgyár önálló vállalatként működött 1982-től. A Kőbányai Sörgyár önállósága tovább emelkedett, mivel előbb közvetlenül a minisztérium felügyelete alá tartozott, majd 1986-tól pedig a Vállalati Tanács látta el az ellenőrzését.

A privatizáció

A gyár privatizálásának előmozdítására 1992. július 1-jével mintegy 90%-os állami rész tulajdonnal létrejött a Kőbányai Sörgyár Részvénytársaság.²⁰ Egy év múlva került sor a privatizációra, 1993-ban a *Dél-Afrikai Sörgyárak* (SAB) megvásárolta a részvények több mint 60%-át. Még ugyanebben az évben tökeemelés révén a SAB tovább növelte tulajdonosi részarányát, és azóta a részvények 84,2%-ában a SAB a gyár tulajdonosa. A szerződés ünnepélyes aláírására november 17-én került sor, s ettől kezdődően elindult a vállalat gyors ütemű műszaki fejlesztése. A leromlott állóeszközpark legkorszerűbbre cserélése, az épületek eredeti építészeti megoldásokat követő felújítása, mára egy olyan sörgyárat hozott létre, ahol a legmodernebb technológiai és műszaki megoldások harmonikusan ötvöződnek a századforduló ipari építészetének remekléseivel.

A vállalat jelenleg 2 millió hl sörgyártó kapacitással rendelkezik, s a termelésben, műszaki és áruforgalomban több száz főt foglalkoztat. 1994-ben a Dél-Afrikai Sörgyárak 100%-ban megvásárolta a kanizsai gyárat is, s ez jelentős változást hozott a gyár életében. A gyár újabb történetét, mint a Dreher Sörgyárak Részvénytársaság tagja éli meg.

Rövid technikátörténeti útmutató

Korszerű technikával csak az a mintegy 25 sörgyár rendelkezett, amely a XIX. század második felében létesült. Ezek közül is a nagyobbak a század utolsó évtizedében már átalakításokat, bővítéseket hajtottak végre, új gépeket, berendezéseket szereztek be, hogy a piacon állni tudják a versenyt.

A sör- és malátagyártás területén a jelentősebb technikai és technológiai fejlődés a múlt század hatvanas éveiben kezdődött meg. Később a sör iránti kereslet ugrásszerű növekedésének és a közös vámterületen korlátlanul érvényesülő osztrák verseny hatására a technikai fejlődés jelentősen felgyorsult. Magyarország iparának gépesítési fokát abban az időben az egy üzemre jutó lóerőszámmal mérték. Az országban akkor egy sör- és malátagyári üzem átlagosan 57 lóerővel rendelkezett.²¹ Az állami sörgyárak 83%-ban használtak már gépi erőt, míg pl. Németországban csak az üzemek 31%-ában. Itthon már hűtőgépekkel hűtötték le a sörlet az erjedési hőmérsékletre, és megjelentek a gőzfűző üstök is. Az ászokpincékben még jéggel való hűtés volt uralkodó. Ebben az időben szerencsések voltak azok a gyárak – mint például a kőbányaiak –, amelyek pincében végezték a sörök ászokolását. Télen, amikor a Duna vize befagyott, hónapokig vágták és hordták a pincékbe a jeget. A nyári hónapokban a szállításkor is ezzel jegelték a söröket.

A sörgyár egyik fontos üzemrésze volt a kádárműhely, ahol a hordókat nemcsak készítették, hanem javították és szurkozták is. A hordó- és palacktöltés, a tisztítás – kevés kivételtől eltekintve – kézi erővel történt. A sört általában szűrés, pasztörözés nélkül hozták forgalomba. A palackokat Csehországból és Ausztriából importálták, Magyarországon akkor még sem palack- sem koronadugógyártás nem folyt. A palack címke még nem volt divatban, csak a palackban levő dom-

bornyomás mutatta a sörgyár nevét. A palackok zárására főleg koronadugót használtak, nagyobb kapacitású dugaszoló berendezés csak néhány sörgyárban volt. A sör szállítása lovas kocsikkal történt; a kocsik, a lovak a sörgyár tulajdonában voltak, gondozásuk is sörgyári feladat volt. A sörgyári berendezések nagy részét Ausztriából importálták, de az egyes berendezések hazai gyártása is megkezdődött.

A sör- és malátaexporton kívül a sörgyárak – különösen a nagyobbak – nem foglalkoztak a sör közvetlen eladásával. A forgalmazást főleg a sörnagykereskedők végezték. Minden nagyobb gyár saját sörraktárral rendelkezett a főváros különböző pontjain és a nagyobb vidéki városokban. Ezek a raktárak többségükben nemcsak eladással foglalkoztak, hanem termelőtevékenységet is folytattak. A gyárból hordókban érkezett sör egy részét kis kézi fejtőkészülékkel palackokba fejtették és úgy értékesítették. A szabály az volt, hogy mindenki csak a saját dombornyomású üvegét használhatta. Üveghiány esetén azonban a sörnagykereskedők eltértek ettől, és így a fogyasztó sokszor nem tudott eligazodni a palackozott sörök között. A sörgyárak harcoltak az egységes – dombornyomás nélküli – üveg bevezetéséért, amit mindenki saját címkével láthatott el. Erre azonban csak az I. világháborút megelőző években került sor, amikor a káposztásmegyeri üvegggyárban megindult a hazai üvegggyártás. Ebben az időben megkezdődött a Budafoki úton a hazai koronadugó-gyártás angol lemezből és parafából.

A II. világháború után üzemelő gyárak nemcsak a háború pusztításait viselték magukon, hanem korszerűtlenek is voltak. Az erjesztő- és ászokpincékben főleg fából készült kádakban, hordókban történt a sörök erjesztése és ászokolása. A kész sört fejtés előtt sok fizikai munkát igénylő masszaszűrőkkel szűrték, majd 25, 50, 100 és 200 literes fahordókba töltve szállították a kereske-

delembé. A palacksör aránya alacsony volt, még 1950-ben sem érte el a teljes termelés mennyiségének egynegyedét. A vidéki sörraktárak túlnyomórészt teljesen elavultak voltak. Palackozási és raktározási kapacitásuk egyaránt messze alatta maradt az egyre növekvő sörforgalomnak. Nehezítette a helyzetet, hogy a sör az ötvenes években még idénycikknek számított. A nyári hónapokban a sörigény két- háromszorosa volt a téli hónapokénak, s ezt az igényt – az ászokpincei szűk kapacitás miatt – lehetetlen volt jó minőségben kielégíteni. Így érthető, hogy a rekonstrukció elsősorban az erjesztő- és ászokpincék bővítésére, korszerűsítésére irányult, és csak másodsorban a főzési kapacitás bővítésére.

A hatvanas években a fejlesztés irányát az egész iparágra vonatkozóan meghatározta a palackozott sörök százalékos arányának növelése. A palackok különböző méretűek voltak, zömében 0,45 literesek, de még nagy mennyiségben palackozták a másfél literes családi sört is. A palacksörtermelés növelésére már 1958-ban elkezdődtek a fejlesztések. Az első nagyobb fejlesztés a Kőbányai Sörgyárban kezdődött 1959-ben az első 12 ezer palack/óra gépsor felállításával.²² Az új gépek alkalmazásával egyidejűleg merült fel az igény az egységesen 0,5 literes palackok bevezetésére, mert a nagy teljesítményű, gyors járatú gépek megkövetelték az egységes, stabil palackokat. Először – kizárólag sörpalackozásra, német minta alapján – tömzsi, golyvás palackokat vezettek be, fokozatosan kiszorítva a forgalomból az összes többi palackot. Ez a palackforma azonban csak átmeneti jellegű volt, 1970-től az egységes KGST Euro (0,5 literes) palackok váltották fel. A palackok egységesítésével vezették be a 60, illetve a 30 palackos faládák helyett a 20 palackos (rekeszes) műanyag ládát. Ez egyik döntő feltétele volt annak, hogy a nagy teljesítményű gépeken a palackok ládából való ki- és berakását gépesíteni lehessen. A mű-

szaki fejlesztésekkel, új palackozó gépsorok beállításával 1970-re a magyar söripar évi termelése elérte az 5 millió hektolitert, s ennek mintegy 65%-a palacksör volt. A sörtermelés még mindig a Kőbányai Sörgyárra koncentrált, amely évi 3,6 millió hl-es termelésével az ország sörtermelésének 72%-át adta.²³

A sör palackozását a sörgyárakban és a sörraktárakban végezték. A kőbányai gyáregységhez 44 vidéki és 11 fővárosi, a nagykanizsai gyáregységhez 8 kirendeltség volt.

A hordósör fejtésénél jelentős korszerűsítést jelentett, hogy az ipar fahordókról alumíniumhordókra tért át. Ez 1966-ban kezdődött, és fokozatosan vezették be úgy, hogy az 1970-es évek elején már mindenütt 50 és 100 literes alumíniumhordókat használtak.

1997. július 1.-től kezdődően a SAB-család két legfiatalabb tagja – a Kőbányai és a Nagykanizsai Sörgyár – egy név alatt *Dreher Sörgyárak Rt.*, és egy irányítás alatt végzik további munkájukat. A SAB hatalmas fejlesztést hajtott végre mindkét „részlegben”. A legújabb technológia került bevezetésre, a munkatársak szakmai fejlődése folyamatosan gyarapszik. Európai színvonal jellemzi mind a „két” sörgyárat.

A minden tekintetben megújuló vállalat által kitűzött cél egyértelmű: a hagyományokhoz hűen és méltóan újra Magyarország legjobb sörgyártó vállalatává válni és az európai legjobbakhoz tartozni.

Kőbánya híres söre

Amikor a sörgyárak állami tulajdonban voltak és központilag irányították őket, a különböző sörgyárak azonos típusú söreinek sem a „receptje”, sem a technológiája nem igen különbözött egymástól. Így a választék elég egyhangú volt. Csak a 80-as évektől, különösen az évtized végén kezdtek a gyárak önálló, saját arculatot kialakítani, egyedi söröket főzni. A régi gyárak – így a kőbányai is – elkezdtek visszatérni a hagyomá-

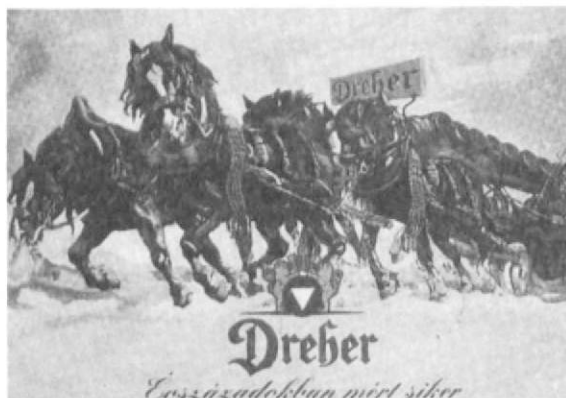
nyokhoz. Addig csak egy-egy különleges alkalomra főztek valami újat.

Így például 1979-ben a gyár fennállásának 125 éves évfordulójára dobta piacra a Kőbányai Sörgyár a *Jubileum* nevű világos sörkülönlegességet. Ez enyhén malátás, kellemesen komlós, aromás pilseni típusú sör volt, aranyárga színnel. Később *Kőbányai 125* néven még sokáig főzték, mert a sörimádók igen kedvelték. Ma már nem lehet kapni.

Más ilyen alkalmi sör is készült, amely tarkította az akkor még egyhangú sörkínálatot. A *Vadász Sört* az 1971-es Budapesti Vadászati Világkiállításra főzte a Kőbányai Sörgyár. Ezenkívül voltak az idénysörök: a tavaszi, őszi, téli, amelyekkel a kőbányai gyár az akkori általánostól a hagyományoshoz igyekezett visszatérni. Az évtizedekig főzött *Rocky Cellart* talán az egykori, sok díjat és elismerést nyert *Szent István* sör alteregójának tekinthetjük. Ez a sör évtizedekig a legexkluzívabb „folyékony kenyér” volt Magyarországon.

Az igazi új arculatot azonban a Dreher sörmárkához való visszatérés jelentette, és 1-2 kivételtől eltekintve, kitörölték a Kőbányai Sörgyár termék palettájáról a 40 évig gyártott söröket. A gyár arra a Dreher-hagyományra építette új arculatát, amely 86 évig (1862-től 1948-ig) meghatározója volt a magyar söriparnak. Amikor a Dreher-sörök 1987-ben újra megjelentek a sörpiacon, az idősebb generáció régi ismerősként fogadta, a fiatalabbak pedig várakozással. A sör sikere mindkettőt igazolta.

Az első a *Dreher Export* volt. Az ízképző komponensek egymással harmonizálva tiszta kerek ízt adnak ennek az aranyárgás csillogó sörnek. Habja tartós, tömör, a testesebb sörök közé tartozik. A *Dreher Pils* szárazabb és könnyebb. Számos nemzetközi vásáron és kiállításon aratott nagy sikert, többek között a Párizsi Világkiállításán, ahol aranyérmet szerzett. Világos aranyárga színe és hófe-

hér, tömör habja van. Ez is a premium minőségi kategóriába tartozik.

A *Dreher Bak* klasszikus, bajor módra sötét müncheni és fekete festőmalátából főzött különleges barna sör. Erősségét tekintve a dupla bak kategóriába tartozik (alkoholtartalma 6,9%). Habja tömör, szinte harapni lehet, testes igazi „folyékony kenyér”. A *Dreher Lager* harmonikus komló- és malátaillatú, kellemesen keserű, telt, tükrös tisztaságú világos sör. Jó habtartosságú, széndioxidban dús.

A *Korona* sör szintén régi Dreher márkanév, de nem sorolják szigorúan a Dreher sör-családkhoz. Szintén pilseni típusú, de a könnyebb kategóriába tartozik. Az Arany Ászok – amit Arany Lagernek is mondhatnánk – szintén a könnyebb pilseni kategóriába tartozik. Gyengén aromás, habzóképesége és habtartossága jó, széndioxidban dús, így igen üdítő. A sörfogyasztási szokásokat közvélemény-kutatással mérték le, így került Gusztáv az *Arany Ászok* címkéjére. Senki sem mondta, hogy hasonlít Gusztávra, de váltig állította, hogy a szomszéd, a barát és a kollégák pont úgy néznek ki. A gyárról nevezték el a tömegfogyasztásra szánt *Kőbányai Világos* sört. Ez is pilseni típusú, egy lágy lager sör. A könnyű „alap” sör kategóriába tartozik. Igen kedvelt, akár palackos, akár csapolt formában.

A licencszerződések szerepe a magyar sörkínálatban az 1970-es évektől kezdődően növekedett meg. 1982 második felében megkezdődött a *Tuborg* sör gyártása a Kőbányai Sörgyárban. E termék gyártását az Arany Tuborg Sör licencének megvásárlása tette lehetővé, megfelelő berendezések beállításával. A *Hofbräu München Premium Lager* Nagykanizsán főzik, mint licenc sört. Harmonikus maláta és komló ízű, illatú. Mérsékeltén keserű, közepesen telt ízű ital, tiszta illataromával.

Felhasznált irodalom

- ☐ SZABÓ ERNŐ-SZIGETI ANDOR: *Sörlexikon, sörtörténelem*. Bp., 1996, Akadémiai Kiadó.
- ☐ MICHAEL JACKSON: *Sör világhalauz*. Bp., 1995.
- ☐ GALLATZ-KOZMA: *A magyar söripar története*. In *A magyar élelmiszeripar története*.
- ☐ DR. KOZMA JÁNOSNÉ: *A Kőbányai Sörgyár Részvénytársaság*. (Általános vállalati ismertető)
- ☐ *A Kőbányai Sörgyár története*. Szerk.: KOZMA JÁNOSNÉ.
- ☐ *Termékismertető* (Dreher Sörgyárak Rt.).
- ☐ Az internetről: www.foltnet.hu/cybeersite/kobhun.htm
www.foltnet.hu/cybeersite/30hun.htm
www.foltnet.hu/cybeersite/30hun3.htm
www.foltnet.hu/cybeersite/30hun4.htm

Jegyzetek

1. A Kőbányai- és a Nagykanizsai Sörgyár 1997. július 1-jétől egy név alatt (*Dreher Sörgyárak Rt.*) és egy irányítás alatt végzik további munkájukat.
2. Michael J. 194. p.
3. Michael J. 195. p.
4. Michael J. 195. p.
5. Gallatz-Kozma 511. p.
6. Gallatz-Kozma 511. p.
7. Michael J. 195. p. és Gallatz-Kozma 511. p.

8. Gallatz-Kozma 511. p.
9. A Kőbányai Sörgyár története 7. p.
10. Michael J. 195. p.
11. A Kőbányai Sörgyár története 7. p.
12. A Kőbányai Sörgyár története 7. p.
13. A Kőbányai Sörgyár története 7. p.
14. Gallatz-Kozma 524-525. p.
15. Gallatz-Kozma 528. p.
16. Gallatz-Kozma 529. p.
17. Gallatz-Kozma 531. p.
18. Gallatz-Kozma 544. p.
19. Gallatz-Kozma 547. p.
20. A Kőbányai Sörgyár története 7. p.
21. Gallatz-Kozma 516. p.
22. Gallatz-Kozma 540. p.
23. Gallatz-Kozma 541. p.

Idegen szakkifejezések

lager: Egyes országokban a lager kifejezést csak a tömegfogyasztásra szánt sörökre alkalmazzák. Általánosságban minden alsóerjesztésű sör lager.

Balling-fók: A sörök erősségét sem alkoholtartalmuk, sem törzsfüszertartalmuk alapján nem lehet pontosan jellemezni, ezért erősségüket, minőségüket az erjedés előtti, vagyis az eredeti cukorfokkal jellemzik. A sörpalack címkéjén feltüntetett szám, például 12 B az erjedés előtti sörle cukorfokát jelöli Balling-fokban kifejezve.

ászokolás: A sör, gyártása folyamán a leghosszabb időt az ászokpincében tölti.

Az ászokolás legfontosabb célja a sör telítése szén-savval, tisztulása, ízének javítása, nemesedése. Az ászokolás 0-1 °C hőmérsékleten történik.

pilseni típusú sör: Klasszikus meghatározás szerint világos, lágy, komlós utóízű Super Premium világos sör. A Pilsenben készített sörökről min-tázzák világszerte.

„... kössétek be sebeimet...”

Levél a frontról

Szemtanú

A lap szemtanú rovatában ezúttal egy, az I. világháborúból származó levelet közlünk. A levél szerzője a szerb fronton szolgált besorozott katonaként. Levelét a harcterről küldte családjának. A kordokumentumként is használható írásból élénk tárlat a fronton küzdő egyszerű katona sorsa, viszonytársai: a tél, a hideg, az állandó fizikai és lelki nyomás, az EMBERT körülvevő szenvedés. Ekkor már nem a háború kezdetén tapasztalható lelkesedésről olvashatunk, hanem egyszerűen a túlélni vágyásról, az otthonmaradotak, az otthon hiányáról. „Elhullt csatában a derék...” – halott hősből már van elég... Szabadíts meg a szenvedéstől...

* * *

Kelt ezen levelém Március havában, akkor pedig mikor hó esett javában, így el gondolkodtam az életünk során, sok számos rideg éjszakáján, Kedves család rokon higgyétek el így, bármi mondhattok rám, ha ebben hazudtam, olvasátok régi soraimat, tudom megfogjátok könnyezni sorsunkat, édes jó istenem mi sokat szenvedünk, nagy szomorúságban hervadozó szívünk, édes jó istenem tekints le ez földre, tekints szét magasból világ részeibe, néz körül földön lött porból let népedre, láthatod vérontást fegyvert mindent kézbe, ágyuknak dörgését puskák ropogását, sok számos népednek utolsó óráját, desokmagyar néped küzd ezen csatában, hóval béborított hegyek oldalában, méter magas hóban tűzvonalunk sora, demégsokhejen a kétféle metert haladja, desokatt szenvednek leírni is sajnos, ha bele gondolunk nagyon fájdalmas, egész hónapra átt csikorgó hidegben szegény bajtársaim szenved hejzetben, desoknak nem kel már tűzvonalban meni elég volt idáig élteben szenvedni, édes jó Istenem ha bele gondolunk, hogy miyen szomorú lehetett ami sorsunk, még máma itt vagyunk holnap már nem biztos egy gyöngye távirat mink vagyunk a soros, öt perc idő alatt sorakozva állunk várjuk az parancsot hogy mere indulunk, egyszer csak azt mondják előre indulj már alig ötszáz lépés itt az elenségvár, vezényező tűzelni itt már az elenség előre vitézek menkiünk és szórjuk szét,

Kezdődik már a harc a puskák ropognak ágyúk dörgésétől még szótt sem halanak egymásután gyorsan adjuk a sörtüzett az elenség tőle nagy számban elesett,

vanis ott jajgatás patakzik a vér, kibeled gondolok fáj az én szívem is, egymásután esnek össze halomra méter magasságban fekszenek a sorba, borzalmas ere még reá is gondolni hátt aki bene van szabad szemmel látni, hátt az a sok sebesült aki életben van desok számos jajszó hangzik e zavarban, kedves bajtársim kössétek be sebem nagyon elvesztettem már én nem tehetem, nagyon szívesen segítenék testvér, demost nem tehetjük mert itt az elenség, Édes jó Istenem, mi is lesz mivelünk nincs aki segítsen itt kel elvéreznünk, forduljunk most vissza ami sorainkba, ott is vanám halott százával a sorba, sok számos sebesült akik véreikben, fájdalmas sebekből vannak szenvedőben, kedves bajtársim ha bele gondolunk, volt vidám napjaink, most szomorú sorsunk, mert míg sokan nem is voltunk tűz vonalban mégis sok pihen már örök nyugalomban ezeknek halála nagyrészt így esett hidegség mocsaras helyeken szenvedett, anyag hidegségben méter magas hóban tessék eszt kiálni számos éjszakában, sok fele barátunk még megse gondolja, számos bajtársunk sokszor hogyan sorsa, hajlékunk elhagytuk örök pihenőben, számos apák anyák nagyszámban özvegyek úgyis tudom nagyon fáj a te szívedek, fájhatt is szíve sok édes anyánk, kinek holt levelét sírva olvasának, sok családok anyák sírnak keservesen, kiknek hű párjuk nyugszik már csendesen, sírhatnak is azok családjukkal együtt elvesztették ki volt kenyér keresőjü, sírhalmas is lehet sok kicsi árvának, akik édes apjuk sírját sem tudának, ...nem tudják hogy mere, csak oszt hogy ódavan, mesze idegen föld örök nyugalomban, nesírhátok anyák és özvegyek, mert ez csak hervasztja szíveteket, akik elveszték már vissza nem jöhetnek, azok már csendesen nyugosznak sírjukba, áldás békesség szálljon sírhalmukra, akik pedig élünk mind Istent kérjétek szüntessebe ezen borzalmas tetekett, hogy rideg életünknek szabadíts óráját, szomorú szívünketek öröm ajánlását, írtam számos bajtársam szívében engedje a jó Isten hogy rövid idő múlva örökös szabadságot érhesünk és vonuljunk szeretett családunkhoz.

Kelt. 1915. ben Március havában írtam.

Balog Ferenc

A levelet közli és a bevezetést írta

Kiss Gábor Ferenc

Kiss Gábor Ferenc

„Hadak útján”

Nagy Alfréd

Cikkem célja Nagy Alfréd angolszász uralkodó tevékenységének bemutatása. Két fő részben szeretném ezt kifejezni, mintegy válaszolva is arra a kérdésre, miért nevezik Alfréd királyt „Nagy”-nak. A „Nagy” előnév uralkodóknál általában két ok miatt fordulhat elő: az illető nagy hadvezér vagy nagy államszervező volt. Alfréd király ez alapján kétszeresen is megilleti ez a jelző: sikeresen harcolt a vikingek ellen és olyan sikeresen szervezte újjá a normann kalózok által elpusztított angolszász királyságot, hogy majd később utódai alatt megtörténhetett Anglia egyesítése. Munkájának eredményességét jelzi, hogy ez az egyesítés Alfréd államának, Wessex vezetésével ment végbe. Ezen megfontolások alapján tagoltam írásomat két részre: az első rész a viking-ellenes harcokról szól, míg a második az ország újjászervezését taglalja.

Küzdelem a vikingek ellen

A vikingek először 792-ben tűntek fel a Brit-szigeteken, mikor is Lindisfarne kolostorát a korban szokatlan „hatékonyasággal” feldúlták és kirabolták. Ekkor még nem sejtették, hogy ez az akkor még egyedi incidensnek tartott esemény pár éven belül szinte mindennapossá válnak. Ezek a kalóztámadások, portyák a IX. század elejére állandósodtak. 865-ben megindult az első nagyobb támadás, s ezért ezt az évet tekinthetjük a Szigetek elleni dán invázió kezdetének. A támadók Halfden és Csontnélküli Ivarr vezetésével először Kelet-Angliát kényszerítették adófizetésre – s Edmund nevű királyát mártírságra –, majd nyugat felé nyomulva 867-ben megszállták Yorkot. Az elkövetkező években Northumbria és Mercia került fennhatóságuk alá.

870-ben rohanták le a déli angolszász királyságot, Wessexet, ahol először ütköztek erőteljesebb, szervezettebb ellenállásba. A védelmet a király, Ethelred és öccse, Alfréd vezette, bár az uralkodó betegsége miatt gyakran a fiatalabb testvér kényszerült a vezérletre.

Az öcsike Ethelwulf király 4. fiaként látta meg a napvilágot. Mint ilyen, úgy gondolták, trónra nem fog kerülni, hisz három testvér állt előtte. Ezért papi pályára szánták. Rendkívül gondos nevelést kapott, írni-olvasni megtanították, angolul és latinul egyaránt. Szorgalmát jelzi, hogy 8 éves koráig már kétszer vett részt római zarándoklaton. 12 éves volt, mikor meghalt apja, így trónra került a legidősebb bátyja. Ő azonban nem sokáig koptatta a trónszéket, mivel 2 év múlva meghalt. Második bátyja is csak 5 évig országolt s így került uralomra Ethelred.

A király és Alfréd vezetésével felmentő sereg indult a dánok által ostromolt Nottingham felmentésére. 870–871-ben váltakozó sikeres harcok folytak. Berkshire Downnál legyőzték a dán hadakat, akik visszavonultak Readinghez, ahol előre kiépített megerősített állásaikban húzódtak meg. Innen kitámadva Basingstoke-nál vereséget mértek az angolokra. Ethelred király is életét vesztette s így Alfréd lett az uralkodó. A vereség után kénytelen volt alkudni s a tárgyalások eredményképp pénzért megváltotta a békét. Mivel a dánok öt évre elhagyták Wessexet, a béke időszakát Alfréd erősítésre használta fel. Igyekezett befolyását kiterjeszteni szomszédaira, ütközőállamként vagy szövetségesként felhasználni őket: lerohanta Mercia és az ott regnáló Burghred királyt letette trónjáról és felváltotta egy általa kijelölt személlyel. A béke azonban nem volt örök-

életű. Csak addig állt, amíg a dánok akarták, amíg rá nem éheztek az újabb zsákmányra.

A 875-ben megindult offenzívában hadra kelt „Nagy Hadsereg” két részre oszlott s több irányba kezdte meg az akciókat. Egy részük Halfden vezérletével *Yorkshire* felé igyekezett kiterjeszteni a dán befolyást s újabb zsákmányt szerezni. A csapatok másik része – írországi vikingekkel megerősítve – *Guthrum*, *Oseytel* és *Anund* irányítása alatt Wessex felé indulva újra lerohanták azt. A harcok nagyjából a *Gloucester* és *Exeter* által meghatározott vonal mentén folytak. A valószínűleg a főleg lovasságból álló dán hadat Alfréd Exeternél kényszerítette csatára. Sikerkült átkarolni, majd bekeríteni őket. A siker nyomán fegyverszünetet kötöttek s a dánok elhagyva Wessexet, Mercia-ba vonultak vissza.

A visszavonuló hadseregből egy újabb csapat vált le és önállósulva más területeket vett célba. Ebből következőleg a harmadik dán támadás 878-ban az előzőhöz képest kisebb erővel indult. Az offenzíva megindulásakor Alfréd, mit sem sejtve a készülődő veszedelem-

ről, éppen Vízkereszt ünnepét ülte *Chippenham*ben, mikor a meglepetésszerű támadás bekövetkezett. A készületlen angolok nem tudtak ellenállni, a város gyorsan viking kézre került, a seregük szétszóródott. Alfréd alig megmenekülve, néhány hívével, csekély kísérettel bujdosásra kényszerült. A *Somerset* mocsaraiban bujdosó király tetteit személyi titkára, *Asser* örökítette meg az utókor számára. A krónikás szerint Alfréd és csapata, hogy életben maradjon, titokban a dánok készleteit dézsmálva, az onnan szerzett élelemből tartotta fenn magát. Ezekkel a tettekkel lopta be Alfréd magát a legendák, balladák világába, utólag olyan tetteket is neki tulajdonítva, amit nem valószínű, hogy elkövetett. Egy legenda szerint Alfréd titokban, dalnoki álruhában napokig a dán táborban vendégeskedett s így kikémlelte a dánok szándékait, erejét. Ez valószínűleg nem egészen így történt, mivel egy vezér nem szokta magára hagyni seregét, főleg ilyen válságos helyzetben. Ilyen tetteket leíró Alfréd történetek egészen a középkorig kedvelt ballada-alapanyagok maradtak. Ehelyett valószínűbb a kevésbé csodás, prózaibb megoldás, vagyis Alfréd idejét erdőkben, mocsarakban töltve inkább embereket gyűjtött és sereget szervezett. Hadait több táborba szervezte, hogy majd kellő időben egyesítve őket, támadjon. Katonái nagyjából Somersét, *Wiltshire* és *Hampshire* területéről toborzódtak. Miután elég erőt érzett az ellentámadásra, seregeit összegyűjtve támadott és *Edington*nál győzelmet aratott a dánok felett. További sikerei után, látva a wessexi ellenállást, a dánok elfogadták a békét.

A béke, mely a pogány Guthrum király és Alfréd között kötött, nem tartalmazott egyenlőtlen feltételeket. Ilyen feltételekkel nem is lehetett volna megkötni, mivel egyik uralkodó sem aratott döntő győzelmet vagy szenvedett döntő vereséget. Ebből kiindulva inkább félig politikai, félig katonai motivációk alapján kötött egyezményről lehet itt szó.

NORMANN VASSISÁK

A szerződés szerint Guthrum király megkeresztelkedik – ebből következőleg népe is keresztény lesz – s keresztapjává Alfréd királyt fogadja. Ez a gesztus a dánok részéről nemcsak a vereségből, hanem tetemes részt a kereszténység felvételének szükség-szerűségének felismeréséből fakad. A béke első pontja meghatározta a két állam közti határvonalat: „fel a *Themzén*, majd fel a *Lea*-n, és a *Lea*-n egészen a forrásáig, majd egyenes vonalban *Bedford*ig, majd fel az *Ousen* a *Watling* útig.” Ez nagyjából a *London–Chester* vonalnak felel meg. A szerződés második pontja kimondta, „ha egy embert levágnak, mind angolt, mind dánat egyforma összegre értékelünk, nyolc fél-márkára finomított aranyban”. Ez azt jelenti, hogy egyenlő vérdíjat állapítanak meg dánok és angolok között, ami szintén azt bizonyítja, hogy nem totális vereség miatt kötötték a béke. A határvonal meghatározása azt is jelenti – Alfréd keresztapasága mellett –, hogy a két király egymást független uralkodónak ismeri el. A második pont érdekessége, hogy írott forrásokban itt fordul elő először a „márka” szó. További pontok mondták ki azt, hogy a dánoknak 880-ig el kell hagyniuk Wessexet s vissza kell térniük a megállapított határ mögé, (ekkor kezdenek megtelepedni Kelet-Angliában). Emellett megegyeztek, hogy alattvalóik nem mehetnek a másik király seregébe. Úgy tűnik, a béke egy pillanatnyi egyensúlyhelyzet következménye: a lerohant Wessex talpra állt, már elég erős határainak megvédéséhez, de nem elég felkészült a dánok kiűzésére. A vikingeknél szintén ez a helyzet: kezdeti fölényük leapadt, már nem képesek nagyobb sikereket elérni Wessex ellenében.

A béke azonban nem sokáig tartott: a dán portyák, kisebb összecsapások tovább foly-

NAGY ALFRÉD EGY KORABELI ÉRMÉN

tatódtak, emellett feszültséget teremtett az a tény is, hogy Kelet-Anglia a hódítók kezén maradt. Mindezek Alfrédot cselekvésre késztették. 886-ban megverte a városban lévő dán helyőrséget s elfoglalta Londont. Láthatjuk, Alfréd megmentette Wessexet a dán inváziótól. Ezzel úgy gondolom, bizonyítást nyert hadvezéri tehetsége, tehát az egyik oldal, amiért a „Nagy” előnevet kapta. Államszervezői nagyságát a következő részben kívánom bizonyítani.

Az állam újjászervezése

Míg a háborúk kapcsán Alfrédot mind hadvezért jellemeztük, a békés időszakokban inkább államszervezői tehetségét méltathatjuk, amely igazán csak a háborúmentes időszakokban bontakozhatott ki. Ezen intézkedései részben összefüggenek a dánok elleni védekezéssel, részben a háborús károk enyhítésével kapcsolatosak, de találunk köztük a feudális állam megszilárdítása érdekében tett lépéseket s a kultúra felvirágoztatását célzó intézkedéseket. Törvényeket hozott, melyeket írásba is foglaltatott, így felvilágosítást nyújtva az utókornak a korabeli jogi és társadalmi viszonyokról.

A háborús pusztítás súlyos károkat okozott – szinte megsemmisítette – a korabeli angol kulturális életben. Ennek újjászervezését is magára vállalta Alfréd. Miért tarthatta fontosnak a kultúrát? Részben talán azért, mert maga is művelt, a tudományokban jártas embert volt s az sem mellékes körülmény, hogy államának hivatalnokszerkezete sem nélkülözhetette az írástudókat. Fontos volt, hogy az elpusztult iratok, oklevelek pótlását szintén csak művelt és írni képes személyek végezheték. Ennek érdekében támogatta a kolostorok újjáépítését s ösztönözte külföldi – frankok, sőt walesi – tudósok, szerzetesek

Angliába jövetelét. „Mecénási” tevékenysége mellett maga is tevékenyen részt vett eme kultúrteremtő munkában: latinból angolra fordította *Orosius* világtörténetét, melyhez az előszót is ő írta. Az előszó „nevezetessége”-ként említhetjük, hogy innen válik ismertté a *Dánia* elnevezés, mely a „dánok markja” – *Danmark* – szóból ered, ami eredetileg a *Jütland* félsziget nyakánál lévő területet jelentette. Udvarában írták korának egyik legfontosabb forrását, az *Angolszász Krónikát* (*Anglo-Saxon Chronicle*). Először ebben a krónikában fordult elő a „viking” szó, bár ekkor még „tengerész” jelentéssel. A viking támadás váratlanságát részben az irányukban megnyilvánuló tudatlanság következményeként lehet magyarázni, mivel a megtámadott területek lakossága szinte semmit nem tudott az északi népekről, így nem is készülhetett fel ellenük. Alfréd igyekezett megismerni ellenfelét, ezzel akaratlanul is jó szolgálatot tett a mai történelem és történeti földrajz tudományak: feljegyezte, leírta az *Északi-tenger* és a *Baltikum* földrajzi viszonyait és kereskedelmi útvonalait. Bár ő maga személyesen soha nem járt arra, információit mégis elsőkézből szerezte. Forrásául két, a térséget megjárt tengerész, a norvég *Oltar* kapitány és az angolszász *Wulfsten* kereskedő szolgált.

A visszafoglalt területeken a már egy-szer letelepedett dánokat nem űzte ki országából s ők sem akarták elhagyni Angliát. Gyorsan megalapították saját telepeiket, melyek részben ma is léteznek: főleg a „by” és a „thorp” végződésű helységek tekinthetők dán alapításúaknak. Legnagyobb részt Kelet-Angliát, Nottingham és *Derby* környékét érintette ez a letelepedés. Ezek a telepek az angol fennhatóság alá kerülés után is megőrizték sajátosságaikat, saját gazdálkodási rendszerüket és társadalmi szervezetüket, bár a későbbiekben beolvadtak az angolszász többségbe.

A hadszíntereken elért sikereit katonai szervező munkája alapozta meg. Fontos újí-

tásnak bizonyult a védelem átszervezése: jó hadvezérhez illően tanulmányozta és felismerte ellenfelei, a dánok hadi taktikáját. A támadók nagy előnye volt a korszerűbb harci eszközök alkalmazása. Az egész hadseregük vasfegyverekkel és páncéllal volt felszerelve. Legfontosabb eszközük a hosszú kard, a fejsze, a vasszak és pajzs, használtak íjat és nyílat s nem volt ritka köztük a láncpáncél sem. Taktikájuk is hatékony volt: gyors, nagy, akár 100 személyes hajókon indultak portyáikra. Váratlanul és gyorsan partra szállva pusztítottak a partokon, de az ország belsejét sem kímélték. Megtanultak partraszállás után vilámgyorsan lovascsapatokat szervezni s ezek segítségével a szárazföldön is mozgékonyak lenni. Mozgékonyosságuk nagy fegyelmességgel párosult s ez is csak hatékonyságukat növelte. Hadjáratok során mindig építettek sánccal körülvett erődítéseket, amelyek a támadás bázisát képezték s ahova vereség esetén visszavonulhattak – lásd a 871-es hadjáratot. Ennek a győzhetetlennek látszó hadseregnek azonban akadt egy lényeges hátránya is. Ezek a csapatok nem voltak képesek hosszan tartó erőfelfejtésre, vagyis ha erős ellenállásba ütköztek, nem támadták azt kitartóan a győzelemig. Ebben az esetben a sereg kisebb egységekre bomlik, melyek alvezéreik vezetésével más, könnyebben rabolható területekre indulnak zsákmányolni. E jelenség oka a viking társadalom szerkezetében rejlik, melynek alapegysége a független, szabad harcos.

Ezzel a rendszerrel áll szemben az angol *thane*, akinek feladata ugyan a hadviselés, földbirtokár is ezért kapja, de hosszú időbe telik a mozgósítása, a gyors rajtaütések elhárítására ily módon nem alkalmas. Ezen réteg képviselői az idők folyamán inkább földbirtokossá váltak, mint harcosná, így nem voltak megbízhatóak harc esetén és nem is lehetett hosszú időre mozgósítani. Egyetlen, viszonylag állandó fegyveres erő állt rendelkezésre, a király testőrsége, ez azonban nem

A SZÁSZ KIRÁLY ÉS A TANÁCS

képviselt elegendő erőt. Az angol seregek felszerelése is gyengébb, mint a vasat használó vikingeké. Az átlag harcos dárdával, bőrruhában állt ki csatára. A mozgósítás lassúságát fokozta az, hogy maga a sereg sem volt képes gyors mozgásra.

Ezen tények fényében tűnnek lényegesnek Alfréd katonai reformjai. Felismerte, hogy a tenger felőli rajtaütések elhárításához flottára is szükség van, ezért kiépíti a megfelelő tengeri haderőt. Nagy, 60 vagy több evezős hajókat építtet, melyek sok esetben nagyobbak a dán hajóknál. Flottáját gyakorlatilag csak a partmenti vizeken használhatta s nem került igazán a dánok fölébe, de ezzel jelentősen szélesítette a védelem lehetőségeit.

Átalakította a szárazföldi hadsereget is. A haderőt két részre osztotta. Egyik része csak szükség esetén, mozgósítással állíttatik fel, előjelezve a későbbi milíciarendszer alapjait. A hadsereg másik részét képezte az állandóan fegyverben álló hivatásos katonaság, mely alkalmas a meglepetésszerű támadások elhárítására s nagy támadás esetén magját képezheti a mozgósított hadseregnek. A hivatásos katonaság a városokban állomásozik s ezzel el is értünk egy újabb fontos „alfrédi” cselekedethez.

Alfrédot tekinthetjük az első angol városépítőnek, felismerve jelentőségüket a védelemben és gazdaságban egyaránt. Az ő intézkedései nyomán fejlődött ki pl.: *Oxford*, *Winchester*, *York* stb. Angliában a rómaiak óta nem épültek fallal körülvett városok. Alfréd tervszerű fejlesztése a 880-as években kezdődött, összhangban a közigazgatási reformmal. A reform lényege hogy frank mintára grófságokba – *shire*-be – szervezi át közigazgatást, melyeket a székhelyüket adó vár(os) köré szervezett. A fejlesztést központilag rendelte el, de a megvalósítást a helyi erők feladatává tette. A folyamat eredményeképp Angliában kiépült az erősségek – *burh* – hálózata, melyek egy-egy, 60 yardos szabványmérték alapján épültek, főleg a stratégiai fontos helyeken, egymástól kb. 30 km-re. Korabeli források mintegy 30 ilyen erődtített helyet említenek. Lényeges még, hogy hadi szerepükön kívül ezek a helyek a környék gazdaságában is fontos helyet foglaltak el, mint a helyi kereskedelem lebonyolítói.

Befejezés

Alfréd katonai és államszervezői tehetségének bemutatásával úgy gondolom, teljesítettem a cikk elején kitűzött célt, vagyis hogy tettem keresztül bizonyítsam, Alfréd méltán érdemelte meg a „Nagy” jelzőt. A viking invázió elhárításával, az állam újjászervezésével kiteljesítette Angliában a kor legmodernebb államformáját, a feudalizmust, s alapot teremtett a későbbi fejlődéshez, a Brit-szigetek egyesítéséhez. Ez az egyesítés nem sokkal később meg is valósul, mégpedig Alfréd államának, Wessexnek a vezetésével.

Felhasznált irodalom

- BRONDSTED, JOHANNES: *A vikingek*. Bp., 1983.
- MORTON, A. L.: *Az angol nép története*. Bp., é. n.
- O'MORGAN, KENNETH (ed.): *Oxford Illustrated History of Britain*. Oxford-NewYork, 1984.
- DIXON, PHILIP: *Britek, frankok, vikingek*. Bp., 1985.
- SZ. JÓNÁS ILONA (szerk.): *Egyetemes középkori történeti szöveggyűjtemény*. I/2. Bp., 1971.
- SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR: *Anglia története*. Bp., 1987.

Tudomány Attila

A „Jolly Rogers” visszatér

„Nem félek a haláltól, nem félek a bitófától, de félek attól ami azután következik: félek a mindenható Istentől és az utolsó ítélettől.”¹

Mint arról előző, kalózzokkal foglalkozó cikkemben beszámoltam, az utolsó amerikai tengeri rablókat a Mexican vezetőit és legénységét 1835-ben fogták el és végezték ki. Itt akár be is fejeződhetne a kalózkodás és tengeri rablók további taglalása, ám úgy gondolom, hogy a témát körülvevő ismeretlenség és az egyfajta torzított kép további tisztázása megér annyit, hogy a kalózkodás a maguk realitásában ismét színre lépjenek.

A „Jolly Rogers”

Egyfajta téves kép él bennünk a kalózlóbogó, azaz a „Jolly Rogers” iránt. E kép a romantika korából származik, mikor is számos író ihletett meg a kalózkodás színes világa. Ekkor láttak napvilágot a félelmet keltő, fekete alapon fehér ábrákkal ellátott halálfe-

jes lobogók, mint a kalózv világ jelképei. Azonban arra, hogy valóban létezett ez az egységes lobogó, semmi bizonyíték nincsen. Az etimológia szerint a „Jolly Rogers” a francia „Joyeux Rouge” (vidám vörös) angol nyelvre való torzítása. Ebből logikus a következtetés, hogy főleg a francia kalózkodás, tengeri rablók a lázadás, a vérontás hagyományos színét használták lobogóikon.

A legtöbb esetben azonban a kapitányok egyedi tervezésű lobogókat használtak. Így például Bartholomen Sharp lobogója vörös alapon fehér és zöld csíkozású volt. Edmund Cook vörös lobogót használt sárga csíkokkal és kardot tartó karral. Peter Harris két hajóján zöld lobogó lengett különféle ábrákkal. Christopher Moody szintén vörös lobogó alatt hajózott, lobogóján három ábra volt: egy bizonyos homokóra, egy kard, és az ismert halálfej két lábszárcsonttal. Valószínű, hogy volt olyan hajó amelyiken fekete lobogót is felvontak az árbocra.

Voltak olyan esetek is, mikor sárga mezőben fekete csontvázzal feltűnő hajókat

említettek bírósági jegyzőkönyvekben, hajónaplókban. Ezekről hamar kiderült, hogy nem kalózlöbögők, – habár tulajdonosaik kalózok is lehettek – hanem a Német-római Birodalom császári lobogója, a sárga mezőben feketére festett címerállat, a szárnyait kitaró kétfejű sas állt. Magyarázat feltűnésére és kalózlöbögőnek való nézésére, hogy a XIII században számos korzár (partizán) osztrák kalózlevéllel cirkált a tengereken, mert Ausztriában lehetett a legkönnyebben kalózlevelet szerezni.

Egy kalózlevél

„The Revenge

Benjamin Norton, az angol királyi haditengerészet kapitányának kalózkapitányi megbízása

1741. június 2.

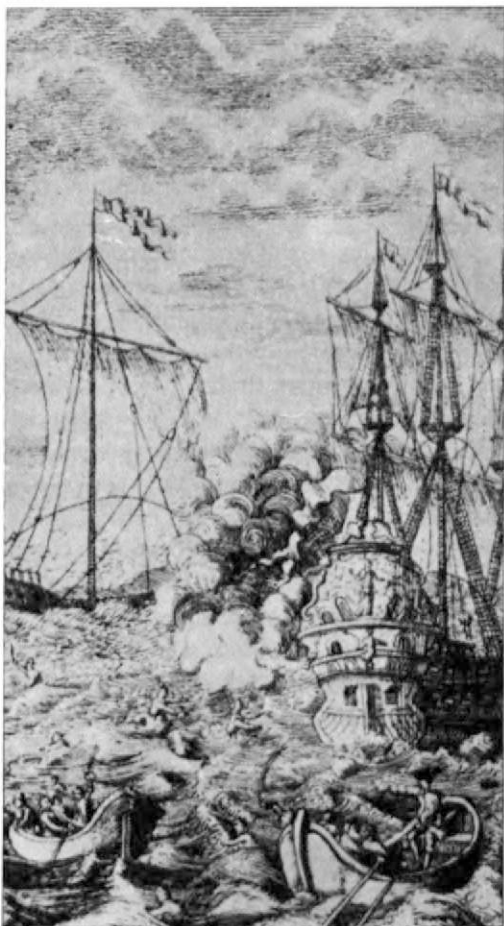
Üdvözlöt mindazoknak, akiket ez az okmány illet! Miután Ő legszentségebb felsége II. György, Isten kegyelméből Nagy-Britannia, Franciaország és Írország királya, a becsület védelmezője az Úr 1739. évében, október havának 19. napján kelt ünnepélyes nyilatkozatával, az abban foglalt indokok alapján kegyeskedett hadat üzeni Spanyolországnak, parancsot bocsátott ki, amellyel felbatalmazta minden hű alattvalóját és mindazokat, akik erre a feladatra minden tekintetben alkalmasak, hogy tartóztassanak fel, foglaljanak el és vegyenek birtokba minden hajót, vízi járművet és egyéb javakat, amelyek Spanyolországnak, vazallusainak és a spanyol király alattvalóinak vagy mindazoknak a tulajdonában vannak, akik a spanyol király országaiban, tartományaiban és domíniumaiban laknak. Megparancsolta továbbá, hogy azoknak a szövetségi szerződéseknek értelmében, amelyek a király őfelsége, valamint más uralkodók, államok és nagyhatalmak között hatályban vannak, az ilyen hajókat, vízi járműveket és egyéb javakat el kell kobozni és bírósági döntés céljából Angliába a Legfőbb Tengerészeti Hadbíróhoz, vagy a Tengerügyi Hivatalnak más erre az eljárás-

ra, a javak odaitelzésére és elkobzásuk kimondására törvényesen felhatalmazott hadbíróháza elé kell vinni, hogy ott a Tengerügyi Hivatal joggyakorlatának és a Nemzetek Törvényeinek megfelelően határozzanak felőlük.

Végye tehát tudomásul mindenki, hogy ezzel az okmánnyal megbízom Benjamin Nortont, részére kizárólagos jogot biztosítok és felhatalmazom őt arra, hogy a Revenge nevű naszádot saját parancsnoksága alatt helyezze harcra kész állapotba, és ha ezt megtette (ennek az okmánynak keltétől számított tizenkét hónapon keresztül, ha a háború még akkor is tartana) fegyveres erővel tartóztasson fel, fogjon el és vegyen birtokba minden hajót, vízi járművet és egyéb javakat, amelyek Spanyolországnak, vazallusainak és a spanyol király alattvalóinak vagy mindazoknak a tulajdonában vannak, akik a spanyol király országaiban, tartományaiban és domíniumaiban laknak, – és azoknak a szövetségi szerződéseknek értelmében, amelyek a király őfelsége, valamint más uralkodók, államok és nagyhatalmak között hatályban vannak, az ilyen hajókat, vízi járműveket és egyéb javakat kobozza el és terelje az erre legalkalmasabb kikötőbe.²²

Flibuszterek és bukanirok

A nagy felfedezésről szóló hír villámgyorsan elterjedt egész Európában, mégis eltelt néhány év, amíg más nemzetek hajói is megjelentek az Újvilág partjainál. Az első angol hajóra 1517-ben akadtak rá a spanyolok, hamarosan azonban megérkeztek a többi rivális nemzet hajói, így megjelentek a franciák és a hollandok is. A spanyolok az egész Újvilágot kizárólagos spanyol birtoknak tekintették, az erőszaktól sem riadtak vissza, hogy mindenkit távol tartsanak birtokaiktól. Ezen szándékukat nem tudták maradéktalanul megvalósítani, ugyanis néhány kalandor észrevétlenül letelepedett Hispaniola nyugati partján. Foglalkozásuk a vadászat volt és élelmiszerrel látták el az ott kikötő hajókat. A spanyol kormányzat természetesen panasszal

SPANYOL HAJÓ ELSÜLLYESZT EGY BUCCANEER SLOOPOT

fordult az érdekelt európai kormányokhoz. Válaszuk elutasító volt, mondván azok az emberek saját felelősségükre tartózkodnak a szigeteken, nem pedig valamely uralkodó alattvalóiként. A spanyol kormányzat a saját felségterületén járjon el ellenük belátása szerint. Persze a spanyolokat nem kellett kioktatni. Időnként kisebb hajóközlelékeket állítottak hadirendbe és ezen expedícióikkal rajtaütve a letelepedőkön véres tisztogatásokat végeztek. Így például Floridában, ahol francia hugenották éltek. „A spanyolok magatartásukkal azt érték el, hogy az európai telepesek nemzeti hovatartozásukra való te-

kintet nélkül, szorosan összefogtak ellenük.”³ „Frères (!!!) de la côte”-nak, azaz a „parti testvéreknek” nevezték magukat, többségükben franciák, kisebb számban angolok és hollandok voltak.

Drake 1586-ban kifosztotta San Domingót, ekkor az angolok létszáma hirtelen annyira megnőtt, hogy ki tudták szorítani a spanyolokat Hispaniola nyugati részéről. Időközben az európai kalandorok száma fokozatosan növekedett. Mikor elég erősnek érezték magukat, a francia és az angol kormányzat támogatásával a Kis-Antillák egyik szigetén, Saint Christopheren kolóniát alapítottak 1625-ben. A szigetet pontosan meghúzott határvonallal kettéosztották, az őslakókat megölték vagy elűzték a szigetről. A béke a franciák és az angolok között nem tartott sokáig. A franciák a szomszédos Nevis szigetére szorították az angolokat, akiket innen Frederico de Toledo spanyol tengernagy 1629-ben elűzött. Ennek ellenére két év múlva sokan visszaszivárogtak. A franciák Tortuga szigetét is birtokba vették. – „A XVII század első felében a parti testvérek már a foglalkozásuk jellegét jobban kifejező flibuszter vagy bucanir néven szerepeltek a köztudatban.”⁴

A telepesek az elejtett állat húsát indián recept szerint készítették, hogy a hús hosszabb ideig ehető legyen: a tűz felett a húst magasan elhelyezett farácson lassan süttötték és egyben füstölték. A tűzhelyet, ahol ezt a munkát végezték „boucan”-nak, a telepest „boucanier”-nak, angolul „buccaneer”-nak nevezték. A flibustier szó eredetét többféleképpen magyarázzák. Az egyik miszerint az angol „freebooter” martalóc, kalóz szó franciás változata. Más nézet szerint a „flyboot” szóból képezték, ami kis bárkát jelent. Harmadik nézet szerint a holland „rlibooter”, tengeri rabló franciásított alakja. „A flibuszter” elnevezést először a franciák használták, saját magukat nevezve így, később

átragadt a soraikba belépő angolokra is.⁷⁵ A *bukanir* elnevezés inkább az angolokra volt jellemző.

A bukánirok eredeti nevüket „elhagyták” és új nevet (*nom de guerre*) kaptak. Hosszú ingszerű ruhát hordtak, hosszú nadrággal. Cipőjüket disznóbőrből készítették, derékszíjat és csúcsos főveget viseltek. Fegyverük a szablya és a hosszú csövű puská volt. Ruháját mindenki egyéni ízlés szerint készítette, de olyan ruhákat is hordtak, melyeket füstölt húsert cseréltek. Több feljegyzés is fennmaradt a flibuszterek szokásairól. Egymás iránt feltétlen hűséggel tartoztak. Mindenki választott magának társat, akivel holmiját megosztotta és ha egyikük meghalt vagyonát a másik örökölte.

„A bukánirok a XVII század első felében eredeti foglalkozásukat, a húsfüstölést abbahagyták, és áttértek a sokkal jövedelmezőbb kalózkodásra.”⁷⁶ Tortuga szigete sok európai kalandort vonzott a kalózéltre. Hamarosán a Kis-Antillák más szigetei is benépesültek kalózokkal.

1638-ban Tortugán rajtaütöttek a spanyolok. A bukánirok nagy része a tengeren cirkált, mikor a spanyol katonák nagy erővel támadtak és a visszamaradott kalózokat lemészárolták. A spanyolok ezután elvonultak a szigetről, mivel nem rendelkeztek akkora katonai erővel, hogy állandó megszállás alatt tartsák a szigetet és környező szigeteket. 1641-ben De Poincy kormányzó Tortuga szigetét francia gyarmattá nyilvánította, az angolokat pedig kiutasította.

Franciaországnak és Angliának lehetősége nyílt arra, hogy polgárainak hivatalosan annektált területeket szerezzenek. Megindult a fékezhetetlen versengés az új gyarmatokért. A spanyolok iránt érzett gyűlölet, valamint az Újvilág kincsiben való mániákus hit állandó háborús mozgásban tartotta a francia, angol, holland gyarmatosokat és a bukánirokat. A spanyolok

1654-ben ismételtelen elűzték a franciákat. Ugyanebben az évben a kalózok visszavágtak; francia–angol kalózhad szállt partra Nicaraguában, a Moszkitó parton vetettek horgonyt és kifosztották Nuora Segovia városát. 1655-ben kitört a háború Anglia és Spanyolország között. Az angolok *William Penn* admirális és *Robert Venables* generális vezetésével elfoglalták Jamaicát. A bukánirok jelentős erővel támogatták az akciót. Elismerésül megkapták Port Royalt támaszpontként, amely a világ legbűnösebb városaként vált ismertté. Néhány évvel később a franciák Tortugát rohamozták meg és foglalták el. A francia és angol gyarmatok megerősödtek, mert az európai politikai helyzet alakulása is kedvezett a kalózoknak. Szinte korlátlan mozgási szabadságot élveztek, erejüket a spanyol gyarmati kikötők kifosztására és a spanyol kereskedelmi hajók elfogására használták fel. A következő évtizedek a Karib-tengeri kalózkodás aranykora, melyben a „halálfejes lobogó lovagjai” történelmet csináltak.

Asszonyok a lobogó szolgálatában: Anne Bonney és Mary Read

Anne Bonney 1690 körül született apja és a házvezetőnő kapcsolatából. Születése után nem sokkal apja feladta jogi képviselői állását. Írországból Dél-Carolinába költözött és ültetvényes lett. Anne-t is magával vitte és méltányos helyet biztosított neki a gyarmati világban. Anne természetéből adódóan he-

ANNE BONNEY

ves vérmérsékletű volt. Tizenévesen azt feltételezték róla hogy leszúrta nevelőjét. Ezen eseménnyel vette kezdetét az apjától való elidegenedés. Amikor apja hozzájárulása nélkül férjhez ment egy fiatal tengerészhez, az kidobta házából. Anne Charleston kikötőjében ismerkedett meg *Jack Rackham* alias „Calico Jack” kalózkapitánnyal. Anne férjruhában lopakodott fel Calico Jackkel *Charley Vane* kalózkapitány hajójára a *Dragon*-ra. Anne hamar lebukott és mivel a kalóztörvények halállal sújtották azt, aki nőt csempészett a fedélzetre, Anne-t és Calico Jacket tengerbe kívánták dobni, ám egy felbukkanó hadihajó elterelte a figyelmet róluk. Vane rosszul látta el kapitányi tisztét, ugyanis jó néhány ígéretes zsákmányt szalasztott el az út további részében. Ekkor a legénység Calico Jacket választotta kapitánnyá, Vane-t egy szigetre tették ki.

*Mary Read*et 13 éves korától fiúruhában járaták szülei és Macnek nevezték. Matrózként egy holland hajóra került, amelyet kalózek foglaltak el, Mac közéjük állt. A hajót egy spanyol őrnaszád elsüllyesztet-

te, Mac egy csónakon elmenekülve került a *Dragon* fedélzetére. A kalózkodás történetében először és utoljára egy hajón egyszerre két nő forgatta a kardját a tengeri rablók társaságában. A *Dragon* két évig járta a tengereket, egy rumszállító hajó elfoglalása után a lerészegedett legénységet könnyen fogta el egy brit hadihajó. Az egész legénységet egy jamaicai bíróság halálra ítélte. Anne Bonney és Mary Read kijelentették, hogy ők asszonyok, s mindketten anyai örömök elé néznek. A két halálraítélt kivégzését a szülésig felfüggesztették. Mary Read 1721 tavaszán megszülte a gyermekét, de a szülőágyon meghalt. Anne Bonney túlélte a szülést, majd valahogy kiszabadult a börtönből is.

Felhasznált irodalom

- CARSE, ROBERT: *The age of piracy*. London, é. n., Robert Hole Ltd. 150-151. p.
- MARJAI IMRE: *Nagy kalózkönyv*. Bp., 1994. 98-102., 160. p.
- RÁZSÓ GYULA: *Felfedezők, kalózek, gyarmatosítók*. Bp., 1963. 111-113. p.

Jegyzetek

1. Rázsó 128. p. (John Quelth kapitány utolsó szavai kivégzése napján; 1704. VI. 30.)
2. Rázsó 111-113. p.
3. Marjai 99. p.
4. Marjai 100. p.
5. Marjai 100. p.
6. Marjai 101. p.

MARY READ

Csíki Júlia

Aprószentekelés

„Még a régi öregöktű hallottam...”

Bevezetés

A címben jelölt ünnep a télközépi ünnepkör egyik emlékünnep. Először felvázolom e nap történeti kialakulását, illetve a korábban élő pogány szokáskör beépülését a keresztény ünnepkörbe. Ezt követően adatokat hozok a régi magyar irodalomból e naphoz kötődő szokások első említéseiről. Ezen adatok egyben értékes dokumentumai a szokás egykori formájának és mibenlétének. Mindezek után szólok aprószentek napjának tartalmáról, majd az e naphoz kapcsolódó szokás menetét kívánom ismertetni. Míg a dolgozat első fele jórészt szakirodalomra épül, addig a második a magyar nyelvterület egy szűkebb területén, Udvarhelyszéken végzett egyéni gyűjtésen alapul. A későbbiekben ezt a gyűjtést kívánom ismertetni némi kitekintést téve összehasonlítás céljából a magyar nyelvterület más pontjaira is.

* * *

Aprószentek napja része az egyházi év karácsonyi ünnepkörének. Az egyházi liturgia szerint emlékünnep. A karácsonyi ünnepkörben bőven találunk féldramatikus szokásokat, ünnepi köszöntéseket. Ezek a vonások jellemzőek az aprószentek napi vesszőzés szokására is. Az ünnep időpontja sokáig ingadozott a karácsony táji többi emléknappal együtt. Ennek oka abban keresendő, hogy ezen ünnepkör középpontja régebben a Vízkereszt volt. Erről csak a IV. század felé hátrult át a Jézus embertestben való megjelenésére, azaz karácsony idejére. A karácsony táji idő hasonló hosszúságú pogány ünnepkörnek a helyét foglalta el. „Ennek csak középpontja volt a Saturnáliák eleinte 1, majd 2-3, utóbb 4, sőt a csatlakozó Sigillariákkal 7 napnyi ünnep. Ehhez meg már oly közel esett

az Újév napja, hogy a december 17-én kezdődő Saturnáliáktól egészen január 1-ig meg sem szűnt Rómában az ünneplés, ajándékozás és dőzsölés. Ez az általános céció és dínomdánom pedig oly mélyen benngyökerezett a megtérítendő pogány lelkekben, hogy az egyház csak úgy tudott vele valahogyan boldogulni, ha valamiképp keresztény színezetet adott az ünneplésnek, de az avval járó szokásokat, bármely idegenek valának is ezek az ő tanai szellemétől, nem irtotta ki teljesen, hanem legfeljebb enyhíteni és a maga ünnepeivel vonatkozásba juttatni igyekezett. (...) Ez az általános dévajkodás és az urak meg az idősebbek tekintélyének e napokon fel sem vevése volt tehát a Saturnáliák és a reájuk következő Sigillariák egyik fő jellemvonása.”¹

Saturnus, akinek nevével a Saturnáliákat kapcsolatban lévőnek tartották, ha nem tökéletes párja is a görög Kronosznak, de annyiban találkozik ezzel, hogy valaha ő is ember, kivált gyermekfaló istenség lehetett. Ilyenül szolgálhatott a Saturnáliák és Sigillariák szokásaira vonatkoztatva a félig keresztény, félig pogány Rómában a gyermekgyilkos Heródes emléke.

A szokás tartalma

A keresztény egyház szentjei és vértanúi sorában ünneplés tárgyai azok az ártatlan kisderek, akiket Heródes Betlehemben azzal a szándékkal mérszároltatott le, hogy köztük a zsidók Messiását, féltett trónja követelőjét is leöltesse. Eszerint „aprószent” minden olyan fiúcsacsemő, akit Heródes király a gyermek Krisztus keresésekor megöletett. „A bibliai történet – a templomi prédikációk mögött meglepő elevenséggel élt még a századunk elején is az aprószentek napi szoká-

„Még a régi öregöktű hallottam...”

sok mögött”²² – írja Németh Imre a Néprajzi Lexikon szócikkében. Gyűjtésem folyamán ennek épp az ellenkezőjét tapasztaltam. Leginkább azt láttam, hogy szinte tartalom nélkül, vagy lényegesen megváltozott tartalommal hagyományozódik a vesszőzés rítusa nemzedékről-nemzedékre. Ezt erősíti meg egy Homoródkarácsonyfalván cigányoktól gyűjtött mondóka is, amely a következőképpen szól:

*Aprószentek, szent Dárig,
pénzbejáró bokáig ...*

Az Udvarhelyszéken jól ismert hasonlóan hangzó mondókanak később ez a variánsa éppen arról tanúskodik, hogy mi módon válik a szöveg értelmetlenné annak következtében, hogy az ünnep tartalma teljesen elhomályosult a nép tudatában. Ma amikor ezt a mondókat mondják talán már legkevésbé gondolnak arra, hogy ez a Dárig, az a bizonyos Dávid király.

Ezzel szemben a vesszőzés szokása tartalmában inkább az élővesszővel való megvesszőzés egészségvarázsló szerepét őrizte meg. Magának a vesszőzésnek az eredete az ókorba vezethető vissza, ahonnan származik az ősi hit, mely szerint a rügyező vesszővel való megverés, megverettetés termékenységet okoz. Ez valóban mind a mai napig élő tartalma a szokásnak.

* * *

Aprószentek napja a történeti adatok fényében

„Az aprószenteknap-i vesszőzés, korbácsolás Magyarországon a történetileg legjobban nyomon követhető szokások közül való.”²³ Ez alapvetően annak köszönhető, hogy e szokás legfőbb tárgyi kellékét, a vesszőt az egyház már korán felvette szentelményei sorába. Ezzel kapcsolatosak a legkorábbi említések is. Radó Polikárp foglalkozott ezen emlékek feltárásával. A legrégebbi írásos adatot a Jászó premontrei prépostság környékén találta a

XIV. század idejéből: e prépostság egy kézírásos breviáriuma, mely nagyon sok részt tartalmaz az ágendákból. Aprószentek napján a zsolozsma után egy olyan szöveget közöl, amely utal magára a vesszőzés szokására, sőt arra a hiedelemre is ami emögött húzódik meg. Tudniillik arra az analógiára, mely szerint ahogy „a föld mélyéből ... kisarjadzó vesszők a vizeket megtisztítják – ugyanúgy – az embereket is hasonlóképpen tisztítják ezek a vesszők.”²⁴

A második ide vonatkozó szöveg is a premontrei breviáriumból került elő. Fontos adat van erre 1528-ból. Ez a leírás egy korábbi 1511-es misekönyvben talált szöveg későbbi variánsa. Ez a szöveg amellett, hogy közli a szokás akkori formáját, közli a vesszőzést kísérő mondókat is. Ez arra utal, hogy a maihoz nagyjából hasonló formában élhetett évszázadokkal korábban is e szokásunk.

Fontos megemlíteni Temesvári Pelbárt fellépését a XV. század végén az aprószentekelés szokásával szemben: „Miért van az tehát, kedveseim, hogy ma köztetek sokan hiú tréfálkozásokkal szórakoztok és egymást kölcsönösen korbácsoljátok mondogatván: Heródes sok fiút megölt Dávid Betlehemében stb. Az ilyen emberek sok rosszat és bűnös dolgot, sőt tisztességtelen simogatást és más egyéb kimondhatatlant kevernek ehhez a szokáshoz. Isten előtt ezekért a dolgaitokért felelni fogtok...”²⁵

Radó Polikárp szerint „Pelbárt teljesen a teológiai divatnak a vonalán mozgott, mikor per analogiam még az aprószentekelést is elítélte.”²⁶ Ez valóban így volt, hiszen a reformáció eszmerendszere ekkor volt kialakulóban, amely szerint köztudott a sola scriptura elvét igyekezett megvalósítani több-kevesebb sikerrel. Így nyilvánvaló, hogy mellőz minden Bibliától idegenszerű, pogány elemet. Ezek a próbálkozások feltehetően csak részleges változást eredményeztek. Ugyan a reformáció nyomán megjelenő felekezetek egyházi gyakorlatából kiszorulnak bizonyos

addig meglévő momentumok, ezek azonban jobbra tovább élnek a népeletben. Ez derül ki például 1507–1508 fordulóján a krakkói egyetem magyar burzája néhány tagjának fegyelmi ügyéből. A tárgyalás jegyzőkönyve arról értesít, hogy a magyar diákok aprószentek-napi vesszőzése volt az oka bizonyos bonyodalmaknak. Tehát ez a szokás a krakkói egyetem magyar burzájának tagjai között is élt. Nyilván ismervén az akkori iskolázási kultúrát a szokás gyakorlóit csakis fiúk lehetnek.⁷

Egy évszázaddal később pedig, 1633-ban azt írja Zrínyi Miklós öccse, a 12 éves Zrínyi Péter nagybátyjához, gróf Batthyány Ádámhoz írt levelében: *„Irtam ez keueset rez szerent uigan, rez szerent szomoruuuan, mert honap apro szentek napia vagyon.”*⁸ Később pedig: *„az irasban ha mi fogyatkozás esset megh bochassa kegyelmed az en elmem mikor ezt irtamis ki tuggya hon nyargalt, az apro szentekis igen forgottak elmembe.”*⁹

Aztán az 1762-ből való medgyesi (mai Medias, Maros megye) evangélikus iskola szabálypontja szerint a vesszőzés szokása hasonló bonyodalmakat szült, mint két és fél évszázaddal korábban a krakkói egyetemen történt: *„Abban az időben, amikor seprűzni szoktak menni, e rendelkezés alapján mindenféle kijárás a legszigorúbban tilos.”*¹⁰

Talán nem szükségeltetik a történeti adatok további sorolása, az eddigiek is bőséges bizonyítékai mind a szokás meglétének, mind annak akkor élő formájának. Összefoglalásként elmondható, hogy e kalendáris ünnepnek nálunk egészen korán nyomai vannak az írásos anyagban. Ezekből az adatokból fény derül arra is, hogy az ünnephez kapcsolódó szokás fő tárgyi kellékét, a vesszőt az egyház már korán felvette szentelményei sorába, elismervén ezáltal a szokás egyházi, vallásos jellegét. A későbbiekben, a reformáció eszmerendszerének kialakulása és fellépése idején pedig ennek az ellenkezőjéről szólnak az adatok. Tiltakozás az egyházi életben lévő,

de nem bibliai tartalmú szokások ellen. Így a későbbiekben a reformáció nyomán kialakuló protestáns felekezeteknél kiszorul az aprószentekelés szokása is több más szokással együtt az egyházi életen kívülre, de tovább él a népeletben és részét képezi a kalendáris ünnepeknek egészen napjainkig.

* * *

Aprószentekelés Székelyföldön

1.

A következőkben a magyar nyelvterület egy szűkebb tájegységének, a Székelyföldnek két különböző területén Udvarhelyszék két településén, illetve Kászonaltizen kívánom vizsgálni az aprószentekelés ma élő formáját. Udvarhelyszék két jelzett települése Kápolnásfalu és Bágy. Kápolnásfalu Udvarhelyszék határán húzódó főút melletti katolikus falu, mintegy 3000 körüli lélekszámmal. Bágy jóval kisebb és egyre csökkenő lélekszámú Homoród menti falvacska. Ma körülbelül 200 főre tehető lakosainak száma. Ez utóbbi falunak a mintegy 30-40 évvel korábban élő, e kalendáris ünnephez kötődő szokását mutatom be a népi emlékezet alapján.

2. A szokás leírása

Aprószentek napi szokások Udvarhelyszéken

Ehhez a kalendáris ünnephez kötődő szokást is megelőzi egy előkészületi időszak, noha ennek alapossága nem ér fel az egyéni életfordulóhoz kapcsolódó szokásokat megelőző hasonló időszakokkal. Ennek oka, hogy a kalendáris ünnepek jellegükből adódóan ismétlődőek, míg az egyéni életforduló szokásai alapvetően megismételhetetlenek. Ezért más-más intencióval készül az ember mind az egyik, mind a másik alkalomra. Székelyföldön a felkészülésnek nincsenek szervezett formái, hiszen maga ez az időszak a szerveződés időszaka. Elsősorban a közösségek fiú,

legény, illetve férfi tagjai érintettek a felkészülésben. A csoportta szerveződés nem jelent különösebb szervezési nehézséget sem az egymás felkeresését, sem az egyes csoportban résztvevő tagok eldöntését illetően. A december 28-át megelőző időszak karácsony ideje, amikor rokonok, szomszédok, barátok, ismerősök egymást kölcsönösen látogatják. Ezeken az alkalmakon beszélük meg a férfi tagok azt is, hogy kik fognak majd egy csoportban menni aprószentekelni. Emellett megbeszéljük találkozásuk helyét és indulásuk idejét is. A csoportba való összeállítás szinte spontán szerveződik rokonság, szomszédság, illetve barátság alapján. Emellett kiemelendő az életkor tényezője is, amely szintén meghatározó elem a csoportta szerveződésben. Külön csoportok alakulnak gyerekekből, külön legényekből és külön házasságokból.

A felkészülés másik momentumja, a vessző beszerzése.¹¹ Ez általában egyénileg történik Udvarhelyszéken, de néhányan együtt is mehetnek a közeli erdőbe nyírfaágért.¹² A felkészülés időszaka mindössze ezeket az eseményeket öleli fel. A közösség női tagjai számára annyiban van szükség felkészülésre, hogy gondoskodniuk kell a megfelelő vendéglátáshoz szükséges dolgokról: süteményről, italról, csokoládéről, almáról, dióról (ez utóbbiakat gyerekek kapják). Mivel ez a nap szorosan a karácsonyhoz kapcsolódik, így tulajdonképpen erre nem kell külön felkészülni.

A megfelelő előkészület után aprószentek napja reggelén¹³ elindulnak a csapatok sorra házról házra. Komák, jó barátok, rokonok, azaz a csapatot alkotó férfi tagok női hozzátartozóit keresik fel rendre. A gyermekek osztálytársakat, keresztanyákat, az ismerősök, családi barátok, rokonok leányait, asszonyait járják sorra. A legények főleg leányos házakhoz járnak, ez a generáció vesz kiemelten részt a szokás gyakorlásában. A házasság leginkább a maguk korosztályához tartozó másik nembelieket keresik fel elsősorban.

Miután bármely csoport belép egy házhoz köszönnék és közlik, hogy aprószentekelni¹⁴ jöttek. Ezután elmondják a mondókájukat, miközben megütögetik sorra a lányokat, asszonyokat a vesszővel. Gyergyóból van egy adatom, mely szerint addig vesszőzik a lányokat, amíg azok türelmesen végig nem várják, hogy a legények mondókájukat elmondják. Ha azok közben visongnak, akkor kezdődik minden előről.

A lányok, asszonyok a vesszőzés után a legényeket, férfiakat leültetik, itallal és süteménnyel, főleg kaláccsal kínálják. Ilyenkor nem időzhetnek el hosszan egy-egy háznál, mert sok helyre kell menniük. Ez a kalendáris ünnep általában bállal végződik, a karácsony többi estjéhez hasonlóan. Ez ma már csak azokban a falvakban él, ahol egy bálhoz kellő számú lakosság van. Tehát e naphoz kötődő szokáslánc záró elemének a bálozás tekinthető. Ez általában hajnalig tart, addig amíg a közösségi jókedv diktálja.

Aprószentekezés Csíkkászonban¹⁵

Érdekes dramatikus, színjátékszerű formája maradt fenn az aprószentekelésnek Kászonaltizen a katonaság előtt álló legények körében. A szokás gyakorlása a fiatalabb és idősebb korosztálynál hasonlóan történik, mint Udvarhelyszéken. Az említett korosztályhoz tartozó legények 7-9-11 tagú csoportokba szerveződnek, hasonló elvek alapján, mint Udvarhelyszéken láttuk. Minden csoportnak van egy királya, a csoport többi tagját pedig katonának nevezik. A legényközösségek pár héttel az ünnep előtt találkoznak és elpróbálják az énekeket, mondókat és megbeszéljük a vonulási sorrendet is. Néhány nappal az ünnepek előtt kimennek a közeli erdőbe nyírfaágat vágni, amelynek majd vékonyabb ágacskáit össze is fonják. Karácsony harmadnapjának estjén korábban lefeksznek, majd éjfél előtt már fel is kelnek, hogy összegyűljenek a király házánál. December 28-án éjfélkor elindulnak, hogy

rendre felkeressék a leányos házakat. A legények a befonott ágú nyírfát vállukon tartják, melyeknek végére újabban művirágot, szentképet is kötnek. Az utcán katonás rendben, kettős sorban vonulnak a király vezényszavára. Mikor megérkeznek a leányos házhoz egy vallásos énekbe kezdenek a lépcsőhöz érven.

Mikor a legények énekelni kezdenek, a leányos ház lakói világot gyújtanak benn, jelezvén, hogy fogadják a köszöntőket. Az ének végén a lány behívja a legényeket. Bemenvén félkörbe állnak, majd a király mondókéval köszönti a háziakat. A köszöntővers után mindenik legény megvesszőzi a leányt egy újabb rövid köszöntőverset mondván. Ennek variánsaival magam is találkoztam udvarhelyszéki gyűjtésem során.

*Aprószentek, Dávid, Dávid,
Ez a vessző elszakadjon
Éfiúleány megmaradjon.*

A vesszőzés után a legényeket a leányok két-két szalaggal ajándékozzák meg. Rendszerint fehér, piros, rózsaszín, zöld, halványkék pántlikát kötöz rá a legény a vesszőjére. A színes szalagnak jelképes üzenete lehet. A piros itt is a szerelmi vonzódást szimbolizálja. Ezt követően megkínálják a legényeket itallal és süteménnyel.

Reggelig bejárják az egész falut. Nyolc óra körül gyülekeznek a katolikus plébánia előtt, s bemennek a parókiára és felköszöntik a plébánost is. Kilenc órakor kezdődik a kicsi mise, amikor a csoportok rendre bevonulnak a templomba a királyok vezetésével. Évente általában 7-15 csoport szokott összeállni. A templomi leülésnél egy-egy csoport egy-egy padot szokott elfoglalni. A leányok ilyenkor a karzatban helyezkednek el, és onnan lesik, hogy melyik legénynek hány piros szalagja van.

A mise után a csoportok a király hátához mennek énekszóval, ahol a király szülei várják őket. Ott is elmondják a mon-

dókákat és megvesszőzik a háziasszonyt is. Ezután következik az ünnepi étkezés, amikor az asztalra laskaleves kerül, majd disznósült krumplival és legvégül töltött káposzta. Utoljára megkínálják őket borral, majd ezt követően kettesével összefogóva s világi dalokat énekelve hazafelé tartanak a legények.

3. Társadalmi részvétel a szokás menetében

Az aprószentekelés szokásában amint láttuk majdnem a teljes közösség részt vesz valamilyen módon. Kissé periférikus helyre szorulnak a közösség idősebb tagjai. Nekik a megfigyelés szerepe jut. A kisgyermektől a középkorúakig mindenki érintett az ünnepi részvételben. Kiemelt jelleggel vesznek részt a közösség tagjai közül a leányok és legények. Számukra többletfunkciót is hordoz ez az alkalom. Még egy lehetőség a találkozásra, ismerkedésre, vagy mint Kásonban láttuk, a szalagkötözés lehetőség lehet arra is, hogy jelét adják a szerelmi vonzódásnak, ha burkolt formában is.

Nemek szerint Pozsony Ferenc a legények részvételét aktívnak ítéli meg „a lányok passzív jellegével szemben”.¹⁶ Ez a megközelítés nyilván hordoz igazságtartalmat, mégis a lányok felkészülését mint ha leértékelné ezzel.

4. Az aprószentekelés költészete

Aprószentek napjának kiemelkedő epizódja a vesszőzés, aprószentekezés mozzanata. Ehhez külön népköltészeti műfaj is rendelődik. A már elmondottak szerint a vesszőzés közben mondókát is mondanak. Ezt a népköltészeti műfajt Dömötör Tekla az általa alkotott rendszer hatodik csoportjába sorolja, ahová varázsló, szerencsekívánó mondókák tartoznak.

Az általam gyűjtött területen jellemzőnek találtam az alábbi mondókát:

„Még a régi öregöktű hallottam...”

*Aprószentek, szent Dávid
Éljen maga sokáig.
Pénzbe járjon bokáig
Százesszendő koráig
Gyölcs ingbe, gatyába,
Ráncos szárú csizmába.*

Előfordul, hogy valamely leleményes közösségi tag saját verset is ír. Ha ez elnyeri a közösség tetszését mások is átvehetik és továbbhagyományozódhat. Ennek egy sajátos esete történt Bágyban is, ahol még ma is él egy aprószentek-napi vers, amely néhai Fodor Gábor nevéhez fűződik, mely amint kiderül nem mellőzi a népi humor jegyeit:

*Karácsony reggelén, mikor felébredtem
Foltos harisnyámat a kezembe vettem
Hát egy kutya bolha tizenkét fiával
Reám agyarkodott éles agyarával.
Meggfógtam a bolhát, kivittem egy fára,
Meggköttem egy csükenyefa árnyékába:
Hadd el kutya bolha többet nem bújsz
a ráncba.*

Bibliográfia

- BALINT SÁNDOR: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Bp., 1973.
- BECH ZOLTÁN: *A megvesszőzéstől egészséget reméltek. Aprószentek – Gerendáson és Battonyán*. Békés Megyei Népiújság, 1990. december 23. 9. p.
- DANKÓ IMRE: *A bajai suprikálás*. Ethnographia, 1958. 464–465. p.
- DÖMÖTÖR TEKLA (szerk.): *A magyarság néprajza*. II. köt. Bp., 1990.
- DÖMÖTÖR TEKLA: *Naptári ünnepek, népi színjátszás*. Bp., 1974.
- IVÁNYI BÉLA: *A két Zrínyi Miklós körmeneti levelei*. Bp., 1943.
- KATONA LAJOS: *Folklor-Kalendárium*. Bp., 1982.
- MÉSZÁROS ISTVÁN: *Aprószentek-napi vesszőzés 1507-ben és 1762-ben*. Ethnographia, 1976/1–2. sz. 197. p.
- ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. I. köt. Bp., 1977.
- POZSONY FERENC: *Aprószentkezés Csikkásonban*. Művelődés, 1991, 11–12. sz. 52–55. p.

- RADÓ POLIKÁRP: *Az „aprószentekelés” s a magyar liturgiátörténet*. Theológia, 1943/3. sz. 257–260. p.
- SZABÓ DÉNES: *Szövegmutatványok Felső-Szigetköz nyelvéről*. Magyar Nyelv, 1946. 79–81. p.
- VISKI KÁROLY (szerk.): *Magyar Néprajz*. VII. köt. Bp., é. n.

Jegyzetek

1. Katona 1982. 294.
2. *Néprajzi Lexikon*. I. köt. Bp., 1977. 118.
3. DÖMÖTÖR TEKLA: *Naptári ünnepek – népi színjátszás*. Bp., 1983. 164.
4. Radó 1943/3. 251.
5. TEMESVÁRI PELBÁRT: *Sermones Pomerii de Sanctis. Pro Innocentibus. Sermo IV. F.* (Holl Béla ford.). Idézi Dömötör: i. m. 163.
6. Radó 1943/3. 258.
7. Mészáros 1976/1–2. 197.
8. Iványi 1943. 58–9.
9. Uo.
10. Mészáros 1976/1–2. 197.
11. Felső-Szigetközben is találunk lejegyzést erre vonatkozóan: „A korbácsot mind legím mekcsinátó aprószentek előtt való este.” (Lásd Szabó 1946. 79.)
12. A magyar nyelvterület más részein említik még a fűzfaágat (Lásd Bech 1990. dec. 23. 9.) vagy almaágat (lásd BOSNYÁK S. In Magyar Néprajz 259.)
13. Az adatok többsége arról vall, hogy korán reggel kezdik el az aprószentekelését. Egy korai bajai adat is erről tanúskodik: „A suprikálás mind a gyermekeknél, mind a legényeknél délig tart, déli harangozás után már nem szokás járni.” (Lásd DANKÓ IMRE: *A bajai suprikálás*. = Ethnographia 1958. 465.)
14. Ez a szokás tájegységenként más-más elnevezést kapott: aprószentekelés, csapkodás, zsibározás, sibárlás, ódericsálás, suprikálás, zsuprikálás, csapulás. (Lásd GYÖRFFY ISTVÁN–VISKI KÁROLY: *A magyarság néprajza*. II. kötet. Bp., é. n. 353–354.)
15. Ennek leírását Pozsony 1991/11–12. 52–55.
16. Pozsony 1991/11–12. 54.

TDK-találkozó Egerben

1997. november 6-án – az egriek meghívására – *tanári felügyelet mellett*, Zalai Anita tanárnő vezetésével indult útnak kis csapatunk. A hallgatókat négyen képviseltük: Csiga Andrea, Kocsis Andrea, Kovács Krisztina és jómagam. Az út során – különösen Budapest és Eger között – sok figyelemreméltó észrevételt tettünk, mint például: „*De hol vannak a hegyek?*”; „*Túlmentünk*” (a vonat végállomása Eger volt...); „*Akkor itt lesz a Tankcsapda-koncert?*” és hasonló egyebek. Egerben az állomáson vártak minket leendő kísérőink, s a kollégiumi elhelyezést követően kezdetét is vette az ismerkedési est. A közkedvelt egri terméknek köszönhetően mindez vidáman, töri szakosokhoz illő hangulatban zajlott. Jókat táncoltunk, beszélgettünk, iddogáltunk. Érezhető volt, hogy az elkövetkező két nap igazán kellemesen fog eltelni.

Csütörtökön délelőtt 10 órakor kezdetét vette az előadássorozat. A konferenciát *dr. Kaló Ferenc* főigazgató-helyettes nyitotta meg, találóan Széchenyit idézve. Az első előadó *Mészáros Attila* volt, aki Szendrő várának XVI. század végi erődtitési munkálatait dolgozta fel. Őt *Kovács Krisztina* követte; témája Lippa és Jenő átadása a velencei követjelentések tükrében. Ezután rövid szünet következett, ekkor lehetőségünk nyílt egy kis beszélgetésre az előadókkal. Harmadikként *Pléban János* következett, ő III. Napóleon és a sajtó viszonyáról beszélt. Külön érdekesség, hogy János francia forrásokat használt, és korabeli újságokat is átnézett – természetesen Franciaországban. A negyedik előadó szintén szegedi volt, *Csiga Andrea* a Horthy-kor oktatáspolitikájáról készítette TDK-dolgozatát. Ismét szünet, majd *Sepetán Róbert* lépett a pódiumhoz. Témája: 1956 eseményei Gödöllőn. Végül, de nem utolsó-

sorban *Tóth Péter* előadását hallgathattuk meg, szintén az '56-os eseményekről, a Life magazin különszáma alapján. Péter saját bevalása szerint túl idealizáltak és túl kommunista-ellenesnek találta a kiadványt. Az előadások után megnéztük az Egri Főegyházmegyei Könyvtárat, amiről csak superlativusban lehet beszéni. 130 000 kötet (köztük 34 kódex és 94 ősnymtatvány), 207 Mikes-levél és az ország egyetlen Mozart-levele található itt. A mennyezeten Kracker János Lukács és Zach József freskója látható a tridenti zsinatról. A bútorzat copf stílusú, tölgyfából készült, Lotter János egri asztalos munkája. Mindenkinek ajánlom a könyvtár megtekintését.

A hivatalos esemény befejeztével azonnal városnézésre indultunk. A lányok nem igazán tudtak őszintén örülni ennek, magas sarkú cipőben kellett megmászniuk az egri vár feljáróit. Nemi külső segítséggel azonban ezt is megoldottuk. Kellemes és finom ebéd a Dörner étteremben, néhány óra szabadprogram, és már indultunk is a Szépasszony-völgybe. Be kell vallanom, ez volt a háromnapos rendezvény leghosszabb programja.

Másnap kissé nehezemre esett a felkelés... Délelőtt búcsút vettünk legújabb barátainktól, s a tavaszi viszontlátás ígéretével elindultunk vissza, Szegedre. Útközben felsővezeték-szakadás miatt másfélórás kényszerpihenőt tartottunk, majd – a teljes menetfelszereléssel végrehajtott hosszútávfutás világrekordját megdöntve – három percnyi időtartalékkal értük el a csatlakozást Szeged felé. Az eredeti tervekhez képest úgy félórával később értünk haza, fáradtan és éhesen, de rengeteg élménnyel és tapasztalattal.

Koteczki István

I. BELVEDERE LABDARÚGÓ-TORNA

A tizedik évfolyamába lépett Belvedere Meridionale című lapot március 26-án a Topolya sori sportcsarnokban egy labdarúgó-tornával köszöntötte a történelem tanszék. A torna iránti érdeklődést jelezte, hogy – a Belvedere szerkesztősége mellett – hat csapat szerveződött az évfolyamokból (az első- és másodéven kettő is!); és – a péntek délutáni időpont ellenére – sokan elkísérték a csapatokat, még a gyengébbik nemből is. A Belvedere-válogatott a legendás hírű *Jehova Tahói* történelem szakos sztár csapatból verbuválódott: a kapuban *Nagy Feri* és *Egész Tamás*; mezőnyben *Kovács Józsi*, *Forró Lajos*, *Döbör András*, *Jancsák Csaba*, *Nagy Tamás* illetve *Gárdián Zoltán* és *Bajdik Zoltán*. A mérkőzéseken *Pasztorek Róbert* és *Bozsoki Szabolcs* testnevelés szakos hallgatók dirigáltak. A kezdőrúgást nagy ováció közepette *Szegfű László* Tanár Úr végezte el.

Az A csoportba 3 csapat került: a *Harmadév*, a *Misi Nyilas* (4.) és a *Fehérterror* (2.). A sokkal erősebbnek ígérkező B csoportban lépett pályára a két első csapat, az *ABC 1919* és a *Dinamo Parthiscum*, a másodéves *Hattyasi Suttyók* – *Dr. Kovács Zoltán F. C.* és – természetesen – a Belvedere szerkesztői, *Jehova Tahói*.

Az A csoportban azonos pontszámmal végzett a Fehérterror és a Harmadév, de jobb gólkülönbséggel előbbi jutott a döntőbe. A másik csoportban igazi rangadókat láthattunk. Sajnos, a Jehovák gígaszi harcban 2-0-ra kaptak a Suttyóktól, azokat viszont a leglátványosabban játszó antibolsevisták leckéztet-

ték meg (3-1). Az ABC első és a Suttyók második helye már biztos volt, amikor a tét nélküli utolsó csoportmeccsen a fel-támadó belvederések hősiek helytállással kis híján meglepték az ABC-t (2-2).

A helyosztó meccseken a Jehova már igazi arcát mutatta. Az 5. helyért vívott találkozón fölényes biztonsággal 6-1-re ruházták meg a negyedéveseket. *Misi maradjon nyílas!* Csabuci góljai, Csárli bácsi gólpaszszai, Döbör András és Kovács Józsi összjátéka, gólörömmük a leg-szebb időket idézte az Ady térről. A Hattyasi Suttyók végeztek a 3. helyen. A döntőben, a két tizenkilences csapat rangadóján esélyesebbnek tűnt az ABC, de – ahogy az a fociban lenni szokott – meglepetés született: a Fehérterror egyetlen góllal szerezte meg a győzelmet és a Belvedere-kupát.

A tornát tartalmas szakesttel zártuk az Alsóvárosi Tóth vendéglőben. Itt került sor a helyezésekért járó folyékony halmazállapotú és malátatartalmú jutalmak kiosztására. A legjobb kapus *Kovács Viktor* lett a hattyasiak közül, a gólkirály pedig a „fehérterrorista” *Nyéki Viktor* (5 góllal). A Belvedere-szerkesztők házi gólversenyében – a sztahanovista mozgalom sikereként – Döbör főszerkesztő úr végzett az élen három góllal.

A torna vitathatatlanul sikeresnek minősíthető. A mérkőzéseken minden csapatnál tapasztalható volt a nagy-nagy elszántság és a rendkívül sportszerűség. Sokan már a „harmadik félidőben” a Belvedere-kupa jövő évi folytatását, a majdani visszavágókat emlegették. Úgy legyen!

N. T.

„Egyetlen hamis eszmétől barbárokká válhatunk” (Diderot)

FORRADALOM ÉS MEGTORLÁS
VAS MEGYÉBEN 1956–1960

* * *

Régóta vita tárgya „történész-berkekben” az *oral history*, tehát a vizsgálat tárgyául szolgáló történelmi eseményekben ilyen-olyan szerepet betöltő emberek visszaemlékezései alapján megírt történelem. Akadnak ellenzői és pártolói szép számban, s nehéz igazságot tenni érveiket hallgatva. Egy biztos, oly – immáron – történelmi korokat kutatva, melyekben egy totalitárius rendszer vezére, avagy maga a bürokrácia kézi vezérrelssel irányította birodalmát, nagyon sok értelme nincs a dokumentumokba „temetkezni”, mivel a legnagyobb és legaljasabb utasításokat soha nem vetették papírra. Hitler sohasem írta le, hogy ma hány zsidót kell kiirtani, s a recski tábor halottairól sem vezettek hivatalos pártállami statisztikát. Ilyen, s ehhez hasonló történelmi események felderítéséhez nyújthatnak sok segítséget a „nagy idők még élő tanúinak” visszaemlékezései.

Ilyen történelmi esemény az 1956-os magyar forradalom, és ilyen történelmi korszak az „átkos”, a kommunizmus negyven éve.

Nagyszerű és követendő feladatra vállalkozott a Vas Megyei Honismereti Egyesület és a Honvéd Hagyományörző Egyesület, amikor Both Béla szerkesztésében egy Emlékkönyv címet viselő sorozatot indított, azaz a céllal, hogy feldolgozzák a XX. század helyi eseményeit. 1997 végéig három kötet jelent meg e sorozatnak. Az elsőben '56 szombathelyi tényeiről, eseményeiről és közvetlen következményeiről adtak közre gazdag információs anyagot, a másodikban a II. világháború alatti szombathelyi és a MÁV Szombathelyi Vasútigazgatósága területén történt bombázásokról kaphattak képet az érdeklődők.

1997 decemberében jelent meg a sorozat harmadik kötete, a *Forradalom és megtorlás Vas megyében 1956–1960* címmel. A történelem bebizonyította, hogy az erőszakkal és csalásokkal a magyar népre erőltetett proletárdiktatúrának nincs létjogosultsága. Erre sokan rájöttek már 1956-ban – vagy csak megéreztek –, és szembeszálltak a nemzetidegen hatalommal. A forradalom és szabadságharc fő eseményei Budapesten zajlottak, s végkimeneteléről nagyhatalmi szinten történt döntés, de nem szabad megfeledkezni arról, milyen gyorsan mozdult meg a vidék, és sorakozott fel a főváros mögé, hiszen a forradalomnak a vidéki tömegek támogatása és együttérzése adta hitelét. Az Emlékkönyv sorozat harmadik kötetének fő tanulsága ez, s a főhajtás az egyszerű, vidéki emberek előtt, akik az igaz ügy mellé álltak amikor „megkövetelte a haza”, de róluk most megfeledkeznek a „nagyok”, a „pestiek”. Ezek az emberek megérdemlik, hogy nevük és tetteik ne csak az őket elítélő és megbélyegző bírósági ítéletekben és jegyzékekben maradjanak fenn – elferdítve az igazságot – hanem ilyen pozitív hangvételű, az eseményeket nemzeti értékükhöz méltóan, s igazul kezelő könyvekben is. Emellett a könyv nagy érdeme, hogy mentes a sárdobálástól, nem ítélezik a „másik oldal” felett, tartózkodik minősítésüktől. Fontos lenne szerintem ez a higgadt hangnem és tárgyilagosság minden ilyen jellegű kiadványnál.

A Forradalom és megtorlás... kiváló forrásértékű kiadvány, olyan források és visszaemlékezések tudatosan és átláthatóan megszerkesztett halmaza, mely szép emléket állít a Vas megye történetében jeles tetteket végrehajtóknak. A megye valamennyi települését sorra veszi betűrendben, járásonként. A jegyzetelés pontos, korrekt. A mellékletek tartalmazzák a könyvben tárgyalt

események bírósági eljárásainak és ítéleteinek jegyzékét, azzal kapcsolatos újságcikkeket, közlönyöket és egyéb dokumentumokat. Talán csak egy jól megszerkesztett névmutató hiánya róható fel a kötet szerkesztőinek, mely nagyban megkönnyítette volna a visszakeresést. Az egyébként formailag is szépen kidolgozott könyv *Tibola Imre kanonok A vas megyei katolikus papok részvétele az 1956-os forradalomban* című tanulmányával zárul, amely

a szerzőtől már megszokott igényes színvonalat hozza.

Nem szabad hagyni, hogy az emlékek a szemtanúkkal sírba kerüljenek. Ezért tartom jónak e kezdeményezést. Azután már a „történetész-detektív” feladata, hogy a sokszor egymásnak ellentmondó „vallomások” birtokában igazságokat tegyen, következtetéseket vonjon le bizonyítékok feltárásával és bemutatásával.

Döbör András

Egy könyv, melyet minden író embernek olvasnia kell

GYURGYÁK JÁNOS:

Szerzők és szerkesztők kézikönyve.

Budapest, 1996, Osiris Kiadó.

* * *

A közelmúltban egy olyan könyvvel gazdagodott a könyvtárunk, amelyet – szerény véleményem szerint – minden író embernek – tanárnak, tudósaknak, irodalmárnak és közép- és felsőfokú diáknak – el kell(ene) olvasnia.

A szerző Gyurgyák János az Osiris Kiadó szerkesztője. A rendszerváltás idején alapított (korábban *Századvég* nevű) könyvkiadó rövid idő alatt a könyvszakma és az olvasóközönség elismerését vívta ki igényes külsőben megjelenő társadalomtudományi műveivel. Az Osiris orvosolta a humán felsőoktatásban megszűnő jegyzetkiadás minden gondját-baját, azzal, hogy – igaz, borsos áron – sorozatban adja ki a már csak sárga csíkos, olvasótermi példányokban elérhető egyetemi klasszikusokat.

Bevezetőjében azt hangsúlyozza a szerző, hogy a számítástechnika forradalmasította ugyan a könyvkiadást, de ennek nyilvánvaló előnyei mellett számos hátrányát tapasztalhattuk. Hiszen a fényszedés technikája nyilvánossá, mindenki által művelhető

vé tette a könyvkiadás addigi évszázados, ólomszagú titkokba burkolózó világát. Ma már egy alapszintű masinával és egy *korszerről*, jó programmal (Page Maker, Quark Xpress, Corel Ventura stb.) egy szorgalmas ember játszi könnyedséggel elvégezheti pár nap alatt azt a hatalmas munkát, mely fél évezred, Gutenberg óta a nyomdászok nehéz mestersége volt. Egy szerény terjedelmű, egyszerű megjelenésű kiadványhoz pedig mindenki *Wordje* is bőségesen elegendő.

De a tömeges könyvkiadás és a szellemes szövegszerkesztő programok nem javították, hanem nyilvánvalóan rontották a könyvek minőségét. Drasztikusan fogalmazva ma minden szemét megjelenhet, és a néhány, hagyományos minőséget őrző könyvkiadótól eltekintve a szerző és az olvasó csak reménykedhet, de biztos nem a kiadvány jó minőségében.

Így a recenzált könyv tulajdonképpen a könyvvel foglalkozók „bibliája” lehet. A szerzőt érezhetően az a szimpatikus elhatározás vezette, hogy a könyvkiadásban szerzett óriási tapasztalatát megossza az olvasóval. Reményei szerint, ha a kézikönyv „ajánlott” szabályrendszere általánossá válik, ezzel meg lehet állítani a szövegek és kiadványok színvonalának romlását a komputer-korszakban.

Megismerhetjük a könyv és az időszaki kiadvány egyes részeinek hivatalos és a szaksargonban használt elnevezéseit (címloldal, szennycímloldal, fattyú sorok stb.) Útmutatást kapunk a nyomdászatban használt leggyakoribb mértékegységekhez (pont, milliméter, pika, ciceró stb.) és méretekhez. Megtudjuk, hogyan kell szabályos kéziratot, irodalomjegyzéket készíteni, milyen a jó cím (...és mitől lesz jó), hová illik bevezetőt, hová ajánlást és hová fűlszöveget készíteni. Mikor, mit és hogyan lehet rövidíteni (*szerk., i. m., é. n., Bp.*), és mi az, amit nem ajánlatos (*lásd*). Megtanulunk különböző típusú tartalomjegyzéket készíteni, és azt is, hogy mikor kell azt a mű elejére és mikor a végére helyezni. A szerző bevezet minket a klasszikus betűtípusok világába, és egy kis betűstílus-történeti áttekintést is nyújt. Ismerteti, hogy a

különböző szövegtípusokhoz, kiadványokhoz milyen betűtípust és -fokozatot (~ méretet) illik választani.

A kézikönyv útmutatásait tartalmaz meléklet egészíti ki. Nagy segítség lehet az olvasó-felhasználó számára az egyes szaktudományok (magyar nyelv, idegen nyelvek, történelem, biológia stb.) és művészetek kézikönyveinek ajánlott bibliográfiája. A papír-, szövegtükör- és betűméretek mellett megtaláljuk a szakkifejezések és az általánosan használt magyar és idegen nyelvű (latin, angol, német és franci) rövidítések jegyzékét.

Bemutatott könyvünknek a magyar könyvészetben párját ritkító jelentőséggel bíró tartalmát nemesen egyszerű, tipográfia és igényes külső megjelenés teszi teljessé.

Zékányné Kner Izidóra

VI. A CSORBA-TÓ A MAGAS-TÁTRÁBAN. A FELVÉTEL 1906 KÖRÜL KÉSZÜLT

„...mindennemű faszállítási ellenőrizve legyen...”

Anekdota

Önkényesen válogatott részletek

a Forradalom és megtorlás Vas megyében 1956–1960 című emlékkönyvből

I. Besúgó

Horváth Antal a körmeneti közoktatási gondnok egy alkalommal ismerősével az utcán sétált, amikor valaki jött velük szembe, akiről gyanította, hogy az ÁVH beépített embere. Ennek próbatétele érdekében nagyhangosan mondta ismerősének, hogy vele nem tudnak semmit sem csinálni, mert ha valami baj lesz, felül a repülőgépre, melyet a németek hagytak nála, s amelyet szét-szedve tárol a pajtájában. E beszélgetés után rövidesen meg is jelent nála az ÁVH, s fel-szólították a pajta kinyitására és a repülőgép átadására. Ő hallatlan nyugalommal vezette az ÁVH-sokat a pajtában a széná alatt lelán-colt arasznyi repülőgép-modellhez.

II. Kedves elvtársak!*

Nincs itt már komoly baj, újra halljuk kicsi robot, kicsi davaj. És ha azt is halljuk újra,

* Szvoboda László egyházasrádóci földműves-szövetkezeti ügyvezető igazgató Győrben járva jutott 1956 decemberében ezen éle-sen szovjet-ellenes és népi demokrácia-el-lenes, tehát izgatató tartalmú röplaphoz és az „Arany igazságokhoz”, majd a beledi ital-boltban az „Ima Kádárhoz” című ugyan-ilyen tartalmú röplapot vette magához, és azokat otthon szövetkezeti alkalmazottak előtt felolvasta, sőt megengedte, hogy azok-ról egyesek maguknak írógéppel másolatot készítsenek. Az eredetiek hazavitte laká-sára, amit a nyomozók a lakásán 1957. május 7-én tartott házkutatás során meg is találtak. A Szombathelyi Megyei Bíróság 1957. november 11-én hozott B.426/1957/28. sz. ítéletével a házkutatás óta előzetes letartóztatásban lévő Szvobodát 2 év 6 havi börtönre, 2800 Ft pénzbüntetésre és 3 évi jogfosztásra ítélte...

hogy ponyemáj, el kell dugni újra a libamájt. Mert hát szó, ami szó, jó hogy jött az orosz, mert hát nagyon nyakunkon volt a porosz. De ha el is mennek, az lesz már nagy kár, marad itt elég magyar, aki zabál. Hordhatod nyugodtan csülködön az órát, nem kell rej-tegetni pincédben a rózsád. Száradhat nyu-godtan kötélen harisnya, nem zabálja azt a ruszki bárisnya.

Lesz majd itthon úton-útfélen krumpli, só, kiálthatsz te is végre, hogy harasó. Hogy javul a helyzet, látszik már abból is, hogy mind kevesebb itt a tovaris.

Esténként sétálhatsz és a májusi éjben, gyönyörködhetsz babád gyönyörű szemé-ben.

Mivel este nyolckor nem lesz ezután szpaty, nem kiált rád senki, jobbfalyumaty. Nem lövik majd agyon a sok zörgő vekkert, és nem kell tanulni oroszul, hogy jóreggelt. Nem mosogatsz majd a sok vodkás csészét, és ülve használhatod ismét majd a vécét.

Mindezek dacára valljuk meg gyerekek, mint megszabadítókat, szeretünk bennetek.

Nincsen az országban egy olyan tutyi-mutyi, aki ne tudná, mi az a drasztutyi. Tud-juk milyen derék minden ruszki szoldát, aki inkább iszik kölnit, mint szódát. Minden ruszki szoldát a szívünkhöz nőtt máris, de ha el kell válni, drasztutyé tovaris.

Arany igazságok

*A törökök a holdat lopták le az égről,
az oroszok a csillagot,
a magyarok pedig a napot lopják.*

Reggeli nincs, ebédet nem főzünk, vacsorá-ra maradékok eszünk.

Éljen a proletárdiktatúra!

Ha úgy lisztünk volna, mint ahogyan zsrunk nincs,

úgy kölcsönkért tepsiben, egy kis lopott fával már sütnénk a pogácsát.

Kádárnak híre van, Rajknak hamva van, Nagy Imrének se híre se hamva.

Ima Kádárhoz

(Részlet)

Kádár ki vagy Budapesten

Feledtessék el a Te neved

Tűnjön el a te kormányod,

Miképpen a mennyben azon képen itt a földön is.

Mindennapi kenyerünket el ne lopd,

Mert tiéd a hatalom, az ország,

De dicsőség nélkül,

Vigyen el az ördög,

Mind örökkön örökké; Ámen.

III. Készülődés '56 karácsonyára

Első lépés: az éjféli mise megtiltása

A Vásvári Járási Tanács Végrehajtó Bizottságától

Távmondat:

Valamennyi Községi Tanács V. B. elnökének

Székhelyén:

Utasítom Elnök Elvtársat, intézkedjen az irányban, hogy a karácsonyi 'éjféli mise' este fél kilenc órára befejeződjön községében a kijárási tilalom miatt.

Vásvár, 1956. december 20.

Horváth Lajos s. k.

a V. B. elnöke

Második lépés: a karácsonyfa-szállítás megtiltása

Vas Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottságától

Távmondat:

Valamennyi Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága Elnökének

Székhelyén:

Közlöm Elnök Elvtárssal, hogy Vas megye területéről mindennemű fenyőfa (karácsonyfa) szállítását megtiltom. Fenyőfa-szállítást csak aláírással és a Megyei Tanács V.B. bélyegzőjével ellátott igazolvánnyal lehet szállítani (sic!).

Utasítom, hogy minden olyan szállítmányt, amely engedélyem nélkül történik (sic!), kobozzanak el. További utasításom, hogy a fenti intézkedés végrehajtásáról tájékoztassa a rendőrség és a karhatalmi egységek parancsnokait és utasításom végrehajtására figyelmüket hívja fel.

Biztosítsák, hogy mindennemű faszállítás (sic!) ellenőrizve legyen és csak szállítási engedéllyel szállíthassanak.

Szombathely, 1956. december 21.

Adta: Végh

J. Kiss Ernő s. k.

Vette: Epelleiné 10 h 20'

a V. B. elnöke

Aktív

TOURIST

Utazások szervezése (kül- és belföldi, egyéni- és csoportos be- és kiutaztatások) ♥ Szakmai- és tanulmányutak (nemzetközi szakvásárok, kongresszusok, üzleti utak) ♥ Aktív utazások (kerékpár- és vízitúrák, síutak) ♥ Rendezvényszervezés (kongresszusok, kiállítások) ♥ Kiadványok készítése (prospektusok, szórólapok, könyvek) ♥ Repülőjegyek (a világ minden tájára) ♥ Nemzetközi menetjegyek (autóbusz, vonat, hajó, komp) ♥ Szállodai szobafoglalások Európában és a tengeren túlra, igény szerinti ellátással ♥ Utazási biztosítások (BP, BBP, apex útlemondás) ♥ Speciális szolgáltatások (Rent-a-Car, belépőjegyek) ♥ Vadásztatás

AKTÍV TOURIST UTAZÁSI IRODA KFT

SZEGED, DÁNI u. 7. Tel./Fax: (62) 431-708, 481-562

aktivtourist@mail.matev.hu

JEGYZET

Számunk szerzői

- Csíki Júlia, hallgató (JATE BTK);
Döbör András, tanár, hallgató (JGYTF – ME BTK);
Forró Lajos, tanár, hallgató (JGYTF);
Hőbe Judit, könyvtáros (Szeged);
Irsevics Krisztián, hallgató (JGYTF);
Kiss Gábor Ferenc, tanár, hallgató (JGYTF – JATE BTK);
Kláben Gyula, hallgató (JGYTF);
Kohári Nándor, hallgató (JATE BTK);
Koteczki István, hallgató (JGYTF);
Lányi Ernő, vasúttörténész (Budapest);
Maróti Egon, dr., nyugalmazott egyetemi tanár, professor emeritus
(JATE BTK);
Mészáros Csaba, hallgató (JGYTF);
Mészáros Ferenc, hallgató (JGYTF);
Molnár Zsolt, tanár, hallgató (ME BTK);
Nagy Tamás, tanár (Tatabánya);
Petheő Attila, hallgató (JGYTF);
Tudomány Attila, hallgató (JGYTF);
Zalai Anita, főiskolai tanársegéd (JGYTF);

LA TIERRA DE FIESTAS

AZ ÜNNEPEK FÖLDJE — EZ A CÍME ÚJ ROVATUNKNAK, AMELY SPANYOL TÖRTÉNELEM ÉS KULTÚRA ÉVSZÁZADAIVAL KÍVÁNU FOGLALKOZNI. ELSŐ IZBEN A ROVATVEZETŐ ZALAI ANITÁNA. KÖSZÖNHETŐEN FRANCO, A DIKTÁTOR EGÉNISÉGÉT ISMERJÜK ME. KÖZELEBBRŐL; HÖBE JUDIT CIKKE PEDIG A XX. SZÁZADI SPANYOL GAZDASÁG TENDENCIÁIT TÁRJA AZ OLVASÓ ELÉ.

ITT PEDIG EGY KIS AJÁNLÓ AZ ÚJ ROVATHOZ:

KÉPÜNKÖN — KI NE ISMERNE? — A BARCELONAI

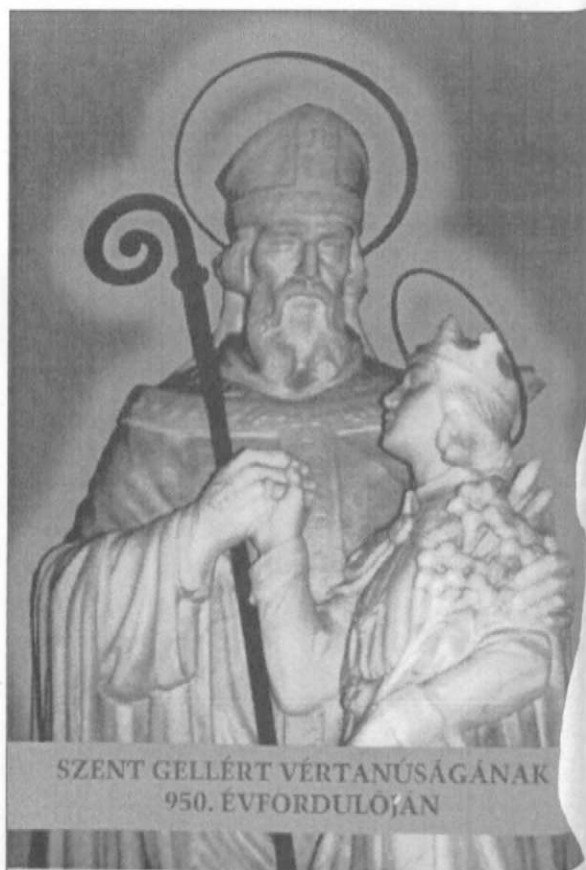
SAGRADA FAMILIA (A SZNET CSALÁD)-KATEDRÁLIS LÁTHATÓ, AMIT SOKAN A SPANYOL KULTÚRA SZIMBÓLUMÁNAK TARTANAK. ANTONIO GAUDÍ Y CORNET HARMINCÉVESEN, 1882-BEN KEZDET EL DOLGOZNI FŐMŰVÉNEK TERVEIN, AMELYEKET A KÖVETKEZŐ ÖTVEN ÉVBEN SZÁMTALANSZOR ÁTDOLGOZOTT. A FANTASZTIKUS NEOGÓTIKUS ÉPÜLET A KÖZÉPKORI KATEDRÁLISOK MODERN UTÓDJA. AZ ÉPÍTÉSZ HALÁLÁIG — SZERETETT VÁROSÁBAN EGY VILLAMOS ÚTÓTTA EL — A NÉGY, 98 MÉTER MAGAS KELETI TORONY KÉSZÜLT EL A HOMLOKZATTAL. TIZENHAT ÉVI SZÜNET UTÁN 1952-BEN FOLYTATTÁK AZ ÉPÍTKEZÉST. BÁR MÉG MA IS TÁVOL ÁLL A BEFEJEZÉSTŐL, „FÉLKÉSZEN” IS A KATALÁN FŐVÁROS LEGISMERTEBBI LEGHÍRESEBB KÖZÉPLETE. ÉJSZAKA KÜLÖNÖSEN VARÁZSLATOS LÁTVÁNY. AMIKOR BELÜLRŐL KIVILÁGÍTJÁK A TERET, ÉS A FÉNY A LYUKACOS FALAKON MINDENÜTT ÁTSZÜRÖDIK, ESZÜNKBE JUTHATNA JÉZUS SZAVAI: „ÉN VAGYOK A VILÁG VILÁGOSSÁGA”.

Megjelent!

a Belvedere Meridionale
KISKÖNYVTÁR

sorozatának 11. kötete,
a Szent Gellért-konferencia
tanulmányaival.

MÉG KAPHATÓ
A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
TANSZÉKEN!

SZENT GELLÉRT VÉRTANÚSÁGÁNAK
950. EVFORDULÓJÁN